

**UCHWAŁA NR XVIII/119/2015
RADY POWIATU GDAŃSKIEGO
z dnia 21 grudnia 2015 r.**

w sprawie przyjęcia „Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Gdańskiego na lata 2016-2019”.

Na podstawie art. 87 ust. 3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 z późn. zm.) oraz art. 12 pkt. 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998r. o samorządzie powiatowym (Dz.U. z 2015 r. poz. 1445)

**Rada Powiatu Gdańskiego
uchwala co następuje:**

§ 1

Przyjmuje się do realizacji „Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Gdańskiego na lata 2016-2019” stanowiący załącznik do uchwały.

§ 2

Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu Gdańskiego.

§ 3

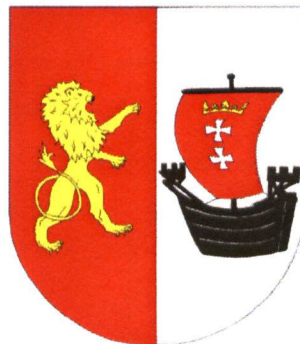
Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego.

**Przewodniczący Rady
Powiatu Gdańskiego**

Piotr Ołowski

Załącznik
do uchwały Nr XVIII/119/2015
Rady Powiatu Gdańskiego
z dnia 21 grudnia 2015 r.

**PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI
POWIATU GDAŃSKIEGO
na lata 2016-2019**

Pruszcz Gdański, listopad 2015 r.

Spis treści

1. Wstęp.....	3
2. Podstawa prawna opracowania i cele programu ochrony zabytków w świetle ustawy o ochronie zabytków	4
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami	5
3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków.....	5
3.2. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	5
3.3. Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego.....	6
3.4. Inne uregulowania prawne	6
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	8
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	8
4.1.1. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury w latach 2004 - 2020.....	8
4.1.2. Krajowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2014 – 2017.....	9
4.2. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	10
4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005-2020	10
4.2.2. Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020	11
4.2.3. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego	12
4.2.4. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego	14
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	15
5.1. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	15
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu.....	15
5.2.1. Charakterystyka powiatu.....	15
5.2.2. Zarys historii powiatu.....	15
5.2.3. Krajobraz kulturowy.....	18
5.2.4. Zabytki nieruchome.....	19
5.2.5. Zabytki ruchome.....	20
5.2.6. Zabytki archeologiczne	20
5.2.7. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych.....	21
5.2.8. Dziedzictwo niematerialne	21
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	22
5.3.1. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków	22
5.3.2. Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków.....	26

5.4. Zabytki na terenie powiatu ujęte w gminnych ewidencjach zabytków	32
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu	32
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu. Analiza szans i zagrożeń	65
7. Założenia programowe	66
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	70
8.1. Instrumenty prawne	70
8.2. Instrumenty koordynacji	70
8.3. Instrumenty finansowe	70
8.4. Instrumenty społeczne	70
8.5. Instrumenty kontrolne	70
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami	71
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	72
10.1. Publiczne źródła finansowania	72
10.2. Fundusze strukturalne	77
11. Realizacja i finansowanie przez powiat zadań z zakresu ochrony zabytków	89

1. Wstęp

Powiat Gdański położony jest w centralnej części województwa pomorskiego, od północy graniczy z Trójmiastem, od wschodu z powiatem kartuskim i kościerskim, od południa z powiatem starogardzkim i tczewskim, zaś wschodnia granica powiatu opiera się na Wiśle. Ze względu na swoje położenie - częściowo na Żuławach, częściowo na Pojezierzu Kaszubskim, powiat posiada zróżnicowany i malowniczy krajobraz, który na wschodzie rozciąga się płaską równiną, poprzecinaną licznymi kanałami, urozmaicony jest nasadzeniami śródpolnymi i wzdłuż dróg, zaś na zachodzie współtworzą go liczne, pokryte lasami wzniesienia, rynnowe jeziora oraz meandrujące w głębokich jarach rzeki.

Powiat gdański zajmuje powierzchnię 793 km². Od północy sąsiaduje z aglomeracją trójmiejską, od zachodu z powiatem kartuskim i kościerskim, od południa z powiatem starogardzkim i tczewskim, zachodnia granica powiatu opiera się natomiast na Wiśle.

Stolica powiatu znajduje się w mieście Pruszcz Gdański. Powiat Gdański składa się z ośmiu gmin; gminy miejskiej Pruszcz Gdański oraz gmin wiejskich: Cedry Wielkie, Kolbudy, Pruszcz Gdański, Przywidz, Pszczółki, Suchy Dąb, Trąbki Wielkie. Obszar Powiatu Gdańskiego zamieszkuje około 79 tys. ludzi.

Wartość turystyczną powiatu mierzy się, oprócz malowniczych krajobrazów, zadbanymi zabytkami, które tworzą niepowtarzalny charakter, przyciągając turystów.

Stan zachowania zabytków w powiecie gdańskim ocenia się jako dobry, na 57 obiektów i zespołów zabytkowej zabudowy, jedynie nieliczne zabytki są w złym stanie np. zespół dworsko-parkowy w Rusocinie, dwór w Grabinach Duchownych i relikty zamku pokrzyżackiego w Grabinach Zameczku, dwór w Sobowidzu, dwór w Gołębiewie Średnim, cmentarz luterański w Krzywym Kole, drewniany dom w Dziewięciu Włókach. Niektóre, całkowicie zaniedbane, niestety popadły w ruinę np. dwór w Miłocinie, zespół dworsko-parkowy w Bielkowie, z którego zachował się jedynie park.

Niniejszy program opracowano na podstawie dokumentu pt. „Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny” opracowany przez zespół w składzie: mgr inż. arch. Tomasz Błyskosz, mgr Anna Fortuna-Marek, mgr Elżbieta Jagielska, mgr Iwona Liżewska, mgr Bogna Oszczanowska, mgr inż. arch. Jolanta Welc-Jędrzejewska.

Program opracowany został na cztery lata i będzie cyklicznie aktualizowany. Dwa lata od ogłoszenia w dzienniku urzędowym Zarząd Powiatu sporządzi sprawozdanie z jego wykonania, które przedstawi Radzie Powiatu. Prowadzony w trakcie realizacji programu monitoring umożliwi uwzględnianie nowych uwarunkowań prawnych, społecznych i gospodarczych oraz sprecyzowanie lub modyfikację założonych celów.

2. Podstawa prawna opracowania i cele programu ochrony zabytków w świetle ustawy o ochronie zabytków

Podstawą prawną niniejszego opracowania jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹.

Program Opieki Nad Zabytkami Powiatu Gdańskiego na lata 2016-2019 ma na celu:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

¹ t.j. Dz. U. 2014 r. poz. 1446, z 2015 r. poz. 397, 774;

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami

3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków

Na obowiązek ochrony zabytków wskazuje Konstytucja Rzeczypospolitej Polski z dnia 2 kwietnia 1997 r.² W myśl art. 5 Konstytucji „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...)”. Natomiast art. 6 mówi o tym, że „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”. Art. 73 zapewnia wolność korzystania z dóbr kultury. Art. 82 Konstytucji wskazuje, iż obowiązkiem Obywatela Polskiego jest m.in. troska o dobro wspólne.

3.2. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje pojęcie zabytku jako nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytki podzielono na grupy. Pierwszą stanowią zabytki nieruchome, do których zaliczają się krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Druga grupa obejmuje zabytki ruchome: dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje, numizmaty, militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery, wytwory techniki, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne. Trzecią grupą są zabytki archeologiczne: pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać także nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Organami ochrony zabytków są:

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w imieniu, którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków,
- wojewoda, w imieniu, którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków. Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć w drodze porozumienia wykonywanie części kompetencji wojewódzkiego konserwatora zabytków gminom i powiatom, z wyjątkiem prowadzenia rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez administrację publiczną działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania

² Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z 2001 r. Nr 28, poz. 319, z 2006 r. Nr 200, poz. 1471, z 2009 r. Nr 114, poz. 946;

z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków; uznanie za pomnik historii; utworzenie parku kulturowego; ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

3.3. Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na powiaty obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Program opieki przyjmuje rada powiatu po uzyskaniu opinii właściwego miejscowo wojewódzkiego konserwatora zabytków. Następnie dokument ten jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu zarząd powiatu sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie powiatu. Po czterech latach program powinien zostać zaktualizowany.

Organ stanowiący powiatu może udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Zadaniem własnym jednostki samorządu terytorialnego jest sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada.

Zadaniem starosty jest ustanawianie, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, społecznego opiekuna zabytków.

Starosta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie.

Ponadto zadania powiatu z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wpisane są w ustawę z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym³ w art. 4 ust. 1 pkt 7.

3.4. Inne uregulowania prawne

Obowiązek ochrony zabytków uwzględniony został również w innych ustawach, tj.:

- ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym⁴,
- ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane⁵,
- ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska⁶,
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody⁷,
- ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej⁸,

³ t.j. Dz. U. z 2015 r. poz. 1445;

⁴ t.j. Dz. U. z 2015 r. poz. 199, poz. 443, poz. 774;

⁵ tj. Dz. U. z 2013 r. poz. 1409; zm.: Dz. U. z 2014 r. poz. 40, poz. 768, poz. 822, poz. 1133 i poz. 1200 oraz z 2015 r. poz. 200, poz. 443, poz. 528, poz. 774, poz. 1265, poz. 1642 i poz. 1777;

⁶ t.j. Dz. U. z 2013 r. poz. 1232; zm.: Dz. U. z 2013 r. poz. 21, poz. 888 i poz. 1238, z 2014 r. poz. 40, poz. 47, poz. 457, poz. 822, poz. 1101, poz. 1146, poz. 1322 i poz. 1662 oraz z 2015 r. poz. 122, poz. 151, poz. 277, poz. 478, poz. 774, poz. 881, poz. 1045, poz. 1223, poz. 1434 i poz. 1593, M. P. z 2013 r. poz. 729 i poz. 821 oraz z 2014 r. poz. 648 i poz. 790;

⁷ t.j. Dz. U. z 2015 r. poz. 1651;

⁸ t.j. Dz. U. z 2012 r. poz. 406; zm.: Dz. U. z 2014 r. poz. 423 oraz z 2015 r. poz. 337;

- ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie⁹,
- ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych¹⁰,
- ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami¹¹,
- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach¹²,
- ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych¹³,
- ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach¹⁴.

⁹ tj. Dz. U. z 2014 r. poz. 1118; zm.: Dz. U. z 2014 r. poz. 1138 i poz. 1146 oraz z 2015 r. poz. 1255, poz. 1339 i poz. 1777;

¹⁰ tj. Dz. U. z 2011 r. Nr 118, poz. 687; zm.: Dz. U. z 2011 r. Nr 144, poz. 853, z 2012 r. poz. 951, z 2013 r. poz. 1650 oraz z 2015 r. poz. 935 i poz. 1274.;

¹¹ tj. Dz. U. z 2015 r. poz. 1774; zm.: Dz. U. z 2015 r. poz. 1777;

¹² tj. Dz. U. z 2012 r. poz. 987; zm.: Dz. U. z 2011 r. Nr 207, poz. 1230;

¹³ tj. Dz. U. z 2015 r. poz. 909; zm.: Dz. U. z 2015 r. poz. 1338;

¹⁴ tj. Dz. U. z 2014 r. poz. 1153; zm.: Dz. U. z 2013 r. poz. 1247 oraz z 2015 r. poz. 349, poz. 671 i poz. 1322;

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury w latach 2004 - 2020

Misją *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury* jest: „zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów.” Formułując zadania powiatu w zakresie ochrony dóbr kultury musimy realizować powyższy cel.

W 2005 r. Ministerstwo Kultury wydało *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020*¹⁵. Zawarto w niej cele realizacji Strategii, przy czym za cel strategiczny obrano zrównoważenie rozwoju kultury w regionach.

Cel nadrzędny realizowany jest przez następujące cele cząstkowe / uzupełniające¹⁶:

1. Wzrost efektywności zarządzania sferą kultury.
2. Zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju i dostępie do kultury.
3. Wzrost udziału kultury w PKB.
4. Zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków.
5. Modernizacja i rozbudowa infrastruktury kultury.
6. Wzrost uczestnictwa w kulturze.
7. Rozwój szkół artystycznych i zwiększenie liczby godzin edukacji kulturalnej w programach szkolnych.
8. Efektywna promocja twórczości.
9. Promocja polskiej kultury za granicą.
10. Ochrona własności intelektualnej i walka z piractwem.
11. Wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury.
12. Rozwój przemysłów kultury (kinematografia, media, design, wydawnictwa, fonografia).

Cele cząstkowe realizowane są w ramach pięciu obszarów priorytetowych, którym odpowiadają szczegółowo opisane w NSRK – Narodowe Programy Kultury (NPK):

- Czytelnictwo i sektor książki *NPK Promocja czytelnictwa i rozwój sektora książki*;
- Dziedzictwo kulturowe *NPK Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego*;
- Instytucje artystyczne i promocja twórczości *NPK Rozwój instytucji artystycznych*;
- Szkolnictwo artystyczne i promocja młodych twórców - *NPK Wspierania debiutów i rozwoju szkół artystycznych*;
- Sztuka współczesna *NPK Znaki Czasu*.

Instrumentami realizacji NSRK są Programy Operacyjne, które określają szczegółowo system realizacji Strategii w obszarze finansowania działalności kulturalnej ze środków pozostających w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Programy Operacyjne ogłaszane będą do 2020¹⁷.

¹⁵ Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, Warszawa 2005, <http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/050617nsrk-uzupelnienie.pdf> [strona Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 21.09.2015 r.];

¹⁶ *Ibidem*, s. 74-75;

¹⁷ *Ibidem*, s. 77;

W kolejnych latach począwszy od 2014 r. ochrona dziedzictwa kulturowego odbywać się będzie poprzez Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”¹⁸. Celem tego programu jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej.

Program „Dziedzictwo kulturowe” składa się z następujących priorytetów:

- Ochrona zabytków
- Wspieranie działań muzealnych
- Kultura ludowa
- Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą
- Ochrona zabytków archeologicznych
- Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego.

4.1.2. Krajowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2014 – 2017

24 czerwca 2014 r. Rada Ministrów przyjęła *Krajowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2013-2016*. Głównym celem *Krajowego Programu* jest „wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków”.

Dla realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe:

- wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce,
- wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków,
- tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji, które z kolei realizowane będą w ramach szczegółowych zadań.

Po przeprowadzeniu analizy stanu dziedzictwa kulturowego w Polsce oraz potrzeb związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami, zdefiniowano cele i kierunki interwencji w tym zakresie, przyjęte na lata 2013–2016. W ramach programu rządowego będą one realizowane przy pomocy projektów wiodących, finansowanych ze środków budżetu państwa, w części której dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Odnośnie pierwszego celu szczegółowego zaplanowano następujące kierunki działań:

1. Porządkowanie rejestru zabytków nieruchomych.
2. Przygotowanie ratyfikacji *Konwencji UNESCO ds. ochrony dziedzictwa podwodnego*.
3. Wypracowanie jednolitych standardów działania konserwatorskiego w odniesieniu do wybranych typów i kategorii zabytków nieruchomych zgodnie z obowiązującą doktryną konserwatorską.
4. Wzmocnienie instrumentów ochrony krajobrazu kulturowego.
5. Opracowanie diagnozy prawnej ochrony zabytków ruchomych.
6. Opracowanie kompleksowego raportu o stanie zachowania zabytków.
7. Kontynuacja badań w ramach AZP na obszarach szczególnie istotnych ze względu na zagrożenia dla dziedzictwa archeologicznego.

Odnośnie drugiego celu szczegółowego zaplanowano następujące kierunki działań:

1. Zwiększenie efektywności zarządzania i ochrony zabytków poprzez wdrażanie infrastruktury informacji przestrzennej o zabytkach.
2. Wypracowanie standardów, pozwalających na lepszy przepływ informacji pomiędzy organami ochrony zabytków a społecznościami żyjącymi w otoczeniu zabytków objętych ochroną.
3. Podniesienie jakości procesów decyzyjnych w organach ochrony zabytków.
4. Merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków.

¹⁸ *Ibidem*, s. 81;

Odnosnie trzeciego celu szczegółowego zaplanowano następujące kierunki działań:

1. Przygotowanie ratyfikacji *Konwencji ramowej Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa*, Faro 2005.
2. Wspieranie budowania świadomości społecznej funkcji dziedzictwa kulturowego jako podstawy kształtowania się tożsamości narodowej i społeczności lokalnych.
3. Promocja zasobu dziedzictwa za pośrednictwem Internetu.
4. Zwiększanie dostępu do zasobu dziedzictwa i ułatwienie jego odbioru społecznego.

4.2. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005-2020

Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005 - 2020: przyjęta została przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 24 września 2012 r. (uchwała nr 458/XXII/12 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 24 września 2012 roku)¹⁹.

W *Strategii* zauważono, że województwo „pomorskie charakteryzuje się unikatowym środowiskiem i walorami krajobrazowymi oraz różnorodnością kulturową, wynikającą z tożsamości regionalnej i lokalnej czerpiącej z dziedzictwa Kaszub, Kociewia, Powiśla, Żuław i innych części regionu”²⁰.

Nakreślono wizję województwa pomorskiego w roku 2020, kiedy to region będzie cechował się trwałym wzrostem, w którym uruchamiane i wykorzystywane są zróżnicowane potencjały terytorialne dla wzmocnienia i równoważenia procesów rozwojowych; o unikatowej pozycji, dzięki aktywności społeczeństwa obywatelskiego, silnemu kapitałowi społecznemu i intelektualnemu, racjonalnemu zarządzaniu zasobami środowiska, gospodarczemu wykorzystaniu potencjału morza oraz inteligentnym sieciom infrastrukturalnym i powszechnemu stosowaniu technologii efektywnych; będący liderem pozytywnych zmian społecznych i gospodarczych w Polsce i w obszarze Południowego Bałtyku. Ponadto będzie miejscem cechującym się m.in. atrakcyjną przestrzenią, tworzącą trwałe podstawy rozwoju poprzez dostosowanie systemu transportowego i energetycznego do długofalowych potrzeb, racjonalne wykorzystanie zasobów i walorów przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych, a także ograniczanie i efektywne rozwiązywanie konfliktów przestrzennych, tworzenie wysokiej jakości przestrzeni oraz przeciwdziałanie skutkom ekstremalnych zjawisk naturalnych w regionie²¹.

Jednym z wyzwań strategicznych dla regionu uznano konieczność lepszego zarządzania przestrzenią dla zmniejszenia presji na środowisko, poprawę bezpieczeństwa powodziowego, a także optymalne wykorzystanie potencjałów terytorialnych (przyrodniczego, krajobrazowego, kulturowego i gospodarczego) dla zapewnienia wysokiej jakości życia²².

W *Strategii* wskazano 3 cele strategiczne uszczegółowione poprzez 10 celów operacyjnych oraz 35 kierunków działań²³. W ramach celu strategicznego 1. *Nowoczesna gospodarka* jednym z celów operacyjnych uznano 3. *Unikatową ofertę turystyczną i kulturalną*. Jego realizacja odbywać się

¹⁹ Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020, Gdańsk 2012, http://strategia2020.pomorskie.eu/documents/240306/400793/Pomorskie_SRWP2020.pdf/d1fb1e1b-4c73-4221-8f2b-8cff5b3a9f45 [strona Sejmiku Województwa Pomorskiego, 21.09.2015 r.].

²⁰ *Ibidem*, s. 11.

²¹ *Ibidem*, s. 23.

²² *Ibidem*, s. 28.

²³ *Ibidem*, s. 29.

będzie w ramach dwóch kierunków działań: 1.3.1. Rozwój sieciowych i kompleksowych produktów turystycznych. Zobowiązaniem Samorządu Województwa Pomorskiego będzie rozwój regionalnych sieciowych produktów turystycznych obejmujących m.in. małe porty morskie, mariny, szlaki rowerowe i kajakowe oraz śródlądowe drogi wodne, a także unikatowe dziedzictwo regionalne i ofertę kulturalną²⁴. Oczekiwanymi efektami mają być:

- całoroczna, kompleksowa i atrakcyjna oferta turystyczna i kulturalna regionu obejmująca także efektywne wykorzystanie obiektów sportowych o randze krajowej;
- unikatowe walory naturalne, kulturalne i dziedzictwa kulturowego, w tym kulinarne, wykorzystywane w sposób racjonalny, efektywny i zrównoważony;
- wzmocniony wizerunek regionu oraz większa rozpoznawalność i spójność kluczowych regionalnych marek turystycznych i kulturalnych;
- silna współpraca pomiędzy podmiotami branży turystycznej i kulturalnej.

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Gdańskiego na lata 2016-2019 zgodny jest z zapisami Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005 – 2020.

4.2.2. Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020

Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020 skupia się na 10 celach tematycznych (CT) i 30 priorytetach inwestycyjnych (PI), które obejmują zagadnienia z zakresu gospodarki, edukacji, aktywności zawodowej i społecznej, obszarów o nie w pełni uruchomionych potencjałach, transportu, energii oraz środowiska²⁵.

W ramach celów tematycznych i priorytetów inwestycyjnych wydzielono 11 Osi Priorytetowych²⁶. Wśród nich znalazła się Oś Priorytetowa 8 – Konwersja, która skupiać się będzie głównie na następujących działaniach: a) zagospodarowaniu tras turystycznych o charakterze regionalnym i ponadregionalnym, budowie lub modernizacji infrastruktury żeglarskiej, rozwoju infrastruktury turystycznej, w tym szlaków kajakowych i rowerowych oraz rozwoju infrastruktury o charakterze uzdrowiskowym, b) ratowaniu, przywracaniu wartości i otoczeniu ochroną charakterystycznych zabytków lub ich zespołów²⁷. W ramach PO8 – Konwersja sformułowano cele tematyczne: CT 6 i CT 9, które skupiać się będą na kompleksowej rewitalizacji zdegradowanych obszarów miejskich oraz zrównoważonym wykorzystaniu regionalnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego²⁸. W zakresie zintegrowanych działań na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów miejskich, obszarami uprawnionymi do wsparcia ze względu na degradację przestrzenną i społeczną są m.in. miasto Pruszcz Gdański, gminy Cedry Wielkie, Kolbudy, Pruszcz Gdański, Przywidz, Pszczółki, Suchy Dąb i Trąbki Wielkie²⁹. Priorytet inwestycyjny *Ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego i naturalnego* ma na celu zwiększenie atrakcyjności turystycznej miejsc o szczególnych walorach kulturowych i przyrodniczych w szczególności w trefach koncentracji charakterystycznych dla regionu elementów dziedzictwa kulturowego, określonych w Planie zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego³⁰.

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Gdańskiego na lata 2016-2019 zgodny jest z zapisami Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020.

²⁴ *Ibidem*, s. 38.

²⁵ Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020, s. 20-26, <http://www.rpo.pomorskie.eu/documents/10184/21711/Tekst+RPO+WP+2014-2020/a4b90c91-683a-4838-87ed-8aa562807d70> [strona Samorządu Województwa Pomorskiego, 21.09.2015 r.];

²⁶ *Ibidem*, s. 35-133;

²⁷ *Ibidem*, s. 140;

²⁸ *Ibidem*, s. 14;

²⁹ *Ibidem*, s. 139;

³⁰ *Ibidem*, s. 101;

4.2.3. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego przyjęty został przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 30 września 2002 r. uchwałą Nr 639/XLVI/02, a następnie zmieniony w dniu 26 października 2009 r. uchwałą Nr 1004/XXXIX/2009 (Dz. U. Woj. Pom. Nr 172 z dnia 16 grudnia 2009 r., poz. 3361)³¹.

Uznano, że zrealizowanie celów polityki przestrzennej jest możliwe pod warunkiem stosowania określonych ogólnych zasad rozwijających zasadę generalną: długookresowego równoważenia rozwoju. Jedną z tych zasad jest stosowanie trójochrony (integralnej ochrony wartości przyrodniczych, kulturowych i krajobrazu) dla utrzymania równowagi środowiska i poprawy warunków i jakości życia³².

W rozdziale 12.1.2. poświęconym systemowi ochrony środowiska kulturowego wskazano, że ochrona elementów dziedzictwa kulturowego jest częścią składową procesu kształtowania i ochrony ładu przestrzennego³³. Sformułowano następujące zasady zagospodarowania przestrzennego:

- a) Ochrona różnorodności dziedzictwa kulturowego, wykształconego w wyniku wielu procesów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej.
- b) Ochrona zachowanych zespołów obiektów zabytkowych o wyrazistej tożsamości – nawet jeśli poszczególne obiekty nie posiadają wybitnej wartości historycznej, lub artystycznej.
- c) Wprowadzanie funkcji umożliwiających efektywne i racjonalne gospodarowanie obiektem zabytkowym.
- d) Unikanie przekształceń przestrzennych mogących zagrażać zasobom dziedzictwa kulturowego, np.: dysharmonijne lub szkodliwe sąsiedztwo.
- e) Stwarzanie przestrzennych warunków dla kontynuacji funkcji tożsamy dla tradycji miejsca, których podtrzymywanie jest racjonalne np.: targowe w śródmieściach miast o korzeniu średniowiecznym, rybołówstwo na wybrzeżu i rybactwo na Zalewie Wiślanym.
- f) Ekspozowanie w strukturze przestrzennej, w panoramach i sylwetach miejscowości elementów najcenniejszych i udostępnianie miejsc o wysokich walorach kulturowych, w szczególności zabytków rangi światowej, europejskiej i krajowej oraz wybitnych dóbr kultury współczesnej.
- g) Komponowanie nowych struktur z uwzględnieniem historycznej zabudowy – uzupełnianie istniejących struktur o nowe elementy tworzące harmonijną całość (...)³⁴.

Jako kierunki zagospodarowania przestrzennego wskazano:

1) Ochronę i odnowę charakterystycznych zasobów dziedzictwa kulturowego regionu, m.in.: układów urbanistycznych i ruralistycznych, zabytków wsi pomorskiej, dziedzictwa morskiego i rzeczno, dziedzictwa budownictwa ceglano (przede wszystkim najstarsze kościoły i założenia klasztorne, zamki krzyżackie) i drewnianego (przede wszystkim dziedzictwo kulturowe Ziemi Słupskiej, Żuław, Powiśla, Kaszub i Kociewia), obiektów dziedzictwa obronnego i techniki (w tym systemów hydrotechnicznych), kultury materialnej portów morskich i rzecznych oraz wsi rybackich, materialnych relikwów dziedzictwa solidarnościowego, zespołów rezydencjalnych, zespołów zieleni urządzonej, wybitnych dóbr kultury współczesnej.

2) Rewitalizacja zabytkowych układów przestrzennych zwłaszcza:

(...) c) zabudowy typowo przemysłowej (np. cukrownia Pruszcz Gdański) i folwarcznej (np.: Bielkowo – gm. Kolbudy (...)),

³¹ Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego, Gdańsk, październik 2009, http://wrotapomorza.pl/res/BIP/UMWP/zarząd/obwieszczenia_marszałka/plan_zagospodarowania_ostateczny/_pzipw_zal_1004_xxxix_09_nowy.pdf [strona Samorządu Województwa Pomorskiego, 21.09.2015 r.];

³² *Ibidem*, s. 197;

³³ *Ibidem*, s. 213;

³⁴ *Ibidem*, s. 213;

e) zabytkowych struktur mieszkaniowych i wzbogacenie ich o nowe funkcje podwyższające atrakcyjność miejsca.

3) Ekspozycja i udostępnienie stanowisk archeologicznych o własnej formie krajobrazowej.

4) Obejmowanie ochroną miejsc o wyjątkowych wartościach, gdzie została zachowana historyczna struktura przestrzeni i szczególne walory przyrodniczo-krajobrazowe – zalecane formy ochrony, to odpowiednie zapisy miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, lub powołanie parku kulturowego:

(...)j) Pruszcz Gdański i Gdańsk – Kanał Raduni – średniowieczny zespół hydrotechniczny (kanał wraz z obiektami hydrotechnicznymi) (...) ³⁵;

5) Uwzględnianie w dokumentach strategicznych i planistycznych stref koncentracji elementów dziedzictwa kulturowego wymagających szczególnej ochrony wartości kulturowych i krajobrazowych: (...)

a) Obszar Żuław – obszar występowania wysokich i umiarkowanych walorów przyrodniczo-kulturowych. Obszar silnego osadnictwa pradziejowego i wczesnośredniowiecznego; ślady osadnictwa kultury wielbarskiej – plemion skandynawskich Gotów; największe w Europie „zagłębienie” bursztyniarskie; śladów osadnictwa ludności kultury rzucewskiej (III/II tys. p.n.e.), liczne ślady ludności kultury pomorskiej (VI–V w. p.n.e.) oraz ślady rzymskie; charakterystyczne cechy budownictwa ludowego w postaci występowania podcienia wystawkowego (typu żuławsko-warمیńskiego); występowanie budownictwa ryglowego; wysokie i średnie nasycenie najcenniejszymi obiektami zabytkowymi – przewaga typu mieszkaniowego, gospodarczego i sakralnego; duża różnorodność kulturowa; występowanie zachowanych historycznych struktur osadniczych ³⁶.

W rozdziale 12.1.3. poświęconym systemowi ochrony walorów krajobrazu wskazano następujące zasady zagospodarowania przestrzennego:

a) W strefach krajobrazu harmonijnego (ziemia puckska, bytowska, kartuska, słowińska, dolina dolnej Wisły, Żuławy Wiślane, Równina Charzykowska oraz parki krajobrazowe, parki narodowe) zachowanie i uczytelnianie istniejących wartości estetyczno-widokowych związanych z rzeźbą terenu oraz jego naturalnym i kulturowym pokryciem.

b) W sferze krajobrazu dysharmonijnego i zdegradowanego (aglomeracja Trójmiasta, obszary podmiejskie ośrodków regionalnych, główne ciągi komunikacyjne) – przywracanie równowagi przyrodniczej, zwiększanie bioróżnorodności, porządkowanie i odtwarzanie zasobów kulturowych, usuwanie lub maskowanie zielenią elementów obniżających walory estetyczno-widokowe.

c) Ograniczanie zainwestowania na terenach leśno-rolnych (szczególnie o wysokich wartościach kulturowych i estetycznych) przez wyznaczenie w dokumentach planistycznych gmin obszarów wyłączonych spod zabudowy i jej ograniczenie oraz wskazywanie linii zabudowy oddzielającej obszar zabudowany od obszarów rolnych, lub zagrodowej zabudowy rozproszonej.

d) Eliminacja i przeciwdziałanie powstawaniu zabudowy o cechach dysharmonijnych w strefach wglądów na tereny o wysokich walorach krajobrazowych.

e) Ekspozycja i odtwarzanie dominant architektonicznych (np. baszty, wieże zamków, kościołów czy ratuszy).

f) Preferowanie i kontynuacja dobrej praktyki w zagospodarowaniu przestrzeni (układów ruralistycznych, niw siedliskowych etc.) i sposobie użytkowania obszarów o wyraźnych walorach przyrodniczo-kulturowych i krajobrazowych.

g) Ochrona przestrzeni o specyficznych i unikatowych walorach krajobrazowych.

³⁵ *Ibidem*, s. 214;

³⁶ *Ibidem*, s. 216;

h) Ograniczanie wprowadzania obcych krajobrazowo elementów i form zagospodarowania antropogenicznego oraz dewastowania elementów przyrodniczych i architektonicznych krajobrazu – ochrona tożsamości wszystkich typów krajobrazu.

i) Kształtowanie i podnoszenie walorów krajobrazowych oraz ich lepsze udostępnienie, jako elementu jakości życia i atrakcyjności turystycznej województwa.

j) Opracowywanie studiów krajobrazowych przy realizacji inwestycji wielkopowierzchniowych, wysokościowych, lub liniowych w dominujący sposób oddziaływujących na przestrzeń.

k) Zachowanie charakterystycznych cech naturalnych krajobrazów nadmorskich i naturalnych procesów ich kształtowania, ekspozycji widokowej.³⁷

Jako kierunki zagospodarowania przestrzennego wskazano m.in.:

1) Uzupełnienie sieci obszarów ochrony krajobrazu o nowe:

a) utworzenie parków krajobrazowych: Dolnej Wisły (...),

c) obszary chronione krajobrazu: (...) Południowokaszubski OChK (...)³⁸.

2) Ochrona przedpola ekspozycji, bądź poprawa wyeksponowania m.in. przez ograniczenie wprowadzania zabudowy, zalesień, reklam wielkoformatowych i innych przekształceń, ochronę charakterystycznych akcentów i dominant, odtwarzanie wartościowych elementów obiektów zabytkowych i historycznych sylwet panoramicznych, w tym szczególnie: (...)

l) zespołów ruralistycznych:

- wszystkich średniowiecznych wsi lokacyjnych na Żuławach Wiślanych (...),

- miejscowości: Trąbki Wielkie (...),

- zespołów folwarków żuławskich osadnictwa rozproszonego na obszarze Żuław Wiślanych.

m) zespołów dworsko- i pałacowo parkowych jako dominant krajobrazowych we wnętrzach krajobrazowych – szczególnie powiązanych ze sobą kompozycją krajobrazową majątków: Lubiewo (gm. Kolbudy)³⁹;

10) Ochrona walorów krajobrazowych systemu polderowego Żuław ze współczesnymi układami elementów hydrograficznych i towarzyszących im zabytków techniki.

11) Podejmowanie czynnych działań – restytucji, rewaloryzacji i rekultywacji elementów przyrodniczych i architektoniczno-kulturowych decydujących o zachowaniu, lub przywróceniu walorów krajobrazowych specyficznych dla poszczególnych typów obszarów.

12) Podejmowanie działań ochronnych na obszarach wiejskich, mających na celu utrzymanie przestrzeni otwartych cennych krajobrazowo, w tym głównie ochrona terenów leśnych i rolnych, poprzez wyłączenie ich z terenów potencjalnie przeznaczanych pod zabudowę⁴⁰.

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Gdańskiego na lata 2016-2019 zgodny jest z zapisami Planu zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego.

4.2.4. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego

W chwili obecnej brak jest aktualnego Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego.

³⁷ *Ibidem*, s. 217.

³⁸ *Ibidem*, s. 217;

³⁹ *Ibidem*, s. 218;

⁴⁰ *Ibidem*, s. 220;

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

W chwili obecnej brak jest aktualnego dokumentu dotyczącego strategii rozwoju powiatu.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu

5.2.1. Charakterystyka powiatu

Powiat Gdański jest jednym z 20 powiatów województwa pomorskiego. Zajmuje powierzchnię 793 km². Od północy sąsiaduje z aglomeracją trójmiejską, od zachodu z powiatem kartuskim i kościerskim, od południa z powiatem starogardzkim i tczewskim, zachodnia granica powiatu opiera się natomiast na Wiśle.

Stolica powiatu znajduje się w mieście Pruszcz Gdański. Powiat Gdański składa się z ośmiu gmin; gminy miejskiej Pruszcz Gdański oraz gmin wiejskich: Cedry Wielkie, Kolbudy, Pruszcz Gdański, Przywidz, Pszczółki, Suchy Dąb, Trąbki Wielkie.

Obszar Powiatu Gdańskiego zamieszkuje około 79 tys. ludzi.

Pod względem geograficznym powiat gdański leży na pograniczu Pojezierza Kaszubskiego oraz Żuław Wiślanych (Gdańskich).

Na terenie powiatu przeważają grunty rolne, zajmują one 67%, zaś lasy około 17,5%. 32,6% powierzchni powiatu objęte jest różnymi formami ochrony przyrody; są to cztery rezerwy przyrody („Jar Reknicy”, „Bursztynowa Góra”, „Wyspa na Jeziorze Przywidz” i „Dolina Kłodawy”), fragmenty czterech Obszarów Chronionego Krajobrazu: „Otomieńskiego”, „Przywidzkiego”, „Żuław Gdańskich” i „Doliny Raduni”, 75 pomników przyrody oraz dwa użytki ekologiczne (powołane uchwałami Rady Gminy Kolbudy).

5.2.2. Zarys historii powiatu

Ze względu na położenie powiatu gdańskiego na dwóch odmiennych jednostkach fizjograficznych tj. część wschodnia położona na Żuławach Gdańskich, część zachodnia na skraju Pojezierza Kaszubskiego, na tzw. Wyżynie Gdańskiej, osadnictwo na tym terenie miało od początków dziejów przebieg dwutorowy. Teren dzisiejszych Żuław był niedostępny dla osadnictwa do wieków średnich ze względu na niekorzystne warunki geograficzne – był to obszar deltowy, pocięty przez liczne odnogi wpływającej do morza Wisły, narażony na częste powodzie. Pierwsze prace regulacyjne zapoczątkowano co prawda za książąt pomorskich, ale dopiero w XIII w. wykonano prace melioracyjne, które stworzyły możliwości wykorzystania tych terenów pod osadnictwo⁴¹.

We wschodniej i środkowej części dzisiejszego powiatu pierwsi ludzie pojawili się u schyłku epoki paleolitycznej – byli to łowcy reniferów, którzy pozostawili nieliczne, ale wyraźne ślady swojej działalności tj. narzędzia wykonane z rogu renifera oraz krzemienne grociki i skrobacze. Nie tworzyli

⁴¹ S. Mielczarski, Wczesne średniowiecze, w: Dzieje Pomorza Nadwiślańskiego od VII wieku do 1945 r., pr. zb., Gdańsk 1978, s. 43 i 77;

oni osad, prowadzili bowiem koczowniczy tryb życia.⁴² Dopiero w okresie neolitycznym, w młodszej epoce kamienia, pojawiają się pierwsze ślady stałego osadnictwa. Od tej pory na ziemiach tych masowo zaczęły pojawiać się osady o charakterze otwartym⁴³. Wykopaliska prowadzone na terenie Pruszcza i okolic doprowadziły do odkrycia wielu relikwów osad, grobów skrzynkowych oraz licznych przedmiotów użytkowych z epoki brązu i żelaza⁴⁴.

W czasach imperium rzymskiego tereny te były ważnym ośrodkiem handlowym na Szlaku Bursztynowym u ujścia Wisły. W tym okresie tzn. od II w. p.n.e. do połowy V w. n.e. Pruszcz i jego okolice przeżywały swój największy rozkwit. Dominowała kultura oksywska i wielbarska. Znaleźiska na terenie dzisiejszego miasta dowodzą, że znajdowało się tu największe skupisko osadnicze pełniące znaczące funkcje handlowe⁴⁵ oraz główną rolę jako ośrodek portowy⁴⁶.

Na Żuławach Gdańskich pojedyncze ślady osadnictwa przed okresem średniowiecznym odnotowane zostały w Błotnikach, Cedrach Małych, Giemlicach, Grabinach Zameczku, Kiezmarmku, Koszwałach, Koźlinach, Krzywym Kole, Miłocin, Ostrowitem, Stanisławowo, Steblewie, Suchym Dębem, Wocławki – ślady osadnictwa z neolitu, w Koźlinach, Krzywym Kole, Ostrowitem, Suchym Dębem – ślad osadnictwa z epoki brązu, w Cedrach Małych, Koszwałach, Koźlinach, Krzywym Kole, Ostrowitem – ślady osadnictwa z epoki żelaza, w Grabinach Zameczku, Koszwałach, Koźlinach, Krzywym Kole, Steblewie, Suchym Dębem, Trutnowach – ślady osadnictwa z okresu wpływów rzymskich. Kolejne, już częstsze, ślady pochodzą z okresu wczesnośredniowiecznego (m.in. grodzisko w Grabinach Zameczku).

Z 1236 r. pochodzi pierwsza wzmianka o Trąbkach Wielkich - w przywileju księcia pomorskiego Świętopełka wieś ta wspomniana została jako własność klasztoru mogileńskiego⁴⁷. Wzmianka o Przywidzu pojawiła się w 1294 r., kiedy to Mściwój II nadał wieś cystersom z klasztoru Eldena pod Greifswaldem. O Pszczółkach dowiadujemy się z dokumentu z 1307 r. przy okazji sporu o granice między Skowarczem a Pszczółkami⁴⁸.

W XIV w., po opanowaniu przez Zakon Krzyżacki Pomorza Gdańskiego, miejsce miały lokacje wielu wsi oraz osadzanie kolonistów niemieckich. W 1350 r. przywilej lokacyjny otrzymała wieś Cedry Wielkie, dokument ten wystawiony został przez wielkiego mistrza krzyżackiego Henryka Dusmery, w 1353 r. potwierdził go Winryk von Kniprode⁴⁹. W 1367 r. nastąpiła lokacja Pruszcza z rąk komtura gdańskiego Ludwika von Essen⁵⁰. Pierwsza wzmianka o Kolbudach pochodzi natomiast z 1395 r., kiedy to wielki mistrz zakonu Konrad von Jungingen podarował tę wieś klasztorowi w Kartuzach⁵¹.

W XIV i XV w. na Żuławach osiedliła się ludność z obszarów fryzyjskich i holenderskich, która wprowadziła nowe sposoby osuszania terenów oraz gospodarowania nimi⁵².

Za panowania krzyżackiego w połowie XIV w. Pruszcz nabrał szczególnego znaczenia. Krzyżacy poprowadzili nowe koryto Raduni – zostało ono skierowane już przed 1338 r. z rejonu

⁴² S. Mielczarski, Wiek przełomu, w: Dzieje Pomorza..., s. 10;

⁴³ D. Dolatowski, Gminne strony. Zarys dziejów gminy Pruszcz Gdański do 1939 roku, Suwałki-Pruszcz Gdański 2010, s. 9;

⁴⁴ Powiat gdański, wyd. Camvid 2001, s. 3;

⁴⁵ M. Tuszyńska, Ciekawe odkrycia na cmentarzyskach z okresu wpływów rzymskich w Pruszczu Gdański, w: Z otchłani wieków Pomorza Gdańskiego, red. E. Choińska-Bochdan, M. Kwapiński, H. Paner, A. Szymańska, Gdańsk 1998/1999, s. 81;

⁴⁶ S. Mielczarski, Wczesne średniowiecze, w: Dzieje Pomorza..., s. 25 i 61;

⁴⁷ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich, pr. zb., t. XII, Warszawa 1892, s. 451;

⁴⁸ *Ibidem*, t. IX, Warszawa 1888, s. 256;

⁴⁹ *Ibidem*, t. I, Warszawa 1880, s. 537;

⁵⁰ D. Dolatowski, op. cit., s. 14;

⁵¹ Słownik Geograficzny..., Warszawa 1883, t. IV, s. 259;

⁵² S. Mielczarski, Schyłek średniowiecza, w: Dzieje Pomorza..., s. 76-77;

Pruszcz Gdańskiego kanałem zwanym Młyńskim, który biegł przez Stare Miasto w Gdańsku i uchodził do Wisły. Miał on poruszać koła młynów zakonu oraz dostarczać mieszkańcom wody pitnej. Jedno z jego odgałęzień zostało skierowane do fosy zamkowej, zasilając ją w wodę. Ponieważ spadek tego kanału okazał się zbyt mały, władze krzyżackie przed 1356 r. zbudowały nowy, większy kanał od Oruni, który przejął w drodze wody Potoku Siedleckiego, zwany był Kanałem Młyńskim niekiedy Radunią⁵³. To strategiczne miejsce, ważne dla Gdańska, przyczyniło się do wielu walk o Pruszcz. Pierwszymi w historii ówczesnej wsi poważnymi konfliktami zbrojnymi były wojny Polski z Zakonem Krzyżackim (1409-1411 r. i 1433 r.) i wojna trzynastoletnia (l. 1454-1466). W ich wyniku Pruszcz uległ znacznym zniszczeniom⁵⁴. Także inne wsie ucierpiały w wyniku płądrowania i pustoszenia przez przechodzące wojska.

W wyniku pokoju toruńskiego w październiku 1466 r. ziemie dzisiejszego powiatu gdańskiego weszły w skład Prus Królewskich należących do Rzeczypospolitej⁵⁵.

W 1563 r. Pruszcz najechał i splądrował książę Eryk z Brunszwiku⁵⁶. W czasie konfliktu miasta Gdańska ze Stefanem Batorem we wrześniu 1576 r. wojska królewskie wyruszyły z Malborka do Tczewa, skąd skierowały się na Żuławy Gdańskie i zdobyły Grabiny Zameczek. W Grabinach stacjonował nawet sam Batory. Po spustoszeniu Żuław wojska królewskie cofnęły się do Tczewa. W następnym roku w wyniku kolejnych zmagania, wojska polskie ponownie zajęły Pruszcz, oszańcowwały go i obsadziły swoją załogą⁵⁷.

Kolejne klęski dotknęły te tereny w czasie wojen szwedzkich, kiedy to podczas kampanii w 1628 r. Szwedzi złupili Pruszcz⁵⁸.

W 1772 r. w wyniku I rozbioru Polski Pruszcz⁵⁹ i niektóre miejscowości (m.in. Lublewo) z obszaru dzisiejszego powiatu gdańskiego nadal należały do Polski jako posiadłości miasta Gdańska, podczas gdy pozostałe - wcielone zostały do państwa pruskiego. Pruskie posterunki wojskowe i celne wręcz otoczyły niektóre mniejsze posiadłości gdańskie. Każde przekraczanie granicy pruskiej łączyło się z drobiazgową kontrolą celną i uiszczaniem wysokich opłat akcyzowych nawet od żywności na własny użytek, ale przede wszystkim od dostaw chłopskich ze wsi gdańskich do miasta⁶⁰. Po II rozbiorze, w 1793 r., posiadłości te wraz z Gdańskiem włączone zostały do Prus⁶¹.

W trakcie kampanii napoleońskiej w 1807 r. tereny dzisiejszego terenu powiatu gdańskiego ucierpiały z powodu przemarszu oraz stacjonowania w Pruszczu wojsk francuskich. Walki zakończyły się utworzeniem Wolnego Miasta Gdańska i wcieleniem Pruszcza na 6 lat do jego terytorium. W 1813 r. po klęsce Napoleona i wyparciu z Gdańska wojsk francuskich Pruszcz ponownie wrócił do państwa pruskiego⁶².

W 1818 r. przeprowadzono nowy podział administracyjny państwa pruskiego, w wyniku którego obszar Prus Zachodnich podzielono na 2 regencje, te zaś na powiaty. Pruszcz należał do wiejskiego powiatu gdańskiego z siedzibą w Rusocinie⁶³. Siedziba ta została w 1828 r. przeniesiona

⁵³ M. Biskup, Kształtowanie się miejskiego zespołu osadniczego, w: *Historia Gdańska*, t. I do 1454, pod red. E. Cieślaka, Gdańsk 1985, s. 347-348;

⁵⁴ D. Dolatowski, op. cit., s. 16;

⁵⁵ S. Mielczarski, Schyłek średniowiecza, w: *Dzieje Pomorza...*, s. 91;

⁵⁶ *Słownik...*, Warszawa 1888, t. IX, s. 103;

⁵⁷ M. Bielski, W. Rezmer, *Bitwy na Pomorzu 1109-1945*, Gdańsk 1993, s. 136-147;

⁵⁸ W. Odyniec, *Na drodze ku unifikacji (1570-1660)*, w: *Dzieje Pomorza...*, s. 164;

⁵⁹ D. Dolatowski, op. cit., s. 18;

⁶⁰ E. Cieślak, *Pruska agresja ekonomiczna i polityczna wobec Gdańska w okresie rozbiorowym*, w: *Historia Gdańska*, t. III/1:1655-1793, pod red. E. Cieślaka, Gdańsk, 1993, s. 591;

⁶¹ S. Gierszewski, *Do klęski pod Jeną (1772-1806 r.)*, w: *Dzieje Pomorza...*, s. 241;

⁶² D. Dolatowski, op. cit., s. 18;

⁶³ S. Gierszewski, *Ku nowemu społeczeństwu (1815-1849)*, w: *Dzieje Pomorza...*, s. 284-285;

do Pruszcza, a następnie w 1845 r. do Gdańska⁶⁴. Pierwszym starostą został radca policji Samuel Treuge. Pod jego zarządzeniem rozpoczęto w Pruszczu w 1819 r. budowę szosy Gdańsk – Tczew oraz założono park. On też wydzierżawił ziemię parafialną mieszkańcom Pruszcza z pozwoleniem na budowę domów mieszkalnych i w ten sposób powstała tzw. „Pruszczańska wieś parafialna” – dzisiejsza ul. Kochanowskiego. 16 lutego 1844 r. siedzibę powiatu przeniesiono do Gdańska⁶⁵.

W początkach XIX w. z osady rolniczej - Pruszcz przekształcił się w ośrodek komunikacyjny i przemysłowo-rolniczy. Przyczyniła się do tego nie tylko zbudowana droga, ale również linia kolejowa Gdańsk-Tczew, której budowę ukończono w 1852 r. W czasach panowania pruskiego poczyniono również duże inwestycje na Żuławach – ulepszono system melioracyjny, co spowodowało wzrost wydajności upraw, a co za tym idzie wzrost znaczenia dużych gospodarstw indywidualnych⁶⁶.

W odrodzonej Polsce po 1918 r. obszar niemalże całego dzisiejszego powiatu gdańskiego wcielony został w obręb Wolnego Miasta Gdańska. Granica Wolnego Miasta Gdańska przebiegała przez Pszczółki, gdzie funkcjonował Urząd Celny.

Po wybuchu II wojny światowej i likwidacji Wolnego Miasta Gdańska Pruszcz w dniu 1 grudnia 1939 r. został włączony do powiatu Gdańsk Wieś (Kreis Danzig Land)⁶⁷.

W 1945 r. przez teren powiatu przebiegał jeden z 3 obwodów obrony niemieckiej, każdy z nich posiadał kilka linii okopów – zbudowanych w odległości około 25 km od Zatoki Gdańskiej – składał się z dwóch pozycji polowych. Jego przedni skraj przebiegał od Rewy przez Redę, Gniewino, Zbychowo, Koleczkowo, Czechowo, Żukowo, Kolbudy Dolne wzdłuż Raduni i linii kolejowej do Pruszcza, skąd przez Orunię i Płonię dochodził do Wisły⁶⁸.

23 marca 1945 r. Pruszcz i okolice zajęły wojska radzieckie. Zniszczenia wojenne były bardzo duże: spłonęło wiele domów mieszkalnych, sklepów, warsztatów, częściowo zniszczeniu uległa cukrownia.

Po wojnie w 1945 r. zostało utworzone województwo gdańskie, jego teren podzielono na 11 powiatów i 4 miasta wydzielone. Pruszcz i okoliczne tereny znalazły się w obrębie powiatu gdańskiego z siedzibą w Sopocie i jego ekspozyturą w Pruszczu. Pruszcz pozostawał siedzibą powiatu do 1975 r., kiedy to reforma administracyjna wprowadziła podział dwustopniowy na gminy i województwa. Po 24 latach, 1 stycznia 1999 r., powiaty powróciły na mapę administracyjną Polski. W skład Powiatu Gdańskiego weszły tereny 7 gmin wiejskich: Cedry Wielkie, Kolbudy, Pruszcz Gdański, Przywidz, Pszczółki, Suchy Dąb i Trąbki Wielkie, a także miasto Pruszcz Gdański, które stało się ponownie siedzibą władz powiatowych. Mieszkańcy powiatu w wyborach samorządowych w 1998 r. wybrali 30-osobową Radę Powiatu Gdańskiego, której przewodniczył Ryszard Świlski. Pierwszym starostą został Bogdan Dombrowski⁶⁹.

5.2.3. *Krajobraz kulturowy*

Powiat gdański znajduje się na styku dwóch jednostek fizjograficznych: Pojezierza Kaszubskiego i Żuław Gdańskich. Jednostki te kształtują się w układzie wschód-zachód, zaś granica między nimi przebiega z północy na południe wzdłuż drogi krajowej nr 91. Z tego też powodu w części wschodniej powiat posiada krajobraz płaski, otwarty, ze zróżnicowaną roślinnością,

⁶⁴ S. Salmonowicz, Podziały terytorialne i ustrój – Przemiany w latach 1815-1850, w: Historia Pomorza, red. G. Labuda, Poznań 1993, t. III, s. 89;

⁶⁵ Powiat gdański, wyd. Camvid 2001, s. 3;

⁶⁶ Ibidem, s. 4;

⁶⁷ D. Dolatowski, op. cit., s. 28;

⁶⁸ M. Bielski, W. Rezmer, op. cit., s. 321;

⁶⁹ Powiat..., s. 4;

charakterystyczny dla terenów nadrzecznych i zalewowych, zaś w części zachodniej krajobraz charakterystyczny dla pojezierzy – pagórkowaty, lesisty.

Ukształtowanie terenu części wschodniej – Żuław Gdańskich – ma typowo antropogeniczne pochodzenie; część pokrycia przyrodniczego została stworzona przez człowieka np. wał wiślany, groble, kanały, rowy i nasadzenia zieleni, pozostałe elementy krajobrazu kulturowego to domy, układy przestrzenne wsi, architektura mieszkalna i gospodarcza oraz cmentarze. Pod względem gospodarczym jest to typowy krajobraz wiejski (rolniczy); charakterystyczne są mozaikowate uprawy polowe, użytki zielone (łąki i pastwiska) ze zwartym i rozproszonym osadnictwem wiejskim.

W części zachodniej – na Pojezierzu Kaszubskim – wpływ działalności człowieka na ukształtowanie terenu jest znacznie mniejszy. Charakterystyczną cechą krajobrazu tej części powiatu jest urozmaicona rzeźba krajobrazu. Specyfika środowiska przyrodniczego Pojezierza Kaszubskiego, a zwłaszcza duże urozmaicenie ukształtowania terenu i charakter jego użytkowania (duże rozdrobnienie, w tym także lasów) powodują, że występuje tu zarówno duża wewnętrzna ekspozycyjność krajobrazowa, jak i nagromadzenie wielu lokalnych wnętrz krajobrazowych.

Największe zmiany antropogeniczne pojawiły się w północnej części powiatu, ze względu na bezpośrednie sąsiedztwo z aglomeracją trójmiejską. Lokalizacja ta jest korzystna dla rozwoju budownictwa mieszkaniowego – stanowiącego zaplecze mieszkalne Trójmiasta. Zabudowa kształtowała się w sposób dynamiczny i ma typowy charakter osiedli miejskich składających się z zabudowy tzw. blokowej, występują tu także osiedla domów jednorodzinnych o charakterze przedmiejskim, stanowią jakby kontynuację zabudowy miasta Gdańska, a nie pojedyncze jednostki osiedleńcze jak dawne wsie na tych terenach.

Na krajobraz zurbanizowany składa się również miasto Pruszcz Gdański, którego zabudowa ukształtowała się pierwotnie wzdłuż danego szlaku handlowego, przekształconego w drogę o zasięgu krajowym.

Na obszarze powiatu dość dobrze zachowała się historyczna sieć drożna z licznymi alejami i zadrzewieniami dróg łączących poszczególne miejscowości. Nowym elementem, wpływającym negatywnie na krajobraz kulturowy powiatu jest autostrada A1 o przebiegu północ-południe. Układ komunikacyjny wzbogacony został o linię kolejową relacji Tczew-Gdańsk.

Pomimo tego, iż znaczna część powiatu odznacza się harmonijnym krajobrazem kulturowym, spotykamy tutaj również zjawiska negatywne, mające bardzo duży wpływ na ochronę krajobrazu kulturowego tj. zanik tradycyjnego budownictwa ludowego, wprowadzanie wzorów architektury o formach niezwiązanych z miejscowym budownictwem, zanik zadrzewień śródpolnych i wzdłuż dróg.

Ochrona, a miejscami rewaloryzacja krajobrazu kulturowego w powiecie kartuskim powinna następować poprzez stosowanie historycznej kolorystyki dachów i elewacji; wykorzystywanie elementów budownictwa regionalnego w budownictwie współczesnym, sytuowanie i komponowanie bryły zgodnie z ukształtowaniem terenu, ograniczeni gabarytów budynków oraz użycie lokalnych materiałów budowlanych drewno, miejscowy kamień, ceramika).

5.2.4. Zabytki nieruchome

Z terenu powiatu do rejestru zabytków województwa pomorskiego wpisane zostały 57 decyzjami zabytkowe zespoły zabudowy, obiekty nieruchome oraz układy przestrzenne. Zabytki te stanowią różnorodną grupę: od średniowiecznych relikwów architektury obronnej, przez obiekty sakralne, do zabytków techniki.

Najcenniejsze zabytki Powiatu Gdańskiego są reprezentowane przez obiekty średniowiecznej architektury sakralnej przez kościoły w Krzywym Kole z XIV w., Mierzeszynie z XIV w., Pręgowie z XIV w., Trutnowach z XIV w., Koźlinach z XIV w. (rozbud. XVII w.), Osicach z XIV/XV w., kościół

p.w. Podwyższenia Krzyża Św. w Pruszczu Gd. z poł. XV w., w Lubiewie z 2 poł. XVI w., a także ruiny kościołów z 2 poł. XIV w. w Cedrach Wielkich, Suchym Dębnie, Steblewie i Wocławach. Początki kościoła w Leszkowach datowane są na XIV w., w wyniku wielu przebudów uzyskała interesującą bryłę z widocznymi wpływami wielu stylów architektonicznych.

Ciekawym przykładem architektury na pograniczu gotyku i baroku jest wzniesiony w XIV w. kościół w Łęgowie, ale po zniszczeniach odbudowany 1748 r. w duchu architektury barokowej.

Z 2 poł. XVII w. pochodzi kaplica dworska w Żuławie, zaś z XVIII w. pochodzą murowane kościoły w Czapielsku, Kłodawie, Różnach.

Kościół p. w. Matki Boskiej Częstochowskiej w Kiezmarku wzniesiony został w konstrukcji ryglowej w XVIII w., podobnie kościół we Wróblewie datowany na XVI w.

Nurt sztuki neogotyckiej reprezentuje kościół w Mierzeszynie z 1901 r., Przywidzu z 1909 r., Sobowidzu z 2 poł. XIX w., Jedynym przykładem architektury neobarokowej jest kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Pruszczu Gdańskim z l. 20-tych XX w.

Niemniej cenne są założenia dworsko-parkowe w: Bielkowie, Gołębiewie Wielkim, Goszynie, Grabowie, Miłocinie, Rusocinie, Sobowidzu, Żeliszawkach, Żuławie.

Reprezentacyjną grupą dla budownictwa poolęderskiego są domy podcieniowe z XVIII w. i 1 poł. XIX w. w Bogatce, Koszwałach, Krzywym Kole, Miłocinie, Osicach, Pruszczu Gdańskim, Różnach, Steblewie, Trutnowach.

Ponadto na terenie powiatu znajdują się zabytki techniki: wśród nich wpisana do rejestru zabytków strażnica wałowa w Kiezmarku, spichlerz w Koźlinach, wiatrak w Pszczółkach, zespół cukrowni w Pruszczu, kuźnia i gorzelnia z zespołu dworsko-parkowego w Gołębiewie Średnim, spichlerz z zespołu dworsko-parkowego w Goszynie, spichlerz z zespołu dworsko-parkowego w Rusocinie.

Znaczącymi zabytkami dla historii i kultury powiatu są nekropolie: cmentarz przykościelny w Kiezmarku, cmentarz przykościelny w Trutnowach, cmentarz przykościelny w Giemlicach, cmentarz w Żuławie, cmentarz luterański w Krzywym Kole, cmentarz ewangelicki w Mierzeszynie.

5.2.5. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome w powiecie gdańskim wpisane do rejestru zabytków województwa pomorskiego to wyposażenie kościołów. Składają się na nie: ołtarze główne i boczne, meble, rzeźby, obrazy, świeczniki, tabernakula, feretrony, zabytki sztuki złotniczej i inne. Na terenie Domu Pomocy Społecznej „Leśna” w Zaskoczynie znajduje się rzeźba „Macierzyństwo” z 1942 r. autorstwa Josefa Thoraka wpisana do rejestru zabytków.

5.2.6. Zabytki archeologiczne

Obszar powiatu gdańskiego obfituje w zabytki archeologiczne. Sprzyjające warunki fizjograficzne spowodowały, że osadnictwo kwitło na tym terenie od najdawniejszych czasów, początkowo wraz z ustępowaniem lodowca u schyłku epoki paleolitycznej na terenach centralnej i zachodniej części powiatu pojawili się łowcy fok, którzy nie zakładając stałych osad pozostawili po sobie drobne ślady w postaci grocików do strzał czy rogowych narzędzi. Później w epoce neolitu pojawiać zaczęli się ludzie prowadzący osiadły tryb życia, pozostawili po sobie dużo śladów w postaci ceramiki, narzędzi, ozdób czy też pochówków.

W gminie występuje 65 stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków: cmentarzyska kurhanowe, płaskie, osady oraz grodziska. Cmentarzyska kurhanowe oraz grodziska

posiadają własną ekspozycję terenową. Chronologia tych stanowisk datuje się od czasów neolitu po późne średniowiecze.

W ewidencji Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku jest 1874 stanowisk archeologicznych, wśród nich obok cmentarzysk kurhanowych, cmentarzysk płaskich, osady oraz grodzisk są także obozowiska, terpy, kopalnie, huty szkła, pomosty.

5.2.7. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie powiatu brak jest muzeów wpisanych do państwowego rejestru muzeów, a co za tym idzie zbiorów muzealnych.

5.2.8. Dziedzictwo niematerialne

Spuścizna kulturowa powiatu gdańskiego jest bardzo bogata, mieści w sobie kulturę kaszubską, a także pamięć po osadnikach olenderskich.

Na terenach zachodnich wciąż żywy jest język kaszubski. Kulturowane są tradycje zażywania tabaki. Zachowały się zwyczaje związane z rokiem obrzędowym; są one w niektórych wypadkach różne od obyczajów spotykanych gdzie indziej na wsi w Polsce. Zachowała się do dziś duża ilość tradycyjnych kaszubskich pieśni i tańców.

Język kaszubski został zarejestrowany w 2003 r. i został mu przyporządkowany kod CSB. Kaszubszczyzna jako język wywodzi się z grupy języków zachodniosłowiańskich, powstał na bazie dialektów pomorskich. Na jego współczesną formę wpływ miał język polski i niemiecki. Pierwsze próby zapisu tekstów w języku kaszubskim podjął w połowie XIX w. Florian Ceynowa, który zauważył, że kaszubski jest odrębnym językiem słowiańskim.

Z dawnych wierzeń Kaszubów zachowało się niewiele, natomiast w języku potocznym pozostały ich ślady w postaci nazw dawnych bóstw i duchów. Zachowały się lokalne zwyczaje takie jak święto ludowe - sobótka

Niematerialnymi elementami dziedzictwa kulturowego są również historyczne i geograficzne nazwy miejscowości. Historyczną nazwą jest nazwa „Kaszuby”, której zapis znajduje się w papieskiej bulli z 1238 r.

We wschodniej części powiatu, tam gdzie niegdyś dominowała kultura olęderska, ze względu na zerwanie po II wojnie światowej tradycji osiedleńczej, kultura ta „obumarła”, ale dzisiejsza działalność miłośników Żuław z wielkim powodzeniem przypomina i rozpowszechnia wiedzę na temat bogatych tradycji i zwyczajów tych terenów.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.3.1. Wykaz zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków

lp.	miejsowość	gmina	obiekt	adres	nr rejestru zabytków woj. pomorski ego	nr dawnego rejestru zabytków	data wpisu do rejestru zabytków
1.	Cedry Wielkie	Cedry Wielkie	kościół parafialny p.w. Aniołów Stróżów	ul. Osadników Wojskowych	609	486	30.05.1972
2.	Giemlice	Cedry Wielkie	kościół parafialny p.w. Św. Jana Chrzciciela wraz z cmentarzem	Giemlice	1299	1080	28.12.1989
3.	Kiezmark	Cedry Wielkie	kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej z cmentarzem przykościelnym	Kiezmark	291	210, 1018	06.08.1962, 14.10.1987
4.	Kiezmark	Cedry Wielkie	strażnica wałowa wraz z działką oraz starodrzewem - trzema lipami od strony wsch.	ul. Wałowa 2	1860		04.05.2010
5.	Koszwały	Cedry Wielkie	dom	ul. Gdańska 21	121	10	10.11.1959
6.	Leszkowy	Cedry Wielkie	kościół rzymskokatolicki filialny p.w. św. Brata Alberta wraz z działką oraz starodrzewem	Leszkowy	1889		19.11.2012
7.	Miłocin	Cedry Wielkie	dom	Miłocin 8	275	178	19.12.1961
8.	Miłocin	Cedry Wielkie	dwór	Miłocin 24 i 26	907	759	10.03.1978
9.	Trutnowy	Cedry Wielkie	dom	Trutnowy 4	120	9	10.11.1959
10.	Trutnowy	Cedry Wielkie	kościół parafialny p.w. Św. Apostołów Piotra i Pawła z cmentarzem i plebanią	Trutnowy 18	294	222, 223, 1023	06.08.1962, 13.08.1962, 30.12.1987
11.	Wocławy	Cedry Wielkie	ruina kościoła p.w. Św. Piotra i Pawła	Wocławy	806	489	07.02.1974
12.	Bielkowo	Kolbudy	zespół parkowo-folwarczny (park, część folwarczna)	Bielkowo	1107	958	24.01.1986
13.	Czapelsko	Kolbudy	kościół filialny p.w. Św. Mikołaja Biskupa	Czapelsko	170	101	05.04.1960
14.	Lublewo	Kolbudy	kościół parafialny p.w. NMP Królowej Polski	ul. Kościelna	22	28	20.08.1949

15.	Pręgowo	Kolbudy	kościół parafialny p.w. Bożego Ciała	Pręgowo	292	217	06.08.1962
16.	Pruszcz Gdański	miasto Pruszcz Gdański	kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Św. z pastorówką- ob. biblioteką publiczną , bramą cmentarną oraz terenem przykościelnym wraz z kaplicą przedpogrzebową , murem kościelnym i starodrzewem	ul. Wojska Polskiego 34, 37	305	218, 219, 220	13.08.1962, 03.10.2007, 05.09.1962,
17.	Pruszcz Gdański	miasto Pruszcz Gdański	dom	ul. Krótka 6	612	490	30.05.1972
18.	Pruszcz Gdański	miasto Pruszcz Gdański	dom	ul. Grunwaldzka 23	613	491	30.05.1972
19.	Pruszcz Gdański	miasto Pruszcz Gdański	zespół cukrowni "Pruszcz" (portiernia z bramami i murem; budynek biura głównego; kotłownia główna; surownia; budynek techniczno-produkcyjny; budynek filtracji, pakownia; warniki, suszarnia; magazyn cukru; miodownik; piec wapienny; rezydencja akcjonariusza; willa dyrektora)	ul. Chopina 19 i 5	1369	1102	25.08.1992
20.	Pruszcz Gdański	miasto Pruszcz Gdański	kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy z działką oraz starodrzewem	ul. Chopina	1849		09.06.2009
21.	Bogatka	Pruszcz Gdański	dom	Bogatka 30	800	688	21.12.1973
22.	Dziewięć Włók	Pruszcz Gdański	dom	Dziewięć Włók 1	791	674	27.10.1973
23.	Goszyn	Pruszcz Gdański	zespół folwarku z parkiem (droga gospodarcza; dom mieszkalny podworski, spichlerz, ceglane słupki bramne, kamienny budynek gospodarczy, stajnia, obora z magazynem	ul. Derdowskiego	1517	1120	15.02.1995

			zbożowym, park)				
24.	Lęgowo	Pruszcz Gdański	kościół parafialny p.w. Św. Mikołaja	ul. Tczewska	281	200	23.02.1962
25.	Rusocin	Pruszcz Gdański	zespół dworsko-parkowy z folwarkiem (dwór, park, folwark: spichlerz, stajnia, studnia, chlewnia, obora, stajnia wjazdowa z wozownią)	Rusocin	784	666, 1149	27.10.1973, 16.09.1996
26.	Wiślina	Pruszcz Gdański	brama cmentarna-dzwonnica cmentarza menonickiego	ul. Gdańska	792	675	27.10.1973
27.	Wiślina	Pruszcz Gdański	dom	ul. Słoneczna 27	794	677	27.10.1973
28.	Żuława	Pruszcz Gdański	zespół dworsko-parkowy z kościołem p.w. Podwyższenia Krzyża Św. i cmentarzem	ul. Lipowa	313	225, 1167	06.09.1962, 28.09.1997
29.	Przywidz	Przywidz	kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Różańcowej	Przywidz	1694	1205	18.06.1999
30.	Pszczółki	Pszczółki	wiatrak	ul. Tczewska 31a	520	369	05.06.1971
31.	Różyny	Pszczółki	dom	ul. Gdańska 47/49	19	21	29.01.1949
32.	Różyny	Pszczółki	kościół parafialny p.w. Św. Wawrzyńca	ul. Kościelna 8	293	221	06.08.1962
33.	Różyny	Pszczółki	dom	Różyny 57/57A	1362	1100	06.03.1992
34.	Żeliszawki	Pszczółki	zespół pałacowo-parkowy (pałac, park)	Żeliszawki	860	744	25.04.1977
35.	Grabiny Zameczek	Suchy Dąb	relikty zamku pokrzyżackiego z kaplicą filialną p.w. Św. Trójcy w skrzydle zachodnim - ob. budynek mieszkalno-gospodarczy	Grabiny Zameczek	785	667	27.10.1973
36.	Grabowo (d. Grabiny Duchowne)	Suchy Dąb	dwór wraz z budynkiem gospodarczym	Grabowo 24	786	668, 669	27.10.1973, 27.10.1973
37.	Koźliny	Suchy Dąb	kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Różańcowej	Koźliny	303	213	11.08.1962
38.	Koźliny	Suchy Dąb	spichlerz	Koźliny 45	335	257	27.09.1962
39.	Krzywe Koło	Suchy Dąb	kościół filialny p.w. Znalezienia Krzyża Św.	Krzywe Koło	310	214	05.09.1962
40.	Krzywe Koło	Suchy Dąb	dom	Krzywe Koło	842	727	07.11.1975

41.	Krzywe Koło	Suchy Dąb	cmentarz luterński w obrębie działki wraz z dwiema płytami nagrobnymi i czterema stelami oraz starodrzewem	Krzywe Koło	1883		17.04.2012
42.	Osice	Suchy Dąb	kościół filialny p.w. Św. Antoniego Padewskiego	Osice	304	216	11.08.1962
43.	Osice	Suchy Dąb	plebania - ob. dom	Osice 16	337	260	28.09.1962
44.	Osice	Suchy Dąb	dom	Osice 20	1152	997	25.03.1987
45.	Steblewo	Suchy Dąb	dom	Steblewo 37	273	175	15.12.1961
46.	Steblewo	Suchy Dąb	dom	Steblewo 23	274	176	16.12.1961
47.	Steblewo	Suchy Dąb	ruina kościoła	Steblewo	610	487	30.05.1972
48.	Suchy Dąb	Suchy Dąb	kościół parafialny p.w. Św. Anny	Suchy Dąb	611	488	30.05.1972
49.	Wróblewo	Suchy Dąb	kościół filialny p.w. Wniebowzięcia NMP	Wróblewo	312	224	06.09.1962
50.	Wróblewo	Suchy Dąb	dom	Wróblewo 8	1125	974	05.07.1986
51.	Gołębiewo Średnie	Trąbki Wielkie	zespół dworsko-parkowy z folwarkiem (dwór, budynek bramny, owczarnia, kuźnia, gorzelnia, 3 budynki gospodarcze, park)	Gołębiewo Średnie	1614	1161	13.12.1996
52.	Kłodawa	Trąbki Wielkie	kościół parafialny p.w. Św. Jakuba	Kłodawa	309	212	05.09.1962
53.	Mierzszyn	Trąbki Wielkie	kościół parafialny p.w. Św. Bartłomieja	Mierzszyn	311	215	05.09.1962
54.	Mierzszyn	Trąbki Wielkie	kościół ewangelicki z cmentarzem	Mierzszyn	1110	959	02.04.1986
55.	Sobowidz	Trąbki Wielkie	zespół dworsko-parkowy z budynkiem dworu, reliktem zamku oraz dwoma obiektami gospodarczymi folwarku : jałownikiem i wozownią	Sobowidz	1586	1148	01.04.1996
56.	Sobowidz	Trąbki Wielkie	kościół ewangelicki ob. rzymsko-katolicki parafialny p.w. Przemienienia Pańskiego w obrębie działki wraz ze starodrzewem,	ul. Kościuszki 29	1841		20.02.2009

			odcinkiem ogrodzenia wzdłuż granicy wsch. i bramką od pn. oraz działką wraz ze starodrzewem				
57.	Trąbki Wielkie	Trąbki Wielkie	centrum wsi z zespołem karczmny, założeniem dworsko-parkowym, kościołem parafialnym p.w. Wniebowzięcia NMP oraz terenem przykościelnym i budynkiem gospodarczym	Trąbki Wielkie	783	665, 1152	27.10.1973, 10.12.1996

5.3.2. Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków

lp.	miejsowość	gmina	przedmiot ochrony	chronologia	nr rejestru	stary numer	wpis do rejestru (nr decyzji, data)
1.	Bąkowo	Kolbudy	osada otwarta	młodsza epoka kamienna, wczesna epoka żelaza, późny okres lateński	357/C	281/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.VI/6200/76 z dnia 21.04.1976 r.
2.	Bąkowo	Kolbudy	zespół stanowisk	neolit	549/C	453/A	WKZ w Gdańsku 53500/3/90 z dnia 28.12.1990 r.
3.	Bąkowo	Kolbudy	osady	wczesna epoka żelaza	550/C	454/A	WKZ w Gdańsku 53500/4/90 z dnia 28.12.1990 r.
4.	Czapelsk	Kolbudy	cmentarzysko płaskie grobów skrzynkowych	wczesna epoka żelaza	423/C	345/A	WKZ w Gdańsku Kl.VI/5321/89/78 z dnia 19.10.1978 r.
5.	Jankowo	Kolbudy	osada otwarta	wczesne średniowiecze	547/C	451/A	WKZ w Gdańsku 53500/1/90 z dnia 28.12.1990 r.
6.	Jankowo	Kolbudy	osada pradziejowa	neolit	548/C	452/A	WKZ w Gdańsku 53500/2/90 z dnia 28.12.1990 r.
7.	Lublewo	Kolbudy	osada otwarta		424/C	346/A	WKZ w Gdańsku Kl.VI/5321/90/78 z dnia 21.10.1978 r.
8.	Lublewo	Kolbudy	osada	wczesna epoka żelaza	551/C	455/A	WKZ w Gdańsku 53500/5/90 z dnia 28.12.1990 r.
9.	Otomin	Kolbudy	grodzisko wyżynne	wczesne średniowiecze	13/C	3/A	Główny Konserwator Zabytków, Nr Kl.V/KZ/2/13/59 z dnia 29.07.1959 r.

10.	Otomin	Kolbudy	osada otwarta	okres wpływów rzymskich	358/C	282/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.VI/6200/76 z dnia 21.04.1976 r.
11.	Pręgowo	Kolbudy	grodzisko wyżynne	wczesne średniowiecze	26/C	18/A	Główny Konserwator Zabytków, KL-IV/2/63/3748/62 z dnia 03.09.1962 r.
12.	Pręgowo	Kolbudy	cmentarzysko płaskie	Hallstadt D	347/C	270/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.VI/6200/5777/75 z dnia 29.11.1975
13.	Pruszcz Gdański	miasto Pruszcz Gdański	osada otwarta	okres wpływów rzymskich	86/C	64/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku, KL. IV/620/66/70 z dnia 07.01.1970 r.
14.	Pruszcz Gdański	miasto Pruszcz Gdański	osada otwarta	okres wpływów rzymskich	87/C	65/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku, KL. IV/620/66/70 z dnia 07.01.1970 r.
15.	Pruszcz Gdański	miasto Pruszcz Gdański	cmentarzysko płaskie	epoka żelaza	104/C	82/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku, KL. IV/620/67/70 z dnia 08.01.1970 r.
16.	Pruszcz Gdański	miasto Pruszcz Gdański	osada produkcyjna	okres wpływów rzymskich	105/C	83/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku, KL. IV/620/67/70 z dnia 08.01.1970 r.
17.	Pruszcz Gdański	miasto Pruszcz Gdański	cmentarzysko płaskie	wczesne średniowiecze	137/C	100/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków Gdańsk Kl.IV/4068/70 z dnia 17.09.1970 r.
18.	Pruszcz Gdański	miasto Pruszcz Gdański	cmentarzysko płaskie	epoka żelaza	211/C	156/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.IV/6200/4135/71 z dnia 21.11.1971 r.
19.	Pruszcz Gdański	miasto Pruszcz Gdański	osada otwarta	wczesna epoka żelaza	212/C	157/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.IV/6200/4136/71 z dnia 21.11.1971 r.
20.	Pruszcz Gdański	miasto Pruszcz Gdański	osada otwarta	wczesna epoka żelaza	330/C	253/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku

							Kl. VI/6200/7048/74 z dnia 13.12.1974
21.	Pruszcz Gdański	miasto Pruszcz Gdański	cmentarzysko płaskie	okres wpływów rzymskich	535/C	442/A	WKZ w Gdańsku 53500/1/89 z dnia 24.04.1989 r.
22.	Cieplewo	Pruszcz Gdański	osada otwarta	wczesna epoka żelaza	239/C	195/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.IV/6200/4626/71 z dnia 17.12.1971 r.
23.	Juszkowo	Pruszcz Gdański	osada produkcyjna	epoka brązu/wczesna epoka żelaza	88/C	66/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku, KL. IV/620/66/70 z dnia 07.01.1970 r.
24.	Juszkowo	Pruszcz Gdański	osada otwarta	okres wpływów rzymskich	136/C	99/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków Gdańsk Kl.IV/4067/70 z dnia 12.09.1970 r.
25.	Juszkowo	Pruszcz Gdański	osada otwarta	wczesna epoka żelaza	430/C	352/A	WKZ w Gdańsku Kl. VI/5321/Archeol/1 33/78 z dnia 11.12.1978 r.
26.	Łęgowo	Pruszcz Gdański	osada otwarta	neolit	333/C	256/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl. VI/6200/7048/74 z dnia 14.12.1974
27.	Łęgowo	Pruszcz Gdański	osada otwarta	wczesna epoka żelaza	425/C	347/A	WKZ w Gdańsku Kl. VI/5321/91/78 z dnia 21.10.1978 r.
28.	Straszyn	Pruszcz Gdański	osada otwarta	okres wpływów rzymskich	237/C	193/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.IV/6200/4624/71 z dnia 17.12.1971 r.
29.	Straszyn	Pruszcz Gdański	osada otwarta	okres wpływów rzymskich	238/C	194/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.IV/6200/4625/71 z dnia 17.12.1971 r.
30.	Straszyn	Pruszcz Gdański	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	289/C	231/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.IV/6200/125/72 z dnia 06.12.1972 r.
31.	Żukczyn	Pruszcz Gdański	cmentarzysko płaskie	epoka żelaza	232/C	177/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.IV/6200/4499/71 z dnia 15.12.1971 r.

32.	Żukczyn	Pruszcz Gdański	osada otwarta	wczesne średniowiecze	541/C	448/A	WKZ w Gdańsku 53500/7/89 z dnia 05.12.1989 r
33.	Żukczyn	Pruszcz Gdański	osada otwarta	wczesna epoka żelaza	542/C	449/A	WKZ w Gdańsku 53500/8/89 z dnia 05.12.1989 r.
34.	Żukczyn	Pruszcz Gdański	osada otwarta	wczesna epoka żelaza	543/C	450/A	WKZ w Gdańsku 53500/9/89 z dnia 05.12.1989 r.
35.	Żuławka	Pruszcz Gdański	cmentarzisko kurhanowe	nieokreślona	329/C	252/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.VI/6200/7048/74 z dnia 13.12.1974
36.	Klonowo Dolne	Przywidz	osada otwarta	wczesne średniowiecze	426/C	348/A	WKZ w Gdańsku Kl.VI/5321/92/78 z dnia 24.10.1978 r.
37.	Klonowo Dolne	Przywidz	osada otwarta	wczesna epoka żelaza	427/C	349/A	WKZ w Gdańsku Kl.VI/5321/93/78 z dnia 05.11.1978 r.
38.	Klonowo Dolne	Przywidz	osada otwarta	wczesna epoka żelaza	428/C	350/A	WKZ w Gdańsku Kl.VI/5321/94/78 z dnia 08.11.1978 r.
39.	Marszewska Góra	Przywidz	osada otwarta	wczesna epoka żelaza	286/C	228/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.IV/6200/5242/72 z dnia 05.12.1972 r.
40.	Marszewska Góra - Marszewska Kolonia	Przywidz	cmentarzisko kurhanowe	wczesne średniowiecze	279/C	221/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.IV/6200/5235/72 z dnia 02.12.1972 r.
41.	Olszanka	Przywidz	cmentarzisko kurhanowe	nieokreślona	431/C	353/A	WKZ w Gdańsku Kl.VI/5321/Arch./134/78 z dnia 11.12.1978r.
42.	Piekło Dolne	Przywidz	cmentarzisko płaskie	wczesna epoka żelaza	210/C	155/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.IV/6200/4134/71 z dnia 21.11.1971 r.
43.	Przywidz	Przywidz	cmentarzisko kurhanowe	wczesne średniowiecze	73/C	50/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.IV/620/3441/69 z dnia 29.11.1969 r.
44.	Przywidz	Przywidz	grodzisko wyżynne	wczesne średniowiecze	74/C	51/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku, Kl.IV/620/3441/69 z dnia 29.11.1969 r.

45.	Sucha Huta	Przywidz	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	362/C	286/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.VI/6200/76 z dnia 30.09.1976 r.
46.	Trzepowo	Przywidz	osada	wczesna epoka żelaza	160/C	122/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.IV/620/4530/70 z dnia 10.12.1970 r.
47.	Różyny	Pszczółki	osada produkcyjna	okres wpływów rzymskich	90/C	68/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku, KL. IV/620/66/70 z dnia 07.01.1970 r.
48.	Ulkowy	Pszczółki	osada otwarta	wczesne średniowiecze	442/C	364/A	WKZ w Gdańsku Kl.VI/53/21/Arch./145/78 z dnia 15.12.1978r.
49.	Grabiny Zameczek	Suchy Dąb	osada otwarta	wczesna epoka żelaza, okres wczesnośredniowieczny i późnośredniowieczny	360/C	284/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.VI/6200/76 z dnia 28.04.1976 r.
50.	Gołębiewo	Trąbki Wielkie	cmentarzysko płaskie	okres wpływów rzymskich	89/C	67/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku, KL. IV/620/66/70 z dnia 07.01.1970 r.
51.	Gołębiewo Wielkie	Trąbki Wielkie	cmentarzysko płaskie	Hallstadt D	271/C	211/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.IV/6200/5095/72 z dnia 02.12.1972 r.
52.	Kleszczewo	Trąbki Wielkie	osada otwarta	okres wpływów rzymskich	331/C	254/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.VI/6200/7048/74 z dnia 14.12.1974 r.
53.	Kłębiny	Trąbki Wielkie	osada otwarta	okres wpływów rzymskich	332/C	255/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku Kl.VI/6200/7048/74 z dnia 14.12.1974 r.
54.	Kłodawa	Trąbki Wielkie	obiekt wielokulturowy	neolit	533/C	440/A	WKZ w Gdańsku 53500/7/88 z dnia 20.12.1988 r.
55.	Kłodawa	Trąbki Wielkie	grodzisko i osada przygodowa	wczesne średniowiecze	534/C	441/A	WKZ w Gdańsku 53500/8/88 z dnia 20.12.1988 r.

56.	Mierzszyn	Trąbki Wielkie	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	280/C	222/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku K1.IV/6200/5236/72 z dnia 02.12.1972 r.
57.	Rościszewo	Trąbki Wielkie	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza, okres wczesnośredniowieczny	363/C	287/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku K1.VI/6200/76 z dnia 30.09.1976 r.
58.	Sobowidz	Trąbki Wielkie	osada otwarta	okres wpływów rzymskich	359/C	283/A	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku K1.VI/6200/76 z dnia 23.04.1976 r.
59.	Trąbki Małe	Trąbki Wielkie	osada otwarta wielokulturowa	wczesne średniowiecze	527/C	434/A	WKZ w Gdańsku 53500/1/88 z dnia 18.11.1988 r.
60.	Trąbki Małe	Trąbki Wielkie	osada z okresu wpływów rzymskich	okres wpływów rzymskich	528/C	435/A	WKZ w Gdańsku 53500/2/88 z dnia 18.11.1988 r.
61.	Trąbki Małe	Trąbki Wielkie	osada otwarta wielokulturowa	wczesne średniowiecze	529/C	436/A	WKZ w Gdańsku 53500/3/88 z dnia 18.11.1988 r.
62.	Trąbki Małe	Trąbki Wielkie	osady wielokulturowe	wczesna epoka żelaza	530/C	437/A	WKZ w Gdańsku 53500/4/88 z dnia 18.11.1988 r.
63.	Trąbki Wielkie	Trąbki Wielkie	osady otwarte	okres wpływów rzymskich	531/C	438/A	WKZ w Gdańsku 53500/5/88 z dnia 20.12.1988 r.
64.	Trąbki Wielkie	Trąbki Wielkie	osada otwarta	wczesne średniowiecze	532/C	439/A	WKZ w Gdańsku 53500/6/88 z dnia 20.12.1988 r.
65.	Warcz	Trąbki Wielkie	cmentarzysko płaskie	wczesna epoka żelaza	540/C	447/A	WKZ w Gdańsku 53500/6/89 z dnia 20.11.1989 r.

5.4. Zabytki na terenie powiatu ujęte w gminnych ewidencjach zabytków

Na terenie powiatu gdańskiego Gminne Ewidencje Zabytków posiadają wszystkie gminy z wyłączeniem gminy Cedry Wielkie. Gmina Cedry Wielkie posiada natomiast program z 2006 r. przyjęty Uchwałą Rady Gminy Cedry Wielkie Nr XXXIII/309/06 z dnia 5 czerwca 2006 r. w sprawie przyjęcia „Gminnego programu opieki nad zabytkami dla Gminy Cedry Wielkie na lata 2006–2015” wraz z zasadami udzielania dotacji na sfinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków województwa pomorskiego zlokalizowanych na terenie gminy Cedry Wielkie (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2007 r. Nr 20, poz. 483).

Miasto Pruszcz Gdański uchwałą Nr XLVIII/447/2014 Rady Miasta Pruszcz Gdański z dnia 4 września 2014 r. przyjęło „Gminny Program Opieki nad Zabytkami miasta Pruszcz Gdański na lata 2014-2018” (Dz. Urz. Woj. Pom. 2014.3302).

Gmina Kolbudy posiada program przyjęty uchwałą nr L/418/2014 Rady Gminy Kolbudy z dnia 14 listopada 2014r. w sprawie przyjęcia „Gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Kolbudy na lata 2015-2018” oraz „Gminnej ewidencji zabytków” (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2014 r. poz. 4277).

Gmina Pszczółki przyjęła uchwałą nr XI/102/11 Rady Gminy Pszczółki z dnia 14 grudnia 2011 r. gminny program opieki nad zabytkami (Dz. Urz. Woj. Pom z 2012, poz. 176).

Gmina Przywidz uchwałą nr VI/27/2015 Rady Gminy Przywidz z dnia 29 maja 2015 r. w przyjęła Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Przywidz na lata 2015-2018 (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2015 r. poz. 2221).

Gmina Suchy Dąb, Gmina Pruszcz Gdański oraz Gmina Trąbki Wielkie nie posiadają uchwalonych programów opieki nad zabytkami.

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu

5.5.1. Zabytki archeologiczne

Na obszarze powiatu gdańskiego znajduje się wiele ważnych dla przeszłości regionu obiektów archeologicznych. Są to przede wszystkim znajdujące się na powierzchni ziemi grodziska (dawne grody) i cmentarzyska kurhanowe oraz odkrywane pod powierzchnią ziemi ślady dawnych osad, cmentarzysk szkieletowych i ciałopalnych, obiektów produkcyjnych. Najcenniejsze z nich to te, które posiadają własną formę krajobrazową – cmentarzyska kurhanowe i grodziska.

W powiecie rozpoznano 1874 stanowisk archeologicznych, 65 stanowisk archeologicznych wpisano do rejestru zabytków.

Cechą charakterystyczną tego regionu jest obecność stanowisk o randze ponadregionalnej. Są to przede wszystkim znajdujące się na powierzchni ziemi grodziska w Kłodawie, Otominie, Pręgowie i Przywidzu, cmentarzyska kurhanowe w Żuławce, Marszewskiej Górze, Olszance i Przywidzu. Ponadto na obszarze gminy występują cmentarzyska płaskie (Czapielsk, Gołębiewo, Mierzeszyn, Piekło Dolne, Pręgowo, Pruszcz Gdański, Rościszewo, Straszyn, Sucha Huta, Warcz, Żukczyn) oraz osady otwarte (Bąkowo, Ciepłewo, Grabiny Zameczek, Jankowo, Juszkowo, Kleszczewo, Klępiny, Klonowo Dolne, Lublewo, Łęgowo, Marszewska Góra, Otomin, Pruszcz Gdański, Różyny, Sobowidz, Straszyn, Trąbki Małe, Trąbki Wielkie, Trzepowo, Ulkowy, Żukczyn).

Stanowiska te obrazują bogaty rozwój kulturowy na terenie powiatu w okresach pradziejowych. Wskazują przede wszystkim, że region ten był bardzo atrakcyjny dla plemion zamieszkujących Pomorze, zwłaszcza w okresie epoki brązu i epoki żelaza i w okresie wczesnego średniowiecza, głównie ze względu na atrakcyjność środowiska naturalnego.

5.5.2. Obiekty nieruchome i zespoły zabudowy wpisane do rejestru zabytków

GMINA CEDRY WIELKIE

Cedry Wielkie, gm. Cedry Wielkie

Ruina kościoła parafialnego. Kościół wzniesiony został w 2 poł. XIV wieku jako bazylika trójnawowa; w 1 poł. XVII w. przebudowany na pseudobazylikę; remontowany w 1882 r., spalony w 1945 r., od tego czasu jest nieużytkowany, pozostaje w ruinie. Gotycki, murowany z cegły, orientowany, pierwotnie trzyprzęsłowy, z prezbiterium zamkniętym wielobocznie i murowaną wieżą od zachodu, która przed zniszczeniem w 1945 r. posiadała

drewnianą nadbudowę z ośmioboczną izbicą zwieńczoną hełmem w kształcie iglicy. Ściany boczne korpusu przed pożarem nadbudowane były w konstrukcji szkieletowej, wypełnionej cegłą, wewnątrz przekryte belkowym stropem.

Korpus kościoła zachowany do wysokości korony murów, opięty skarpami do wnętrza prowadzi bogato profilowany portal ostrołukowy w elewacji zachodniej. Nawa główna od bocznych oddzielona jest ostrołukowymi arkadami wspartymi na czterech filarach. Prezbiterium do nawy głównej otwiera się szerokim łukiem tęczowym. Ściana północna prezbiterium we wnętrzu podzielona dwoma wysokimi blendami. Ostrołukowe okna znajdują się w zamknięciu prezbiterium i w ścianie południowej. Pod oknami blendy zwieńczone łukami odcinkowymi. W zakrystii przy ścianie północnej prezbiterium widoczne ślady krzyżowo-żebrowego sklepienia. Do nawy północnej wejście przez ostrołukowy profilowany portal z tympanonem, gdzie zachowane są resztki malowanego ornamentu maswerkowego. Elewacja nawy północnej zdobiona rombowym ornamentem zendrówki. Na wieży zachowanej do wysokości drugiej kondygnacji resztki zegara mechanicznego.

Giemlice, gm. Cedry Wielkie

Kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela wraz z cmentarzem przykościelnym. Kościół o formach klasycystycznych, wzniesiony w latach 1840-1841. W roku 1945 zburzono wieżę, otoczony cmentarzem obwiedzionym murem ceglany, w którego południowo-zachodnim narożu znajduje się wolnostojąca drewniana słupowa dzwonnica. Kościół wzniesiony z cegły, na

podmurówce kamiennej, otynkowany. Na planie prostokąta, trójnawowy z wieżą od zachodu, w części wschodniej wyższe niewyodrębnione w bryle prezbiterium, flankowane aneksami mieszczącymi zakrystię. Elewacje południowa i północna trójosiowe bez podziałów, elewacja zachodnia trójosiowa z przyziemiem wieży, w którym główny otwór drzwiowy. Elewacja wschodnia trójosiowa zwieńczona

faliście wycięte, w wierzchołku ażurowa dekoracja ze skrzyżowanych belek z czworoboczną, zaokrągloną gałką u dołu, krańce wiatrownic dekoracyjnie zaciosane, podobnie jak końcówki belek ścianki kolankowej, krokwi pod wysuniętym okapem i miecze podpierające płatwie wysunięte przed lico ściany. Otwory okienne w prostych opaskach z wąskich listewek, w szczycie z profilowanym gzymsem w nadprożu i trójkątnym ząbkowaniem u dołu. Niewielkie, wąskie okienka szczytu opracowane podobnie, zamknięte trójkątnie, w wierzchołku w układzie biforyjnym. Okiennice dwuskrzydłowe, płycinowe, z zachowanymi okuciami. Otwory drzwiowe: frontowy - w szerokim obramieniu z bogato profilowanym gzymsem w nadprożu i prostokątnym nadświetlem z dekoracyjnie ułożonymi szczeblinami, tylny - wyodrębniony szerokimi, gładkimi belkami, nadświetle czteropolowe.

Koszwały 8, gm. Cedry Wielkie

Dom podcieniowy zbudowany w 1792 roku (wg zaginionej chorągiewki z datą, ze szczytu podcienia). Założony na planie regularnego prostokąta z podcieniem usytuowanym pośrodku fasady frontowej. Kryty dachem dwuspadowym z dachówką holenderką.

Konstrukcja szachulcowa podcienia bardzo dekoracyjnie opracowana. Zachowany pierwotny układ pomieszczeń z tzw. "czarną kuchnią". W elewacji frontowej zachowane oryginalne, ozdobnie opracowane dwuskrzydłowe drzwi. Okna krosnowe, dwuskrzydłowe ze szprosami.

Leszkowy, gm. Cedry Wielkie

Kościół rzymskokatolicki filialny p.w. św. Brata Alberta powstał prawdopodobnie w 2 poł. XIV w. lub na pocz. XV w. Na przełomie XXV i XVII w. wzniesiono wieżę kościelną. Kościół wyremontowano i przebudowano w 2 poł. XVII w. Kolejne prace prowadzone były w 2 poł. XIX w. Po 1945 r. budynek nie był użytkowany do celów sakralnych. Brak opieki spowodował runięcie wieży, a kilka lat później całej ściany zach., zakrystii i części ściany pn. oraz postępujące zniszczenie pozostałych fragmentów. Dopiero na przełomie 1. 70/80. XX w. przeprowadzono gruntowny remont wraz z odbudową.

Kościół orientowany, murowany, założony na planie prostokąta z niewyodrębnionym prezbiterium, od pn. wąska nawa boczna i kwadratowa zakrystia w narożniku wsch., od pd. usytuowana centralnie, prostokątna kruchta. Główne wejście od zach. Bryła o małej kubaturze, zwarta, nakryta

Trutnowy, gm. Cedry Wielkie

Kościół p.w. św. Piotra i Pawła wraz z cmentarzem przykościelnym

Kościół wzniesiony w XIV w., przebudowany częściowo w XVII w. W 1543 r. rozebrano drewnianą nadbudówkę wieży, pozostawiając podmurowanie z kruchtą. Orientowany, ceglany, oskarpowany, założony na planie prostokąta, z wyodrębnionym, prosto zamkniętym prezbiterium, zakrystią od północy, kruchtami od południa i zachodu. Dach dwuspadowy kryty holenderką.

Szczyt i ściana wschodnia zdobione ostrołukowymi, tynkowanymi blendami. Wnętrze kryte stropem drewnianym, w prezbiterium dwuprzęsłowe sklepienie gwiazdziste.

Cmentarz parafialny, przykościelny prawdopodobnie z XIV w., od połowy XVI w. do 1946 r. – ewangelicki, obecnie nieczynny. Zajmuje całą powierzchnię działki kościoła parafialnego p.w. Św. Piotra i Pawła. Położony jest w pobliżu głównej drogi wiejskiej, wiodącej do szosy Pruszcz Gdański – Cedry Wielkie do Miłocina. Nekropolia założona na planie kwadratu, otoczona metalowym, kutym ogrodzeniem, wykonanym od płd. i zach. ze starych kojcy grobowych. Po stronie płd. i płn. nieliczne nagrobki z r. 1884, 1945 i 1951, w tym jedna mogiła ze współczesnym metalowym kojcem (r. 1945) oraz drzewa liściaste o średnicy ponad 100 cm (dąb, klon i jesion).

Trutnowy, gm. Cedry Wielkie

Budynek plebanii z 1728 r. Założony na planie wydłużonego prostokąta, ceglany, tynkowany, od strony południowej oskarpowany. Dach mansardowy kryty holenderką. Główne drzwi wejściowe od północy z kołatką i okuciami barokowymi. W sieni tablica erekcyjna z czarnego marmuru z napisem: „GRATIA SECUNDANTE DIVINA BOEMERII AUSPICIIS PRAECONSULIS ATQUE PATRONI HAEC EXSTRUCTA DIUSTED BENE FIRMA DOMUS ANNO MDCCXXVIII”.

GMINA KOLBUDY

Bielkowo, gm. Kolbudy

Park z częścią folwarczną - obecnie założenie dzieli się kompozycyjnie na dwie części: północną, zbliżoną do prostokąta obejmującą park oraz południową ukierunkowaną podłużnie na linii północ-południe, częścią folwarczną. Poprzez park od strony północnej bramy, umieszczonej w ażurowym ceglany murze, prowadzi do dworu lipowa aleja dojazdowa, dzieląca park na część wschodnią i zachodnią. Zachodnią część stanowi park o swobodnej kompozycji z wyraźnymi obsadzeniami granicznymi od północy i zachodu oraz wzdłuż strumyka; znajduje się tutaj element wodny w postaci stawu położonego tuż przy głównej alei. Wschodnią część parku zajmują fragmenty regularnej kompozycji zieleni.

Czapielsk, gm. Kolbudy.

Kościół filialny p.w. Św. Mikołaja wybudowany w XVIII wieku, orientowany, salowy, założony na planie prostokąta, na kamiennym fundamencie, ściany wykonane w konstrukcji ryglowej wypełnionej cegłą. Kryty dachem dwuspadowym z dachówką esówką, w dachu od zachodu od zachodu drewniana, kwadratowa w rzucie sygnaturka przekryta daszkiem namiotowym, krytym blachą. Okna w elewacjach krosnowe, dwuskrzydłowe, ze szprosami.

Lublewo, gmina Kolbudy

Kościół p.w. NMP Królowej Korony Polskiej wzniesiony został około połowy XVI wieku, murowany z absydą zamkniętą poligonalnie, od północy jednokondygnacyjna kruchta, od południa dwukondygnacyjne skrzydło. Korpus kryty dachem dwuspadowym, prezbiterium – trójspadowym, obie budowli kryte dachami dwuspadowymi, na dachu – dachówka esówka. Po stronie zachodniej drewniana wieża wyrastająca z nad korpusu kościoła. Otwory okienne zwieńczone łukiem

ostrym. Wnętrze przekryte płaskim drewnianym stropem.

Pręgowo, gm. Kolbudy

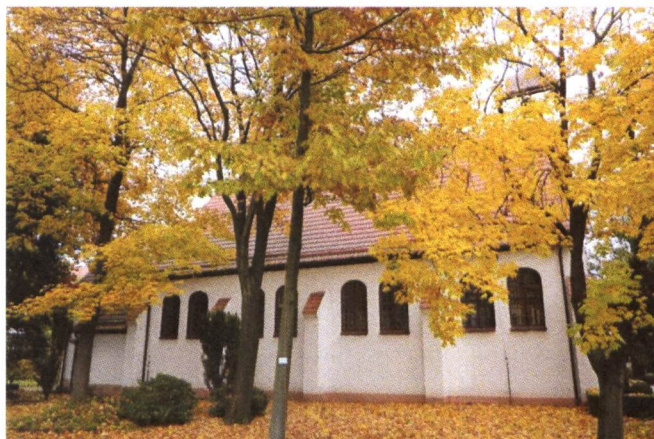
Kościół p.w. Bożego Ciała wzniesiony w XIV w., po zniszczeniu odbudowany w XVIII w. Orientowany, salowy, zbudowany z kamienia polnego i cegły, oszkarpowany, z zakrystią od północy, kruchtą od południa i małą drewnianą wieżyczką od zachodu. Dachy kryte holenderką i karpiówką, hełm wieży - blachą miedzianą. Szczyt wschodni prezbiterium sterczynowy z blendami, szczyty krucht i zakrystii schodkowe. Wnętrze kryte płaskim stropem z desek. Wyposażenie wnętrza barokowe.

PRUSZCZ GDAŃSKI – MIASTO

Pruszcz Gdański, ul. Chopina 3

Kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy wzniesiony został w stylu neobarokowym. Rozpoczęcie budowy kościoła przypada na 1922 r., prace prowadził miejscowy mistrz budowlany Johannes Schulz. Prace ukończono ostatecznie dopiero w 1928 r. Rok później, na mocy decyzji wydanej przez biskupa gdańskiego Edwarda O'Rourke, zatwierdzonej przez Senat Wolnego Miasta, została erygowana parafia, kościół otrzymał wezwanie Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, a pierwszym proboszczem mianowano ks. Wohlera. W roku 1930 miała miejsce konsekracja.

Murowany z cegły, tynkowany, o prostej, zwartej bryle. Nawa opięta przyporami, nakryta dachem dwuspadowym, nad szczytem pd. niewielka wieżyczka z baniastym hełmem obitym blachą, zwieńczonym iglicą z kulą i krzyżem. Prezbiterium niższe, również z dachem dwuspadowym kryjącym także dwa boczne aneksy. Nieorientowany, z fasadą od pd., jednonawowy czteroprzęsłowy, z węższym, zamkniętym prosto prezbiterium flankowanym przez zakrystie. Elewacje gładko tynkowane. W przyziemiu frontowej, na osi, podcień zamknięty łukiem koszowym, powyżej owalne okienko, w wierzchołku wysokiego, trójkątnego szczytu wspomniana sygnaturka. Elewacje boczne symetryczne, osie wyznaczają pary półkoliście zamkniętych okien rozdzielonych przyporami, pod okapem gładki fryz.

Pruszcz Gdański ul. Grunwaldzka 23

Dom wzniesiony w 1 poł. XIX wieku, kilkakrotnie przebudowywany w XIX i XX w. Klasycystyczny, założony na planie prostokąta, dwutraktowy, usytuowany kalenicowo, zachodnią frontową elewacją zwrócony do ul. Grunwaldzkiej. Murowany z cegły, otynkowany, podpiwniczony, siedmioosiowy, z dachem czterospadowym krytym holenderką. Elewacje wieńczy drewniany, profilowany gzyms okapowy. Od frontu

dwukondygnacyjny, trzyosiowy ryzalit środkowy zakończony trójkątnym tympanonem z okulusem i prostokątnym przyczółkiem z kamienną, dekoracyjną muszlą w zwieńczeniu, flankowany na narożach czterema parami gładkich pilastrów na cokółkach, rozczłonkowany dwoma profilowanymi gzymsami. Okna drugiej kondygnacji pierwotne, sześciokwaterowe, zakończone odcinkowo, ujęte opaskami. Okna, drzwi frontowe i pomieszczenia parteru częściowo przebudowane w 1962 r., w związku z adaptacją na księgarnię. Elewacja wschodnia prawie całkowicie zmieniona, podczas licznych remontów: przepruto kilka nowych otworów okiennych, zamurowano stare. W północno-wschodnim narożu bocznej ściany północnej otwór wejściowy z kamiennymi schodami o zaokrąglonych stopniach. We wnętrzu od strony wschodniej drewniana rzeźbiona klatka schodowa i drzwi płycinowe o formach klasycyzujących. Przybudówka od strony północno-zachodniej z przełomu XIX/XX w.

Pruszcz Gdański ul. Krótka 6

Dom zbudowany w 1 poł. XIX w., kilkakrotnie remontowany w XIX i XX w. Klasycystyczny, założony na planie wydłużonego prostokąta, dwutraktowy, jednokondygnacyjny, z mieszkalnym poddaszem, podpiwniczony. Elewacja frontowa siedmioosiowa, z sienią przelotową na osi. Konstrukcja ścian szkieletowa, wypełniona cegłą; rygle ułożone w prostokąty, na narożach - skośnie. Pośrodku dłuższej ściany frontowej północno - zachodniej w prostokątnej niszy tzw. cofnięty podcień,

dźwigający na poziomie 2 kondygnacji, na czterech drewnianych kolumnach jońskich - wystawkę o konstrukcji szkieletowej, utrzymaną w linii całej elewacji. Wystawkę mieszczącą trzy wysokie prostokątne okna wieńczy wąski trójkątny tympanon z okulusem. Analogiczna wystawka w licu od strony południowo-wschodniej. Dach mansardowy, kryty dachówką i częściowo papą. Od strony południowo-wschodniej dwie lukarny z zamurowanymi otworami, zdobione pod okapem drewnianymi konsolkami z profilowanych ostatków belek stropowych. Okno pierwotne, duże,

Budynek kaplicy przedpogrzebowej, usytuowany przy granicy pn., wyniesiono w drugiej połowie XIX w., o formie neogotyckiej, nawiązującej do stylistyki kościoła. Elewacje licowane cegłą i dzielone lizenami, zdobione są ceramicznymi fryzami arkadkowymi i ząbkowymi, a trójkątne szczyty akcentowane sterczynami.

Brama cmentarna przy kościele z 1646 r. z dwoma otworami przejazdowymi zamkniętymi półkoliście, ceglana, kryta holenderką. Pod gzymsem podokapowym fryz kamienny z datą MDCXLVIII. W lukach przejść kamienne zworniki z emblematami śmierci.

Pruszcz Gdański, ul. Chopina

Zespół cukrowni w Pruszczu Gdańskim. Budowę cukrowni rozpoczęła w r. 1881 niemiecka spółka "Vereinigte Zucker fabriken Dr Wolfgang Bottger". Do roku 1921 fabryka wytwarzała wyłącznie cukier żółty, Następnie po gruntownej modernizacji całego zakładu przestawiła się na produkcję cukru białego. W tym czasie cukrownia posiadała jedno z najnowocześniejszych urzędzeń cukrowniczych w Europie firmy „Siemens” i „Borsig”.

W skład założenia wchodzi: portiernia z bramami i murem z 1881 r., budynki techniczno-produkcyjne z lat 1898, 1899, 1915, 1935, budynek biura głównego z r. 1927, budynek kotłowni głównej z r. 1881, budynek pakowni z r. 1898, budynek pakowni z r. 1898, budynek miodownika z r. 1929, rezydencja akcjonariusza z r. 1935, willa dyrektora z r. 1925.

Zespół budynków produkcyjno-magazynowych wykazuje jednolity charakter stylowy typowy dla zespołów przemysłowych końca XIX i początku XX wieku z czerwonej cegły, historyzujący, nawiązujący do form średniowieczno-renesansowych. Szczególnie bogaty wystrój posiada południowa elewacja biura głównego o formach eklektycznych. Budynek rezydencji akcjonariusza już w detalu modernistycznym, formą nawiązujący do rezydencji o charakterze dworowym.

GMINA PRUSZCZ GDAŃSKI

Bogatka 23, gm. Pruszcz Gdański

Dom wzniesiony w 1819 roku, remontowany w 1966 r. Założony na planie regularnego prostokąta, drewniany, w konstrukcji wieńcowej, odeskowany, wsparty na ceglanej podmurówce, podpiwniczony od pn.; dwuspadowy dach o konstrukcji krokwiowo - jętkowej pokryty holenderką, ściany wzdłużne zwieńczone profilowanym gzymsem okapowym, wspartym na ozdobnych konsolach wyciętych z resztek belek stropowych wychodzących przed lico ściany. Przed głównym, wejściem do budynku, od zach. późniejszy drewniany ganek z falistym daszkiem. Drzwi główne drewniane, klasycystyczne, dwu - skrzydłowe, płycinowe, zdobione gzymsami, rombami, cegielką i kostką, ze starymi okuciami o barokowych formach. Wszystkie okna o pierwotnych wykończeniach, prostokątne, dwuskrzydłowe, ośmiopolowe, w drewnianych obramieniach, z uszakami i płycinowymi okiennicami. Od strony wschodniej, podwórzowej - drzwi dwudzielne typu holenderskiego, nabijane żelaznymi ćwiekami; na belce nadproża napis: "IDSK BH MW BMT ANO 1819". Gzyms okapowy identyczny jak na ścianie frontowej, pod okapem - drewniany fryz ząbkowy. Szczyt pd. domu - odeskowany, listwowy, w nim trzy prostokątne, ośmiopolowe okna, flankowane przez dwa małe okienka z trójkątnymi nadokiennikami. Zachowany pierwotny układ wnętrza z sienią i czarną kuchnią ze starym kominem zbudowanym z małej cegły „holenderki”; drewniana klatka schodowa z sieni na poddasze, zespół klasycystycznych drzwi z rowkowanymi płycinami, w szerokich obramieniach oraz w dużej izbie - jedna XIX-wieczna szafka ścienna. Wszystkie pomieszczenia pokryte drewnianym, belkowym stropem z pocz. XIX w. Przed ścianą płd. domu, od strony szosy, resztki 4 kamiennych klasycystycznych słupków przedprożowych zwieńczonych dekoracyjnymi wazonami.

Dziewięć Włók 1, gm. Pruszcz Gdański

Dom zbudowany w 1827 r., kilkakrotnie remontowany w 2 poł. XIX i XX w. Założony na planie prostokąta, drewniany, o konstrukcji wieńcowej, wsparty na kamienno-ceglanej podmurówce, parterowy, podpiwniczony od strony pn. Dach wysoki, dwuspadowy, kryty holenderką, szczyt pd. trójkątny, odeskowany, zakończony prostokątnym przyczółkiem; szczyt pn. częściowo zasłonięty drewnianą oborą. Elewacje zwieńczone drewnianym profilowanym gzymsem okapowym, naroża ujęto skromnymi pilastrami; okna dwuskrzydłowe, w opaskach, z

okiennicami. W ścianach wsch. i pd. zachowane dwa szerokie, trójdzielne okna, z okiennicami, świadczące o osiemnastowiecznej tradycji budownictwa. Główne drzwi wejściowe od wschodu dwudzielne, w nadprożu wryty napis z datą budowy domu „U.B.B.M. 1827”, częściowo przykryty profilowaną belką okapu. Zachowany pierwotny układ wnętrza z czarną kuchnią i przelotową sienią; wszystkie pomieszczenia przekryte drewnianym belkowym stropem z pocz. XIX w., drzwi we wnętrzu drewniane, w szerokich obramieniach, na starych, kutych zawiasach o barokowych formach.

Goszyn, gm. Pruszcz Gdański

Zespół przestrzenny folwarku wraz z parkiem i budynkami mieszkalnym, podworskim, spichlerzykiem, ceglanyimi słupkami bramnymi, kamiennym budynkiem gospodarczym, stajnią, oborą z magazynem zbożowym. Zespół folwarku zachował historycznie wykształcony układ z przełomu XIX/XX w. Budynki gospodarcze zgrupowane są wokół dwóch majdanów północnego i południowego. W centrum każdego majdanu jest staw w otoczeniu zieleni.

Układ przestrzenny dawnej zabudowy folwarku jest czytelny do chwili obecnej. Zespół ma założenie zwarte i stanowi wraz z parkiem dominantę krajobrazową okolicy. Wjazd na teren folwarku od strony północnej jest flankowany oryginalnymi ceglanyimi słupkami bramnymi. Zachowane budynki obory i stajni z cegły klinkierowej z bogato rozczłonkowanymi elewacjami, ceglanyim detalem i częściowo zachowana oryginalną stolarką oraz tynkowane budynki spichrza i mieszkalny stanowią cenny przykład zabudowy folwarcznej z przełomu wieku.

Założenie folwarczne w Goszynie stanowi przykład świadomej, dobrze zachowanej kompozycji przestrzennej, z częściowo zachowaną eklektyczną architekturą.

Łęgowo, gm. Pruszcz Gdański

Kościół p.w. św. Mikołaja wzniesiony w XIV w., po zniszczeniach odbudowany i poszerzony o boczne kaplice w 1748 r. Remontowany w 1862 r. Ceglany, tynkowany z dwoma szkarpmi narożnymi od strony zachodniej, założony na planie krzyża greckiego, z kruchtą od zachodu, kaplicą i zakrystią od wschodu oraz drewnianą, kwadratową wieżą ponad dachem w części zachodniej. Dach dwuspadowy kryty holenderką. W szczycie wschodnim w ostrołukowych blendach 3 płaskorzeźby drewniane.

Wnętrze kryte płaskim stropem drewnianym, w kaplicy sklepienie. Wystrój wnętrza barokowy.

Rusocin, gm. Pruszcz Gdański

Dwór wzniesiony ok. 1800 r. w stylu klasycystycznym, przebudowany na początku XX w., gruntownie remontowany w 1966 r. Murowany z cegły, otynkowany, podpiwniczony, składa się z prostokątnego w planie, parterowego, 9-osioвого korpusu głównego i dwóch niewielkich skrzydeł bocznych, przylegających pod kątem prostym do narożników pn.-zach. i pn.-wsch. budynku głównego. Dachy nad częścią środkową i oficyną zachodnią

mansardowe, kryte karpiówką; oficyna wschodnia dwukondygnacyjna, poszerzona i podwyższona w XX w., posiada płaski dach kryty blachą. W dachu budynku głównego od frontu i ogrodu dwie prostokątne lukarny, w oficynie zachodniej po trzy lukarny od wschodu, zachodu i północy; poddasze w części mansardowej – zamieszkałe.

Na osi korpusu głównego z obu stron analogiczne, płytkie trzyosiowe, dwukondygnacyjne ryzality, rozczłonkowane gładkimi pilastrami, zwieńczone trójkątnymi tympanonami w profilowanych obramieniach, z półokrągłym oknem pośrodku. Wszystkie elewacje boniowane, ozdobione gładkimi pilastrami, duże prostokątne okna ujęte profilowanymi opaskami, z podokiennikami; w części środkowej – profilowany gzyms wieńczący. Pod oficyną zachodnią zachowane pierwotne piwnice ze sklepieniami kolebkowymi. Wnętrza dworu przebudowane całkowicie w 1966 r. na przedszkole i mieszkania pracowników dawnego PGR; stolarka okienna i drzwiowa – nowa. Po bramie wjazdowej prowadzącej na podwórze pozostały ceglane, tynkowane słupki z łamanymi daszkami, krytymi dachówką karpiówką. Od strony południowej dwór otacza rozległy park krajobrazowy z pięknym starym drzewostanem.

Zespół dworsko-parkowy z folwarkiem cechuje klarowny układ kompozycyjny, na który składa się część reprezentacyjna z dworem, założenie parkowe i folwark gospodarczy. W części reprezentacyjnej dominantę kompozycyjną stanowi dwór z ok. 1800 r., usytuowany na osi lipowej alei wjazdowej, poprzedzonej owalnym podjazdem, połączony przestrzennie z salonem ogrodowym od strony rozległego parku.

Część gospodarczą, oddzieloną ceglany murem bramą wjazdową, tworzy czworoboczny majdan. Część północną majdanu zamyka budynek stajni, chlewni oraz obudowana studnia. Stajnia z 3 ćw. XIX w., murowana z cegły. Chlewnia z pocz. XX w., murowana z cegły, otynkowana, z wysokim, 2-spadowym dachem. W części zachodniej mieści się stodoła z przełomu XIX/XX w., drewniana z ceglany przyziemiem, szalowana pionowo, 4-przejazdowa. Część południową zamyka obora i stajnia. Obora z końca. XIX w., ceglana o otynkowanym przyziemiu; stajnia z kon. XIX w., murowana z cegły o licowanych elewacjach. Przy wsch. elewacji dworu znajduje się magazyn zbożowy z przełomu XIX i XX w., murowany, podpiwniczony, z występującym w piwnicy sklepieniem kolebkowym, 4-kondygnacyjny. Założenie parkowe stanowi harmonijne połączenie odmiennych rozwiązań kompozycyjnych, z których starsze, powstałe w końcu XVIII w. obejmujące część reprezentacyjną z główną aleją, podjazdem, dworem i salonem zielonym od pd., ma charakter regularnego układu typu francuskiego. W XIX w. dodano swobodnie komponowaną pd.-wsch. część na wzór parku angielskiego, którą na przełomie XIX i XX w. rozszerzono na rozlewowy teren rzeki Kłodawy. Dopełnienie kompozycji zielonej stanowi mała architektura zarówno w formie bramy

wjazdowej z kutą kratą flankowaną murowanymi słupkami, ceglano-murowego muru rozdzielonego słupkami jak i pozostałości schodów na tarasach parkowych.

Wiślina ul. Słoneczna 27, gm. Pruszcz Gdański

Dom zbudowany w r. 1830. remontowany i częściowo przebudowywany w XX w. Drewniany, prostokątny w planie, o konstrukcji wieńcowej, parterowy, wsparty na ceglanej podmurówce, podpiwniczony, z wysokim dwuspadowym dachem; otynkowany w 1966 r. Od północy pierwotnie przylegała część gospodarcza zlikwidowana w XX w. W nadprożu głównego wejścia od strony zach. wyryta data budowy 1830 i nieczytelne inicjały autora. Ściany

wzdłużne zach. i wsch. zwieńczone drewnianym profilowanym gzymsem, ściany boczne – trójkątnymi, odeskowanymi szczytami, w ścianie zach. zachowane jedno trójdzielne okno, pozostałe okna - dwudzielne w opaskach z okiennicami. Częściowo zachowany dawny układ wnętrza, czarna kuchnia przebudowana; pomieszczenia pokryte drewnianym belkowym stropem o sfazowanych krawędziach belek. We wnętrzu zespół ozdobnych drzwi płycinowych z pocz. XIX w., ze starymi okuciami i gałkami o formach barokowych.

W 1965 r. od strony wsch. dostawiono drewnianą przybudówkę, od zach.-

w 1970 r. dobudowało murowaną werandę.

Wiślina, gm. Pruszcz Gdański

Brama cmentarna i dzwonnica została wzniesiona w 1792 r. według projektu budowniczego Jana Schultza z Dziewięciu Włók, gruntownie remontowana 1959 r. Barokowa, wolnostojąca, czworoboczna, na planie prostokąta; drewniana, oszalowana, listwowana, o pionowym układzie desek, wsparta na ceglanej podmurówce, dwukondygnacyjna, kryta czterospadowym daszkiem namiotowym, zwieńczonym chorągiewką z datą "AD 1792". W dolnej kondygnacji na osi ścian

wzdłużnych – pn. i pd. umieszczono właściwe przejście bramne prowadzące przez dwa otwory wejściowe zamknięte półkoliście; dwuskrzydłowe drewniane wrota zawieszane na starych, XIX-wiecznych zawiasach. W górnej, wyższej kondygnacji mieszczącej dzwony, przeprute małe okienka zamknięte odcinkowo, z okiennicami, na starych zawiasach; w przyziemiu na czterech drewnianych słupach dźwigających górną kondygnację bramy wyryte XVIII-wieczne napisy w języku niemieckim związane z historią budowy obiektu. Jeden z napisów określa autora i datę budowy.

Żuława, gm. Pruszcz Gdański

Kaplica p.w. Św. Krzyża wzniesiona w 2 połowie XVII w., jako kaplica dworska. Orientowana, założona na planie prostokąta, z wyodrębnionym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium i zakrystią od południa. Ceglana tynkowana, z ceglanymi narożami. Ponad dachem w części zachodniej drewniana wieżyczka. Wnętrze kryte płaskim stropem drewnianym.

Żuława, gm. Pruszcz Gdański

Dwór z parkiem w Żuławie stanowi spójny kompozycyjnie fragment dużego majątku ziemskiego, którego znacznie przekształcony folwark i część przemysłowa zatraciła dawną strukturę budowlaną i przestrzenną. Obecnie główną dominantą kompozycyjną zespołu stanowi dwór, poprzedzony aleją dojazdową, otoczony od południa i wschodu parkiem, w którego południowej części posadowiony jest kościółek otoczony cmentarzem, oddzielonym od parku ciekim wodnym. Dwór wzniesiony w 1 poł. XIX w., charakteryzuje się harmonijną klasycystyczną bryłą i takimż wystrojem tynkowanych elewacji. Murowany z cegły, założony na planie wydłużonego prostokąta, z gankiem od frontu. Parterowy, na wysokich piwnicach, z obustronnymi, piętrowymi ryzalitami na osi, przykryty dachem dwuspadowym. Elewacje frontowa i ogrodowa symetryczne i rytmizowane, z trójosiowymi ryzalitami rozczłonkowanymi pilastrami, zdwojonymi w narożach, nad którymi umieszczono uproszczone belkowanie. W ścianach szczytowych wprowadzona dekoracja typu ramowego, złożona z prostokątnych wnęk rozdzielonych pilastrami o kapitelach zdobionych palmetkami. Szczyty boczne i wystawek oprofilowane, nad oknami elewacji frontowej i ogrodowej, z wyjątkiem ryzalitu, szerokie gzymsy nadprożowe, pozostałe okna ujęte wąskimi opaskami. Park o swobodnej kompozycji, z elementami komponowanymi w formie bindażu prowadzącego na punkt widokowy, szpaleru granicznego ze świerków wzdłuż granicy wschodniej, a także pojedynczych okazów drzew m.in. jesionów nad rzeką koło kościołka czy lip flankujących wejście do dworu od strony parku. Południową granicę parku wyznacza ciek wody, który jednocześnie oddziela niewielki cmentarz okalający dawną kaplicę przydworską. W narożniku pd.-zach. założenia zachowały się ceglane słupki bramne.

GMINA PRZYWIDZ

Przywidz, gm. Przywidz

Kościół filialny p.w. Matki Boskiej Różańcowej został zbudowany w 1909 r. jako świątynia ewangelicka w stylu neogotyckim; od 1949 r. poświęcony jako katolicki. We wrześniu 1997 r. na skutek podpalenia zniszczeniu uległy więźba dachową empora i chór muzyczny. Kościół wzniesiony w stylu neogotyckim, nieorientowany, jednonawowy, trójprzęsłowy, z prostokątnym, węższym prezbiterium od strony pd., przy którym od strony zach. jest zakrystia; w części pn. masywna, kwadratowa w rzucie wieża. Murowany z cegły, o licowanych elewacjach, rozczłonkowanych ostrołukowymi otynkowanymi blendami, w których osadzone

dwułucznie zamknięte okno. Motyw wytynkowanej, ostrołukowej wnęki z dwułucznym maswerkiem powtórzony w dekoracji trójkondygnacyjnej wieży i w trójkątnych szczytach zach.; szczyty frontowy i pd. zwieńczone sterczynami. Ponadto elewacja wsch. wzmocniona skarpami. We wnętrzu nawa przykryta drewnianym sklepieniem beczkowym, otwarta na zach. do wnętrza drewnianej empory wspartej na kamiennym, dekoracyjnie opracowanym słupie.

GMINA PSZCZÓŁKI

Pszczołki, ul. Tczewska 13, gm. Pszczołki

Wiatrak z 2 połowy XIX w. typu holenderskiego, trzykondygnacyjny z ruchomą głowicą i urządzeniem ustawiającym skrzydła w kierunku wiatru, drewniany, oszalowany, na murowanym cokole.

Różyny 47/49, gm. Pszczółki

Dom podcieniowy wzniesiony w XVIII w., murowany z cegły, na fundamencie kamiennym, z drewnianym podcieniem, wspartym na słupach, ściany podcienia w konstrukcji szkieletowej. Na głównej osi sień, z której wejście prowadzi do dwóch izb mieszkalnych.

Różyny 57/57A, gm. Pszczółki

Dom murowany z cegły, ze ścianką kolankową, pokryty dwuspadowym dachem ceramicznym. Założony na rzucie prostokąta z szerszą, późniejszą dobudową. Na osi poprzecznej sień przelotowa. Wzniesiony w 1905 roku, wkrótce dobudowano od frontu drewniany ganek. Budynek zachowany w swej pierwotnej formie, bez zmian w układzie wnętrza. Zachowana także oryginalna stolarka okienna i drzwiowa z okresu budowy.

Różyny, gm. Pszczółki

Kościół p.w. św. Wawrzyńca wzniesiony w połowie XVIII w. Orientowany, salowy, trójbocznie zamknięty, z zakrystią od północy, kruchtą od południa i małą dobudówką od zachodu. Ceglany, tynkowany, z dwoma narożnymi skarpami w elewacji zachodniej. Dach dwuspadowy kryty holenderką. Ponad dachem w części zachodniej drewniana wieżyczka z hełmem krytym blachą, Wnętrze kryte płaskim stropem drewnianym.

Żeliszawki, gm. Pszczółki

Zespół pałacowo-parkowy. Pałac o klasycystycznych formach, wzniesiony ok. 1830 r., został gruntownie przebudowany w końcu lat 90-tych XIX w. przez ówczesnego właściciela Żeliszawek - Otto Linka. Od strony pn.-wsch. dobudowano parterową przybudówkę z okrągłym ryzalitem, przed elewacją pd.-wsch. urządzono tzw. zimowy ogród; od strony pn.-zach. wprowadzono proste kamienne schody z tarasem, do ryzalitu po lewej stronie

wejścia dostawiono jednokondygnacyjną murowaną przybudówkę. Główne wejście z sienią przeniesiono do bocznej, szczytowej ściany pd.-zach.; zmieniono pierwotny układ i wprowadzono eklektyczny wystrój wnętrz. W obecnej formie pałac jest budowlą murowaną z cegły, otynkowaną, dwukondygnacyjną, podpiwniczoną, na rzucie wydłużonego, nieregularnego prostokąta, wspartą na wysokim, ceglany cokole, z płytkimi ryzalitami przy ścianach wzdłużnych i bocznej, frontowej oraz wysoką, czworoboczną wieżą w narożniku południowym. Od strony pn.-wsch. i pn.-zach. - późniejsze parterowe przybudówki. Dachy nad budynkiem płaskie, cztero- i trójspadowe kryte papą. Środek elewacji pd.-wsch. akcentuje wysoki, piętrowy ryzalit z wejściem do dawnej jadalni, przesklepionym szerokim łukiem koszowym. Wejście do budynku od tej strony poprzedza wielka oszklona weranda (dawny "zimowy ogród") przykryta wielobocznym daszkiem; część podokapową zdobi dekoracyjny arkadkowy fryz z kolorowych szybek. Z werandy do ogrodu prowadzą kamienne wachlarzowe schody z ażurową, żeliwną balustradą i słupkami z wazonami kwiatowymi. W obu poziomach elewacji umieszczone dwa rzędy prostokątnych otworów okiennych. Wszystkie okna w profilowanych, tynkowanych obramieniach; płaszczyzny ścian parteru - boniowane.

W narożniku płd. - zach. wznosi się smukła, murowana, czterokondygnacyjna wieża widokowa, pokryta czterospadowym daszkiem. W każdej kondygnacji wieży przeprute otwory okienne w ozdobnych obramieniach o klasycyzujących formach.

Ściana pd.-zach., frontowa, sześćoosiowa, zaakcentowana płytkim dwuosiowym ryzalitem, mieszczącym w przyziemiu główne wejście do pałacu, osłonięte czterosłupowym murowanym gankiem z szerokim okapem trójspadowego dachu. Wzdłużna elewacja pd. - wsch., z dwoma bocznymi trzyosiowymi ryzalitami, mocno przebudowana w końcu XIX w.

Pod najstarszą częścią budowli zachowały się piwnice ze sklepieniami kolebkowymi. Pierwotny, amfiladowy układ pomieszczeń wewnętrznych zniekształciły późniejsze przebudowy.

Na pn. wschód od pałacu stoją stare, murowane zabudowania gospodarcze: ceglany, dwukondygnacyjny spichlerz z 1898 r., gorzelnia z 1907 r., wozownia z 1912 r. i pochodzący z tego samego roku - budynek zarządcy.

Pałac otacza stary, średniej wielkości park, złożony z drzew rodzimego i obcego pochodzenia. Wśród najwartościowszych okazów są stare choiny kanadyjskie, jesion, którego obwód wynosi 300 cm, limba.

GMINA SUCHY DĄB

Grabiny Zameczek, gm. Suchy Dąb

Zamek pokrzyżacki wraz z kaplicą filialną p.w. św. Trójcy w skrzydle zachodnim wzniesiono na przełomie XIV i XV w. jako małą twierdzę graniczną, będącą siedzibą wójta krzyżackiego. Założony na niewielkim wzniesieniu prawego brzegu Motławy posiadał formę czworoboku, otoczonego od wsch. płn. i płd. fosami, a od zach. kanałem rzeki Kłodawy. Wielokrotnie niszczonego przez wojny i powodzie zamek podlegał licznym przebudowom i odbudowom w wiekach

XVI – XX. Od 1466 do 1815 r. zamek grabiński był własnością Rady Miasta Gdańska. Zachowana do dziś zabudowa tworzy zwarty czworobok o wymiarach około 70 x 80 metrów, którego trzy boki - płn. płd. i wsch. zajmują budynki gospodarcze wzniesione w XIX – XX w. Bok zachodni zabudowy – to dawne gotyckie skrzydło zachodnie zamku, istniejące w niepełnej długości, podpiwniczone, składające się z dwóch części, pokrytych wspólnym dwuspadowym dachem: dawnego domu dzierżawcy, założonego na rzucie w kształcie litery L oraz wydłużonego, prostokątnego budynku gospodarczego. Elewacje skrzydła otynkowane, wykroje okien proste, jedynymi elementami dekoracyjnymi są profilowane gzymsy koronujące relikty zwieńczenia trójkątnego szczytu na elewacji płn. oraz dwa barokowe szczyty z końca XVII w. i opaski okienne domu dzierżawcy, który posiada od strony płd. ryzalit kryty namiotowym daszkiem. Do zachodniego narożnika domu przylega murowana brama z herbem Gdańska wzniesiona pod koniec XVI wieku, z fragmentem XVIII-wiecznego muru obronnego. Układ wnętrza całego skrzydła i poziom poszczególnych kondygnacji – niejednolity. Mur gotycki zachowany w piwnicach na długości 35 m oraz częściowo na wysokości przyziemia. W piwnicach czytelny jest układ sklepionych kolebkowo pomieszczeń połączonych arkadowymi przejściami, w ostatnich dwóch pomieszczeniach piwnicznych oraz w jednym z pomieszczeń piętra występują sklepienia krzyżowe przedzielone gurtami. W wysokim przyziemiu budynku gospodarczego przylegającego do domu dzierżawcy znajduje się pomieszczenie dawnej izby czeladnej ze sklepieniem żaglowym wspartym na kamiennym słupie, które po roku 1808 r. zaadoptowano na kaplicę przeniesioną tu wraz z XVII- i XVIII-wiecznym wyposażeniem z gotyckiego „domu południowego” zniszczonego w początkach XIX w. Z dawnego wyposażenia domu dzierżawcy pozostała XIX-wieczna klatka schodowa oraz faseta i fragment kolistego tonda na suficie w jednym z pokoi na parterze. Na dziedzińcu znajduje się murowana studnia zamkowa zbudowana na pocz. XV w., służąca obecnie jako pompa. Zamek w Grabinach od chwili powstania do wieku XVIII był głównym centrum administracyjnym Żuław Gdańskich. Mimo wielokrotnych zniszczeń i następujących potem prac budowlanych do dziś zachowany jest pierwotny układ przestrzenny całego założenia wraz z systemem nawadniającym fosy.

Grabiny Duchowne, ul. Łąkowa 4, gm. Suchy Dąb

Dawny dwór został zbudowany w 1700 r. na murach wcześniejszej budowli gotyckiej wzniesionej przez cystersów oliwskich ok. połowy XIV w. Usytuowany na lewym brzegu Motławy, w bliskim sąsiedztwie krzyżackiego zamku, pierwotny budynek pełnił zapewne funkcję sakralną, wchodząc w skład posiadłości cystersów, którzy od 1317 r. do 1772 r. byli właścicielami Grabin. Spaloną w czasie wojen szwedzkich dawną siedzibę cystersów odbudowano w pocz. XVIII w. i

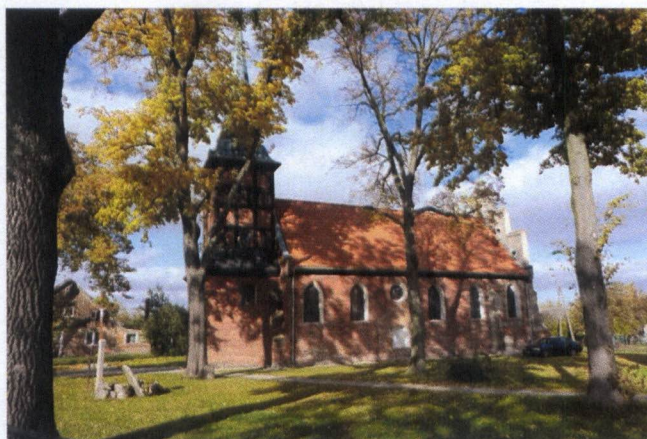
przekształcono w niewielką rezydencję ziemiańską. W XIX w. obiekt przeszedł kolejną gruntowną przebudowę, w XX w. – częściowe remonty. W obecnej formie jest to budynek murowany z cegły, otynkowany, założony na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, podpiwniczony, z czterospadowym dachem o konstrukcji krokwiowo-jętkowej, krytym holenderką. Na ścianie południowej wykuta data budowy – 1700. Od strony pld. przylega murowany, parterowy przedsionek kryty dwuspadowym daszkiem i późniejszy drewniany, ganek. Elewacje zwieńczone drewnianym, profilowanym gzymsem. Drzwi główne od pld. drewniane zwieńczone przerwanym przyczółkiem, z ozdobnymi okuciami. Zachowany XVIII-wieczny układ wnętrza z piętrową sienią, drobne zmiany wprowadzono jedynie w układzie parteru; w sieni – drewniana, klasycystyczna klatka schodowa, z płasko wyciętą ażurową balustradą, prowadzącą na poddasze. Pod budynkiem dobrze zachowana obszerna piwnica ze sklepieniem kolebkowym, na gotyckich fundamentach, które w dolnych partiach posiadają czytelny gotycki wąż muru w układzie polskim.

Budynek gospodarczy zbudowany ok 1700 r. w zespole zagrody nr 24, po stronie pd. dawnego dworu; przebudowany w XX w. Założony na planie prostokąta, murowany z cegły, otynkowany, parterowy, z dwuspadowym dachem krytym holenderką. Od pn. duży prostokątny otwór w dachu w formie lukarny z włazem do załadunku zboża. W ścianie pn. zachowane XVIII-wieczne drewniane, dwuskrzydłowe wrota oraz jeden otwór drzwiowy sklepiony łukiem odcinkowymi; po stronie pd. i pn. małe, poziome, dwuskrzydłowe okna o drobnym podziale, wewnątrz - pierwotny, drewniany, belkowy strop o sfazowanych krawędziach belek. W dachu komin z dwuspadowym daszkiem krytym holenderką. Wschodnią część budynku rozebrano w 1963 r.

Koźliny, gm. Suchy Dąb

Kościół p.w. Matki Boskiej Różańcowej: prezbiterium kościoła z XIV w., szczyt prezbiterium z przełomu XV na XVI w., nawa i wieża z lat 1684—86. Remont w 1947 r.

Kościół ceglany, oskarpowany, salowy, z zakrytą od północy, przybudówką od południa i ryglową wieżą od zachodu. Dach dwuspadowy kryty holenderką, hełm wieży - blachą miedzianą. Szczyt

wschodni schodkowy zdobiony ostrołukowymi blendami i okrągłymi przeźrociami. Nad wejściem zachodnim kamienny herb Gdańska i data 1686. Wnętrze kryte stropem drewnianym z plafonem na płótnie. Bogaty wystrój wnętrza z XVII w.

Koźliny 37, gm. Suchy Dąb

Spichrz – obora z przełomu XVIII i XIX w., założony na planie prostokąta, na ceglany cokole, wzniesiony w konstrukcji ryglowej, wypełnionej cegłą, tynkowany. Dach dwuspadowy kryty dachówką holenderką. Wnętrze 3-kondygnacyjne, górne mieszczą spichrz. Okna i bramy w ścianach szczytowych zamknięte łukiem odcinkowym. W oknach drewniane okiennice.

Krzywe Koło, gm. Suchy Dąb

Kościół filialny p.w. Znalezienia Krzyża Św. wybudowany w XIV w., przebudowa i wyposażenie wnętrza w latach 1688-1686. Wieża została dobudowana w 1747 r. W XIX w. dobudowano kaplicę południową, zachodnią kruchtę neogotycką i regotycyzowano kościół z zewnątrz. W kościele zachowało się niemal kompletne wyposażenie. Świątynia orientowana, salowa, murowana z cegły, oskarpowana, na planie prostokąta, z kaplicą od południa i kruchtą od zachodu. Dach dwuspadowy kryty holenderką. Elewacja wschodnia zwieńczona schodkowym szczytem artykułowanym ostrołukowymi blendami. Od zachodu wtopiona w korpus drewniana wieża opierzana płytkami z eternitu, kryta blaszany ostrosłupowym hełmem. Okna zamknięte łukiem ostrym, podkreślone ostrołukowymi gzymsami nadokiennymi z profilowanych cegieł. Wnętrze kryte nowym stropem drewnianym

Krzywe Koło, gm. Suchy Dąb

Cmentarz luteriański zlokalizowany jest w centrum wsi, na północny zachód od kościoła p.w. Znalezienia Krzyża Świętego, oddalony ok. 25 m w kierunku zach. od głównej drogi biegnącej przez wieś. Położony na lekkim wzniesieniu opadającym od pd. i zach. niewysoką skarpą. Od strony wsch. sąsiaduje z budynkiem mieszkalnym, od pn. z podwórzem i budynkiem gospodarczym, od zach. z polami i łąkami, zaś od strony kościoła ogranicza go podmokły teren z nieregularnym ciekim wodnym. Założony jest na planie zbliżonym do kwadratu, brak na nim śladów ścieżek i alejek, dawny układ kwater jest nieczytelny.

Pojedyncze zachowane nagrobki pozwalają przypuszczać, że pierwotnie były one orientowane. Od zasady tej odstąpiono po wspomnianym poszerzeniu cmentarza. Dwa najstarsze obiekty to barokowe płyty nagrobne z końca XVII i początku XVIII w. przeniesione prawdopodobnie z pobliskiego kościoła. Wapienne, pokryte inskrypcjami i płaskorzeźbioną dekoracją złożoną ze znaku własnościowego gospodarstwa i inicjałów otoczonych wieńcem laurowym. Oprócz nich zachowały się cztery stele z płaskorzeźbionego piaskowca, obustronnie zdobione i opatrzone inskrypcjami. Dwie wcześniejsze, rokokowe, z bogatą ornamentyką złożoną z motywów rocaille, koguciego grzebienia, liści akantu oraz główek anielskich. Dwie kolejne, klasycystyczne z dekoracją w postaci girland, draperii, wici roślinnych, ornamentu wolich oczu i cekinowego. Na ich ściankach bocznych umieszczono główki o zindywidualizowanych, niemal portretowych rysach. Na nagrobkach powtarzają się ponadto typowe motywy, takie jak czaszki z pieszczelami czy klepsydra z kosą. Na kilku z nich występują wspomniane już, charakterystyczne gmerki - znaki własnościowe przypisane do konkretnych gospodarstw położonych w Krzywym Kole, znane z archiwalnych ksiąg gruntowych, powtarzające się również na stallach w kościele. Na granicy wsch., pd. i zach. znajdują się pozostałości szpalerów lip drobnolistnych o średnicach 80-90-100 cm. (od pd. ponadto dwa pnie po ściętych drzewach). Na granicy wsch. oraz we wnętrzu założenia pojedyncze egzemplarze jesionów o średnicach 50-70 cm.

Krzywe Koło 7, gm. Suchy Dąb

Dom podcieniowy wzniesiony w pocz. XIX wieku, remontowany i częściowo przebudowany w pocz. XX w. Założony na planie regularnego prostokąta, murowany z cegły, otynkowany, parterowy, podpiwniczony od strony północnej. Przy dłuższej ścianie frontowej od zachodu usytuowany drewniany, czterosłupowy podcień, dźwigający na wysokości drugiej kondygnacji wystawkę o konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą. Dachy nad budynkiem i podcieniem

dwuspadowe, o konstrukcji krokwiowo-jętkowej, pokryte holenderką; od strony podwórzowej - dwie prostokątne lukarny. Rygle podcienia ułożone w prostokąty, pola między ryglami otynkowane; słupy drewniane, czworoboczne, wsparte na ceglanych cokołach, miecze słupów ozdobnie profilowane. Drewniany, bogato profilowany gzyms okapowy ściany frontowej przechodzi swoją górną częścią na boczne ściany podcienia, załamując się nad belką frontową.

Szczyty boczne wschodni i zachodni ceglane, otynkowane, trójkątne, zwieńczone falistymi przyczółkami. Krawędzie szczytów obwiedzione prostym ceglany gzyms, dolne narożniki zaokrąglone; poniżej biegnie gładki tynkowany gzyms. Otwory okienne prostokątne, dwuskrzydłowe, ujęte w drewniane obramienia, z częściowo tylko zachowanymi okiennicami. W głównym wejściu od zachodu osadzone proste, jednoskrzydłowe drzwi, które pierwotnie zdobiła mosiężna gałka. Każdy ze szczytów, bocznych mieści parę wysokich, prostokątnych, ośmiopolowych okien, z fragmentami starej stolarki, nad nimi w zwieńczeniu szczytu umieszczono po jednym wąskim okienku oświetlającym górną kondygnację strychową.

We wnętrzu, przebudowanym w XX wieku, zachowana sień przelotowa z drewnianą, klasycystyczną, klatką schodową, prowadzącą na poddasze oraz belkowe stropy, o sfazowanych krawędziach belek, z pocz. XIX wieku.

Osice 14, gm. Suchy Dąb

Dom (d. plebania) z XVIII w., założony na planie prostokąta, ceglany, dwukondygnacyjny, z mieszkalnym poddaszem. Dach mansardowy z naczółkiem, kryty dachówką holenderką, szczyty ujęte wolutowymi spływami. Wnętrze przebudowane.

Osice 20, gm. Suchy Dąb

Dom powstał w 1844 roku, zachowany wyryty napis na drzwiach sieni „T.A. Lange 1844”. Obiekt zbudowany na planie prostokąta z dwoma wtórnymi dobudówkami od strony pd. i podcieniem, obecnie obudowanym od strony pn., parterowy z dwupoziomowym strychem i piętrowym podcieniem, fundament kamienny, ściany konstrukcji drewnianej, otynkowane, ściany dobudówek ceglane, w podcieniu przestrzeń pomiędzy słupami a oczepek wypełnione cegłą. Konstrukcja

dachu nad korpusem głównym płatwiowa nad podcieniem jętkowa, pokrycie dachu - eternit.

Z centralnej sieni wiedzie wejście do ciemnej kuchni, izby dużej i pozostałych pomieszczeń mieszkalnych. Na piętrze nad podcieniem i w szczytach pomieszczenia mieszkalne.

Osice, gm. Suchy Dąb

Kościół p.w. św. Antoniego Padewskiego wzniesiony w XIV-XV wieku. Wieża z XVII w., jej hełm z 1767 r. - z czasów remontu kościoła, zakrystia z XIX w. Kościół orientowany, salowy, ceglany, oskarpowany, z ryglową wieżą od zachodu i zakrystią od północy. Dach dwuspadowy kryty holenderką, hełm wieży - blachą. Ściana wschodnia zdobiona dwoma łękami mieszczącymi wnęki okienne, oddzielona tynkowanym fryzem od szczytu filerowego z blendami,

przechodzącymi ponad krawędzią dachu w przeźrocza zamknięte łukiem w "ośli grzbiet". Wnętrze kryte płaskim drewnianym stropem z 1933 r. Wyposażenie wnętrza z XVII i XVIII w.

Steblewo 23, gm. Suchy Dąb

Dom podcieniowy z końca XVIII w., ceglany, tynkowany, z podcieniem w konstrukcji ryglowej, dostawionym w początku XIX w. Od zachodu zachowany fragment skrzydła gospodarczego.

Dach czterospadowy, łamany, nad podcieniem dwuspadowy, oba kryte holenderką. Zachowany zabytkowy układ wnętrza. Główne drzwi wejściowe z

Wróblewo 8, gm. Suchy Dąb

Dom został zbudowany w 1870 roku (data wyryta na belce nad drzwiami elewacji zach.), założony na planie prostokąta, jednokondygnacyjny z użytkowym poddaszem, częściowo podpiwniczony (od strony wsch.), na wysokim fundamencie z kamienia z cokołem ceglany, przykryty dachem dwuspadowym. Ściany wzniesione z drewna o konstrukcji wieńcowej. Więźba dachowa drewniana.

Wejście do budynku w elewacji frontowej przez drewnianą, ażurową werandę, przykrytą daszkiem dwuspadowym. Górna część prześwitów werandy ozdobiona bogatą dekoracją snycerską o motywach roślinnych. Zachowany układ wnętrza, stolarka okienna, (ośmiopodziałowe okna, okiennice), drzwiowa, podłogi drewniane w izbach, okucia kowalskiej roboty.

Wróblewo, gm. Suchy Dąb

Kościół p.w. Wniebowzięcia N.M.P. wzniesiony w XVI w., wieża i część wschodnia z XVIII w. Odnawiany w 1952 r. Konstrukcji ryglowej wypełnionej cegłą, orientowany, salowy, z kruchtą od strony południowej i wieżyczką ponad dachem w części zachodniej. Dach dwuspadowy i hełm wieży kryte holenderką. Wnętrze kryte stropem drewnianym.

płycinami o formach barokowych. Podcień wsparty na drewnianych kolumnach z festonami pomiędzy głowicami.

Steblewo, gm. Suchy Dąb

Ruina kościoła. Kościół wzniesiony w 2 poł. XIV wieku, spalony w 1945 roku; obecnie nieużytkowany, pozostaje w ruinie. Gotycki, murowany z cegły, salowy, z niewydzielonym prezbiterium i masywną, dwukondygnacyjną wieżą od zachodu. Przed zniszczeniem w 1945 r. wieża zwieńczona była hełmem z iglicą, krytym gontem; korpus pokryty był dachem dwuspadowym, wewnątrz - płaskim stropem drewnianym. Korpus kościoła zachowany do wysokości korony murów, opięty trzyuskokowymi skarpami. Elewacja zachodnia wieży bogato zdobiona dwoma rzędami ostrołukowych blend; portal zachodni o bogatym rozglifieniu, flankowany dwoma prostokątnymi wnękami. W narożach zniszczonego sterczynowego szczytu zachowane dwa okrągłe dekoracyjne otwory. Z kruchty zachodniej do wnętrza prowadzi szeroki ostrołukowy profilowany portal. Po stronie południowej korpusu - rząd wąskich ostrołukowych okien; w ścianie wschodniej prezbiterium szerokie okno z laskowaniem od wewnątrz. W zakrystii od strony południowej zachowane sklepienie kolebkowe z trompami. Elewacje kościoła zdobione zendrówką. Układ cegieł w murach jednolity, gotycki; w ścianie zachodniej korpusu - wendyjski. Przy elewacji południowej - neogotycka kruchta.

Suchy Dąb, gm. Suchy Dąb

Kościół wzniesiony w końcu XIV w. na lewym brzegu Motławy; spalony i odbudowany po pożarze w 1732 r.; wówczas od zachodu dobudowano wieżę o konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą. Po spaleniu w 1945 r. nieużytkowany, pozostawał w ruinie, obecnie odbudowany. Gotycki, orientowany, murowany z cegły, salowy. Przed zniszczeniem wewnątrz nakryte było drewnianym, polichromowanym stropem z roku 1744. Korpus kościoła zachowany do wysokości korony murów, wsparty dwuuskokowymi skarpami. Duże okna po stronie południowej i północnej sklepione łukami odcinkowymi; zwieńczenia szczytów - współczesne. W części zachodniej zachowany szeroki ostrołukowy otwór wejściowy. Układ cegieł w murach jednolity, gotycki.

GMINA TRĄBKI WIELKIE

Gołębiewo Średnie, gm. Trąbki Wielkie

Zespół dworsko-parkowy z folwarkiem prezentuje w skali regionu unikatowo zachowany typ klasycznego pomorskiego gospodarstwa ziemskiego. Kompozycja przestrzenna zespołu charakteryzuje się czytelnym podziałem na części dworsko-parkową, folwarczną, ogrodów użytkowych oraz górkę widokową na otwarty krajobraz.

Budynek dworu - zrekonstruowany częściowo w 1995 r. z zachowanymi dawnymi piwnicami oraz wieżą widokową o charakterze neorenesansowym.

Park dworski prezentuje swobodny układ kompozycyjny, naturalistyczny dobór gatunków zieleni jak również świadome wprowadzenie elementów kompozycyjnych (ścieżki i górkę widokową).

Kłodawa, gm. Trąbki Wielkie

Kościół p.w. św. Jakuba z XVIII w. Orientowany, ceglany, tynkowany, salowy, z trójbocznie zamkniętym prezbiterium, zakrystią od północy i kruchtą od południa. W części zachodniej ponad dachem drewniana wieża. Dach dwuspadowy kryty holenderką, hełm wieży blachą. Szczyty zachodnie kościoła, zakrystii i kruchty zdobione wolutami. Wnętrze kryte drewnianym stropem fasetowym, w zakrystii sklepienie krzyżowe.

Mierzeszyn, gm. Trąbki Wielkie

Kościół p.w. św. Bartłomieja: ściana wschodnia i dolna część ścian bocznych kościoła z XIV w., korpus główny i zakrystia barokowe, z XVIII w., wieża neogotycka z XX w. Kościół orientowany, salowy, ceglany, tynkowany, w narożach oskarpowany, z zakrystią od południa i wieżą od zachodu. Dach kryty dachówką holenderką. Szczyt wschodni zdobiony tankowanymi blendami. Wnętrze kryte płaskim stropem drewnianym.

W obrębie folwarku, którego dziedziniec zabudowano współczesnymi obiektami, dotrwały 2 budynki gospodarcze o pierwotnej formie i wystroju elewacji: ceglane, piętrowe z dachem 2-spadowym i skromną ramową dekoracją elewacji.

Trąbki Wielkie, gm. Trąbki Wielkie

Centrum wsi Trąbki Wielkie wraz z zespołem dawnej karczmy, założeniem dworsko-parkowym oraz z terenem przykościelnym i budynkiem gospodarczym. Dominującym elementem przestrzennym w układzie wsi Trąbki Wielkie jest zespół dworsko-parkowy z folwarkiem, położony na zachód od szosy Gdańsk-Starogard, otoczony od stron pn., wsch., i zach. kamiennym murem. Zespół ten charakteryzuje się przejrzystym układem kompozycyjnym w którym część pn. zajmuje dwór z parkiem, a pd. założenie gospodarcze.

Dwór wzniesiony został w 2 poł. XIX w., murowany z cegły, założony na planie prostokąta z dobudowanym od wsch. skrzydłem, podpiwniczony, parterowy z mieszkalnym poddaszem o dachu dwuspadowym krytym dachówką karpiówką, z 3-osiową wystawką na osi połączy frontowej. Elewacje obiega gzyms okapowy, otwory okienne i drzwiowe ujęte wąskimi obramieniami z nadprożami. W parku, obecnie bardzo zaniedbanym, dotrwały elementy dawnej kompozycji w formie grupy drzew m.in. dębów na południe od dworu i przy folwarku, szpaleru lipowego wzdłuż północnego odcinka muru; alei lipowej przy granicy północnej. Ponadto w pn.-wsch. części parku zachowały się pozostałości regularnych nasadzeń drzew owocowych po dawnym sadzie.

W obrębie folwarku czytelny jest zarys dawnego podwórze gospodarczego, rozwiniętego na osi drogi prowadzącej od traktu starogardzkiego w kierunku pół. Wjazdy na teren folwarku akcentują murowane z cegły słupki bramne. Część południową podwórze zamykają dwa kamienne budynki: magazyn zbożowy i obora, część wschodnią - kamienna stajnia. Na południe od dworu, w pobliżu bramy zachodniej znajduje się lodownia. Naprzeciw założenia dworskiego, na wschód od szosy starogardzkiej, zlokalizowany jest zespół złożony z budynku dawnej karczmy i zabudowań gospodarczych. Budynek karczmy o ścianach wzniesionych częściowo z cegły, częściowo w konstrukcji szkieletowej, założony na planie kwadratu z prostokątnym skrzydłem od południa, nakryty dachem mansardowym z wystawkami w połaciach zachodnich i południowych.

Od strony wschodniej budynek oddzielony ceglany murem ze słupkami zwieńczonymi kamiennymi kulami, od prostokątnego, brukowanego podwórze otoczonego z trzech stron przez ceglane budynki gospodarcze, wzniesione na kamiennych podmurówkach i licowanych elewacjach ze skromną dekoracją w formie gzymsów działowych i okapowych. Przy kościele parafialnym, tuż przy szosie starogardzkiej, znajduje się budynek gospodarczy, wzniesiony w konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą, z dachem dwuspadowym krytym eternitem i stolarką okienną 2-skrzydłową z zachowanymi okiennicami.

ogrodzenie z żelaznej, kutej kraty, z murowaną podmurówką i słupkami, a w 1905 r. położono nowy bruk. W 1934 r. decyzją Konsystorza Ewangelickiego kościół otrzymał wezwanie „Dobrego Pasterza”.

Kościół murowany z cegły, nietynkowany, podmurówka i detale architektoniczne ceglane (parapety, gzymsy, sterczyny, opaski szczytów, portal główny). Dach kryty dachówką holenderką, na wieży blacha ocynkowana. Nieorientowany, z fasadą od wschodu, jednonawowy, sześcioprzęsłowy, założony na planie prostokąta, od wsch. zbliżona do kwadratu wieża ujęta z obu stron kruchtami z klatkami schodowymi, od zach. prostokątne prezbiterium z zakrystią po stronie pn. i niewielką kaplicą po pd. Bryła zwarta, z dominantą w formie trzykondygnacyjnej wieży nakrytej dachem namiotowym zwieńczonym kulą i krzyżem, z trzema tarczami zegarowymi osłoniętymi osobnymi daszkami. Dach korpusu dwuspadowy, krucht - pulpitowy, pozostałe - wielopołaciowe. Elewacje z wyodrębnionym cokółem i wydatnym, uskokowym gzymsem koronującym, w narożach korpusu głównego czworoboczne sterczyny znacznie wysunięte powyżej okapu, z prostokątną, zamkniętą uskokowo płyciną, nakryte dwuspadowymi daszkami. Nad wejściem głównym ceramiczne tondo z głową Chrystusa, okolone cierniową koroną. Ściany frontowe krucht wyniesione powyżej połaci dachowej, zwieńczone schodkowo. Elewacje boczne ośmioosiowe, regularnie dzielone dwuoskokowymi przyporami, podziały horyzontalne wyznaczają dwa szeregi otworów okiennych - u dołu pojedynczych, u góry zdwojonych. Na osiach skrajnych dobudówki: od wsch. kruchty z bocznymi wejściami, od zach. - zakrystia poprzedzona gankiem z pełną, murowaną balustradą (elewacja pn.) i niewielka kaplica (elewacja pd.). Na osi elewacji tylnej wysokie prezbiterium z oszkarpowanymi narożnikami i trójdzielnym otworem okiennym. Od pn. przylega niższa, dwuosiowa zakrystia, od pd. kaplica z zamurowanym otworem wejściowym.

Sobowidz, gm. Trąbki Wielkie

Zespół dworsko-parkowy powstał w 2 poł. XIX w. na terenie o bogatej tradycji osadniczej: w 1164 istniał tu gród obronny założony przez księcia Subisława, po 1309 r. znajdowała się siedziba wójta tczewskiego a od 1468 r. starostwa skarszewskiego. Na obronnie ukształtowanej części zach. założenia, oddzielonej pozostałością fosy od folwarku i oblanej wodami jeziornymi od pd.-zach. i pn., zachowały się gotyckie piwnice dawnego zamku, spalonego

podczas wojny XIII-letniej, a następnie rozebranego. Usytuowany w pobliżu dwór o neogotyckiej formie, wzniesiony został ok. 1880 r., następnie nadbudowany w 1 ćw. i w latach 70-tych obecnego wieku. Posadowiony na kamiennych fundamentach, z ceglаныmi ścianami i licowanymi elewacjami, rozczłonkowanymi dekoracją ramową złożoną z pojedynczych i podwójnych lizen oraz profilowanych i konsolkowych gzymsów. Ponadto elewacje zdobione detalem ceramicznym w formie medalionów w opprofilowanych obramieniach, w których umieszczone są męskie popiersia, emblematy rolnicze oraz herby. Czytelny pozostał pierwotny układ założenia charakteryzujący się klarownym podziałem na część gospodarczą i rezydencjonalną, z parkiem, oddzielone fosą. Fosę oraz usytuowany na jej osi wjazd zaakcentowano szpalerem białych kasztanowców, ponadto na terenie parku występują cenne okazy starodrzewu m.in. buk czerwonolistny i dęby szypułkowe.

Trąbki Wielkie, gm. Trąbki Wielkie

Kościół p.w. Wniebowzięcia NMP wzniesiony w 1628 r. na miejscu starszego, gotyckiego, spalonego przez Szwedów na początku XVII w.; częściowo przebudowany w 1740 r. Murowany z cegły orientowany, prostokątny w planie, salowy, z wyodrębnionym prezbiterium, zamknięty od wschodu trzema ścianami ośmioboku, zakrystią od pn. i przedsionkiem od pd. Dach nad korpusem głównym i prezbiterium wysoki, dwuspadowy, kryty holenderką.

Wnętrze nawy pokryte drewnianym belkowym stropem, w prezbiterium i zakrystii zachowane siedemnastowieczne sklepienie kolebkowe z lunetami. Od zachodu wznosi się wtopiona w mury kościoła drewniana czworoboczna wieża, zakończona blaszany barokowym hełmem.

Elewacje zwieńczone profilowanym gzymsem (otynkowanym w prezbiterium), otwory okienne szerokie, prostokątne, zamknięte łukiem odcinkowym. Ścianę wschodnią korpusu głównego wieńczy siedemnastowieczny, trójkątny szczyt, zbudowany w konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą. W ścianie zachodniej usytuowane główne wejście do kościoła, sklepione łukiem koszowym, w nim drewniane, dwuskrzydłowe odrzwia nabijane żelaznymi ćwiekami, na starych zawiasach. We wnętrzu drzwi do zakrystii i kruchty południowej osiemnastowieczne, jednoskrzydłowe, o jodełkowym układzie desek, ze starymi okuciami i zamkiem. Empora organowa drewniana, wsparta na dwóch kanelowanych filarach; na chór muzyczny prowadzi drewniana, klasycystyczna klatka schodowa. Mury kościoła zbudowane z siedemnastowiecznej cegły holenderki w układzie krzyżowym; w części wschodniej widoczne jeszcze fragmenty wątku gotyckiego.

5.5.3. Obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków

Zgodnie z propozycjami zawartymi w Programach Opieki nad Zabytkami Gmin Cedry Wielkie i Pszczółki proponuje się objąć ochroną konserwatorską na podstawie wpisu do rejestru zabytków następujące obiekty:

I. Gmina Cedry Wielkie

1. Błotnik 55, zespół zagrodowy folwarku żuławskiego,
2. Błotnik 23, strażnica wałowa,
3. Cedry Wielkie, ul. Pionierów Żuław 52 i 54, zespół zagrodowy folwarku żuławskiego,
4. Cedry Wielkie, ul. Krasickiego 7/9, zespół zagrodowy folwarku żuławskiego,
5. Leszkowy 54, zespół strażnicy wałowej,
6. Miłocin, cmentarz,
7. Trutnowy 2, zespół zabudowy folwarku żuławskiego,
8. Trutnowy 3, 4, 5, 5a, zespół zabudowy dużego folwarku żuławskiego domu podcieniowego,
9. Trutnowy 19, zespół zagrodowy folwarku żuławskiego,
10. Trutnowy 42, zespół zagrodowy folwarku żuławskiego,
11. Wocławy, dawny cmentarz menonicko-ewangelicki.

II. Gmina Pszczółki:

1. Pszczółki, zespół dworca kolejowego,
2. Kolnik, zespół ruralistyczny wsi.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu. Analiza szans i zagrożeń.

SILNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none">- atrakcyjne położenie powiatu pod względem krajobrazowym,- bliskie położenie wobec Trójmiasta,- znaczne rozpoznanie zasobów dziedzictwa kulturowego z terenu powiatu,- duża ilość obiektów zabytkowych,- duża ilość szlaków pieszych i rowerowych- promocja zasobów dziedzictwa kulturowego powiatu.	<ul style="list-style-type: none">- brak wypracowanych programów wspierania ochrony zabytków,- niewystarczająca świadomość społeczna o konieczności należytego dbania o zabytki,- zły stan techniczny obiektów zabytkowych,- brak wsparcia finansowego dla właścicieli obiektów wpisanych do rejestru zabytków.
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none">- rozwój turystyki i agroturystyki,- poszerzenie tras turystycznych i szlaków o miejsca i obiekty zabytkowe,- rozbudowa baz turystycznych z wykorzystaniem obiektów i obszarów o wartościach historycznych i kulturowych,- dofinansowania z budżetu powiatu na odnowę obiektów zabytkowych,- pozyskiwanie funduszy na prace remontowe, konserwatorskie czy renowacyjne przy zabytkach ze środków Unii Europejskiej.	<ul style="list-style-type: none">- samowolne działania na zabytkach bez uzgodnień konserwatorskich,- brak gotowych projektów budynków mieszkalnych i gospodarczych nawiązujących do miejscowej tradycji, które można by było wykorzystać przy realizacji kolejnych inwestycji.

7. Założenia programowe

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Gdańskiego ma służyć ochronie, sukcesywnej rewaloryzacji i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego do różnych dziedzin życia społecznego.

Ramy programowe Programu Opieki wyznaczają tezy problemowe, wskazujące na:

- umożliwienie finansowania i racjonalnego wykorzystania środków finansowych na utrzymanie krajobrazu kulturowego oraz ratowanie obiektów o szczególnych wartościach historycznych,
- wspieranie i kreowanie różnorodnych form i metod umożliwiających ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami – stymulowanie zasad partnerstwa oraz odpowiedzialności właścicieli obiektów o podstawowym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu gdańskiego,
- podnoszenie walorów zabytkowych i wykorzystanie ich w promocji kultury i dla rozwoju turystyki w powiecie, a zwłaszcza jako czynnika wpływającego na rozwój gospodarczy powiatu,
- umożliwienie kreowania i realizowania lokalnych projektów związanych z kompleksowymi pracami konserwatorskimi i restauratorskimi oraz chroniącymi krajobraz kulturowy dla osiągnięcia zauważalnych i wymiernych efektów jakościowej zmiany,
- kreowanie modelu odpowiedzialności za zasoby dziedzictwa kulturowego w powiecie wśród mieszkańców i we władzach samorządowych,
- wspieranie aktywności lokalnej w działaniach mających na celu poszanowanie dziedzictwa kultury mniejszości narodowych,
- poszukiwanie i wspieranie projektów związanych z kreowaniem i wdrażaniem nowych form opieki nad zabytkami i ich promocji (np. szlaki turystyczno-historyczne, ożywianie zabytków),
- włączenie kultury i dziedzictwa kulturowego w obszar interwencji i wsparcia zgodnie z zasadami planowania i wdrażania programów prorozwojowych, stosownie do oczekiwań mieszkańców powiatu poprzez uznanie znaczenia dziedzictwa kulturowego w rozwoju społeczno-ekonomicznym Powiatu Gdańskiego.

Celem strategicznym *Programu Opieki Nad Zabytkami Powiatu Gdańskiego na lata 2016 – 2019* jest:

Zachowanie i odnowa dziedzictwa kulturowego służąca budowaniu tożsamości mieszkańców oraz rozwojowi gospodarczemu powiatu

Metodą do realizacji tak określonego celu będzie:

Jakościowe i ilościowe powiększenie form ochrony zabytków i opieki nad zabytkami stosowanych przez władze powiatu przy wykonywaniu zadań własnych realizowanych na rzecz lokalnego środowiska: infrastruktury podstawowej, społecznej oraz lokalnej społeczności (zasobów ludzkich).

Cel będzie realizowany w ramach trzech Priorytetów:

- I. Ochrona Krajobrazu Kulturowego Powiatu**
- II. Zarządzanie Dziedzictwem Kulturowym Powiatu**
- III. Promocja, Edukacja I Dokumentacja Walorów Dziedzictwa Kulturowego Powiatu**

Priorytet I: OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU

kierunki działań	zadania
1. Świadome kształtowanie struktur przestrzennych w oparciu o przesłanki historyczne 2. Ochrona charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego powiatu 3. Rozszerzenie zasobu i ochrony środowiska kulturowego powiatu	<ul style="list-style-type: none">• konsekwentne wdrażanie zapisów dokumentów programowych w odniesieniu do zabytków i krajobrazu kulturowego powiatu,• egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych w dokumentach programowych odnoszących się do zabytków (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji),• walka z samowolami budowlanymi na obszarach objętych ochroną konserwatorską,• wystąpienie do wojewódzkiego konserwatora zabytków z wnioskiem o wpisanie do rejestru zabytków wskazanych w programie opieki cennych obiektów zabytkowych.

Priorytet II: ZARZĄDZANIE DZIEDZICTWEM KULTUROWYM POWIATU

kierunki działań	zadania
<p>1. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych</p> <p>2. Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami</p>	<ul style="list-style-type: none">• opracowanie projektów rewaloryzacji przestrzeni publicznych we współpracy z gminami,• podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością powiatu,• dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach nie będących własnością powiatu poprzez udzielanie dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych na podstawie stosownej uchwały,• wspieranie działań związanych z zabezpieczeniem obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków ruchomych itp.),• opracowanie planu systematycznych kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach powiatowych,• współpraca z urzędami pracy w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających na terenach objętych ochroną,• szkolenie osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną,• wsparcie utrzymywania na rynku pracy zanikających rzemiosł i zawodów,• wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach budownictwa drewnianego oferujących wypoczynek i rozrywkę (regionalne potrawy, zwyczaje itp.) oparte na miejscowych tradycjach,• wspieranie rozwoju regionalnych izb pamięci skansenów itp.

**Priorytet III: DZIEDZICTWO ŻYWE – PROMOCJA EDUKACJA I
DOKUMENTACJA WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO
POWIATU**

kierunki działań	zadania
<p>1. Popularyzacja dziedzictwa kulturowego powiatu</p> <p>2. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym</p> <p>3. Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym</p> <p>4. Promocja dziedzictwa kulturowego</p>	<ul style="list-style-type: none"> • udostępnienie informacji o zabytkach powiatu na stronie internetowej powiatu, • utworzenie powiatowego systemu informacji i promocji (bazy danych) środowiska kulturowego, • opracowanie <i>mapy zabytków powiatu</i>, jako atrakcyjnej graficznie formy promocji, ułatwiającej dotarcie do wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego. • organizacja i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych, • inicjowanie i organizacja obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa na obszarze powiatu, • wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego powiatu, • popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach, a także zagospodarowaniu obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo, • wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez wspieranie i organizowanie zajęć. • wykonywanie i wspieranie opracowywania prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego), • wykonywanie inwentaryzacji architektoniczno-konserwatorskiej zagrożonych obiektów zabytkowych. • opracowanie szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, samochodowych) wykorzystujących walory środowiska kulturowego,

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

8.1. Instrumenty prawne

Problematyka zachowania dziedzictwa kulturowego zostanie uwzględniona przez władze powiatu przy uchwalaniu prawa miejscowego. Powiat nie jest właścicielem obiektów zabytkowych, wskazanych do wpisania do rejestru zabytków. W związku z powyższym nie może być wnioskodawcą wpisania ich do rejestru zabytków. Zaplanowano jednak działania wspierające właścicieli w staraniach o wpisanie wartościowych obiektów do rejestru zabytków województwa pomorskiego.

8.2. Instrumenty koordynacji

Realizacja Programu wymaga współpracy z instytucjami ochrony zabytków różnych szczebli, w tym także współpracy z diecezją gdańską i parafiami z terenu Powiatu Gdańskiego.

8.3. Instrumenty finansowe

Zakłada się, że podstawowym narzędziem finansowym będą dotacje celowe udzielane na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków – w tym celu planowane jest stworzenie uchwały pozwalającej na dofinansowania prac konserwatorskich i restauratorskich z budżetu Powiatu Gdańskiego.

Planowane jest również wykorzystanie funduszy unijnych oraz dostępnych dofinansowań samorządu województwa pomorskiego.

Samorząd zamierza ubiegać się o dofinansowanie na realizację projektów miękkich związanych z rozwojem zasobów ludzkich lub rozwojem obszarów wiejskich: na szkolenia, promocję, współpracę międzynarodową, tworzenie lokalnych oraz regionalnych produktów i marek turystycznych, tworzenie miejsc pracy związanych z dziedzizną kultury, turystyki i edukacji. W tym wypadku, gdy wkład własny stanowi niewielki procent w stosunku do przyznawanych grantów (od 1,5 do 15 %), pozyskane środki będą w znaczący sposób wpływały na zwiększenie możliwości operacyjnych Powiatu.

8.4. Instrumenty społeczne

W działaniach Powiatu przewidywane jest prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi oraz spółkami), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego Powiatu Gdańskiego.

8.5. Instrumenty kontrolne

Zadania sformułowane w niniejszym programie przewidują stosowanie monitoringu jego realizacji w postaci monitoringu stanu środowiska kulturowego.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Za monitorowanie realizacji *Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Gdańskiego na lata 2016-2019* odpowiada Zarząd Powiatu Gdańskiego, który co dwa lata będzie przedstawiał Radzie Powiatu Gdańskiego sprawozdanie z realizacji programu.

Kryteria prowadzenia oceny realizacji programu opieki:

- poziom (w %) wydatków budżetu powiatu na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- liczba i długość (w km) utworzonych szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw i działań edukacyjnych na terenie powiatu,
- liczba przygotowanych/wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników),
- liczba szkoleń/liczba osób biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

10.1. Publiczne źródła finansowania

W celu właściwej i skutecznej ochrony zasobów kulturowych wykorzystane zostaną środki możliwe do zabezpieczenia z budżetu powiatu na ten cel, jak również w miarę możliwości prowadzone będą programy czerpiące z budżetów innych publicznych źródeł, tj.: Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz województwa pomorskiego.

1. Powiat: w budżecie powiatu co roku zabezpieczane będą środki na zadania wynikające z niniejszego dokumentu.
2. Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2015⁷⁰

Program „Dziedzictwo Kulturowe”

Priorytet 1 – Ochrona Zabytków

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Departament Ochrony Zabytków

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewitalizację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

Kluczowe dla realizacji celów priorytetu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku, w ramach priorytetu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. W pierwszej kolejności wsparcie otrzymywać będą obiekty najbardziej zagrożone oraz zabytki najcenniejsze – wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznane za Pomniki Historii oraz te, posiadające wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Biorąc pod uwagę fakt, że priorytet ma charakter ogólnopolski, szczególnie nacisk kładziony jest też na projekty uwzględniające rolę zabytków w rozwoju turystyki. Dlatego istotnym celem priorytetu jest kierowanie pomocy dla cennych obiektów położonych na terenach uboższych gospodarczo i turystycznie, czego efektem będzie zwiększenie dostępności do zabytków, podniesienie atrakcyjności regionów i wykorzystanie przez nie potencjału związanego z posiadaniem dziedzictwem kulturowym.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków).
- 3) Do priorytetu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach priorytetu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego – osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem

⁷⁰ <http://www.mkidn.gov.pl/pages/strona-glowna/finanse/programy-ministra/programy-mkidn-2015.php> [strona Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 21.09.2015 r.];

lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie. W przypadku zadań określonych w pkt. 2 o dofinansowanie ubiegać mogą się wyłącznie wnioskodawcy, których działalność nie jest finansowana ze środków publicznych. O dofinansowanie w ramach priorytetu nie mogą ubiegać się państwowe instytucje kultury, publiczne szkoły oraz uczelnie wyższe, uczelnie artystyczne oraz inne podmioty zaliczane do sektora finansów publicznych.

Priorytet 2 – Wspieranie działań muzealnych.

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także – prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) organizacja czasowych wystaw muzealnych;
- 2) modernizacja stałych wystaw muzealnych;
- 3) tworzenie stałych wystaw muzealnych;
- 4) publikacja katalogów do wystaw muzealnych;
- 5) konserwacja muzealiów, archiwaliów, starych druków, rękopisów, kartografii, muzykaliów, ikonografii, grafiki artystycznej, dokumentów życia społecznego;
- 6) zakup wyposażenia pracowni konserwatorskich.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) samorządowe instytucje kultury - z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego;
- 2) organizacje pozarządowe;
- 3) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Priorytet 3 - Kultura ludowa

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Departament Narodowych Instytucji Kultury

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest wspieranie najwartościowszych zjawisk z zakresu szeroko pojętej kultury ludowej. Dotyczy to zarówno przedsięwzięć, których zadaniem jest ochrona materialnej i niematerialnej spuścizny kultury ludowej, wpisujących się tym samym w założenia ratyfikowanej w 2010 roku przez Rzeczpospolitą Polską Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jak i zadań odwołujących się do żywych zjawisk kulturowych.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) zadań edukacyjnych, w tym warsztatów, kursów i szkoleń dotyczących zagadnień szeroko pojętej kultury ludowej, w tym niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- 2) zadań z zakresu szeroko pojętej animacji kulturowej i społecznej prowadzonej w oparciu o niematerialne dziedzictwo kulturowe, wspomagających lokalne społeczności w twórczych działaniach nawiązujących do miejscowych tradycji;
- 3) publikacji książkowych z zakresu dziedzictwa kultury ludowej;
- 4) zadań dotyczących dokumentacji, archiwizacji i udostępniania unikalnych zjawisk z zakresu dziedzictwa kultury ludowej, w tym sztuki i rękodzieła ludowego, gwary, muzyki, tańca, śpiewu, obrzędowości, obyczajowości;

- 5) zadań popularyzujących unikalne i żywe elementy kultury ludowej, w tym konkursy, przeglądy, festiwale sztuki i rękodzieła ludowego;
- 6) zadań dotyczących ochrony architektury regionalnej;
- 7) zadań o charakterze artystycznym, użytkowym inspirowanych tradycyjną twórczością ludową;
- 8) projektów badawczych i popularyzatorskich z zakresu antropologii kulturowej, etnologii i etnografii.

Z priorytetu wyłączone są zadania związane z obchodami 200 rocznicy urodzin Oskara Kolberga, zadania archeologiczne, zadania o tematyce historycznej, w tym również rekonstrukcje wydarzeń historycznych i turnieje rycerskie, festyny, zloty i zawody regionalne oraz zakupy strojów ludowych.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) samorządowe instytucje kultury - z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego;
- 2) organizacje pozarządowe;
- 3) podmioty prowadzące działalność gospodarczą;
- 4) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Priorytet 5 – Ochrona zabytków archeologicznych.

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Narodowy Instytut Dziedzictwa

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących nieinwazyjne badania archeologiczne, ewidencję i inwentaryzację zabytków archeologicznych oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Cel ten został sformułowany w oparciu o fundamentalną dla ochrony dziedzictwa kulturowego zasadę zrównoważonego rozwoju, która dopuszcza inwazyjne metody badawcze jedynie w ostateczności, gdy stanowisko (zabytek archeologiczny) narażone jest na bezpośrednie zniszczenie spowodowane oddziaływaniem przyrodniczym, bądź działaniami człowieka. Stąd zadaniem priorytetu jest wspieranie i promocja badań prowadzonych metodami niedestrukcyjnymi, wykorzystującymi techniki tradycyjne oraz nowoczesne osiągnięcia techniczne, a także publikacja ich wyników. Nie będą natomiast wspierane projekty, które prowadzą do niszczenia stanowisk archeologicznych (np. poprzedzające rekonstrukcje na stanowisku archeologicznym).

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań, służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

- 1) ewidencja i inwentaryzacja zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikacja badań dotychczasowych;
- 2) nieinwazyjne badania archeologiczne, nie związane z planowanymi bądź realizowanymi inwestycjami, wykorzystujące nowoczesne metody i sprzęt;
- 3) opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać się mogą następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) samorządowe instytucje kultury;
- 2) państwowe instytucje kultury;
- 3) organizacje pozarządowe;

- 4) publiczne uczelnie akademickie;
- 5) niepubliczne uczelnie akademickie;
- 6) podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Priorytet 6 – Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest zainicjowanie kompleksowego procesu opracowania i cyfryzacji materialnych zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zabytków, obiektów muzealnych, archiwalnych (także z zakresu niepaństwowego zasobu archiwalnego), bibliotecznych i audiowizualnych, znajdujących się pod opieką podmiotów spoza sfery finansów publicznych, których działalność nie jest nastawiona na osiągnięcie zysku, lub uczelni publicznych. Proces ten w sposób szczególny winien uwzględniać właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo zbiorów przeznaczonych do digitalizacji.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) opracowanie zasobów kultury i dziedzictwa narodowego ze szczególnym uwzględnieniem niepaństwowego zasobu archiwalnego wraz z przeprowadzeniem koniecznych prac konserwatorskich;
- 2) digitalizacja zasobów kultury i dziedzictwa narodowego uwzględniająca przeprowadzenie niezbędnych prac konserwatorskich;
- 3) udostępnianie cyfrowych zasobów za pośrednictwem urzędów multimedialnych lub/oraz sieci rozległych (Internetu) poprzez portale internetowe;
- 4) przechowywanie zasobów cyfrowych z zapewnieniem trwałości i bezpieczeństwa danych cyfrowych.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) organizacje pozarządowe;
- 2) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne;
- 3) uczelnie publiczne.

Program „Kolekcje”

Priorytet 4 – Kolekcje muzealne

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest wspieranie działalności muzeów poprzez tworzenie oraz systematyczne wzbogacanie zbiorów i kolekcji o randze narodowej i regionalnej. Priorytet ma za zadanie utrwalanie wysokich standardów w zakresie opracowywania, przechowywania, konserwowania i popularyzowania zbiorów i kolekcji muzealnych. Kolekcje dofinansowane w ramach priorytetu powinny być tworzone w oparciu o konsekwentny i długofalowy plan rozwoju. Ze względu na powyższe wymagania priorytet skierowany jest wyłącznie do instytucji kultury wpisanych do Państwowego Rejestru Muzeów, które są w szczególności zobligowane do zachowania wysokiej wartości merytorycznej realizowanych przedsięwzięć oraz do stosowania właściwych reguł opieki nad gromadzonymi zbiorami. Ważne dla celów priorytetu będą projekty wykraczające poza nakreślone wyżej wymagania podstawowe, dla realizacji których zakupy dokonywane w ramach zadania równoznaczne będą z istotnym podniesieniem jakości i wartości posiadanych zbiorów.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) zakup obiektu do zbiorów muzeum oraz pokrycie kosztów niezbędnych do dokonania przedmiotowego zakupu;
- 2) zakup kolekcji do zbiorów muzeum oraz pokrycie kosztów niezbędnych do dokonania przedmiotowego zakupu.

W ramach jednego wniosku można ubiegać się wyłącznie o zakup pojedynczego obiektu lub spójnej kolekcji. Przedmiotem zakupu nie może być grupa obiektów niestanowiących kolekcji. Z priorytetu wyłączone są zadania związane z zakupem obiektów i kolekcji sztuki współczesnej, o których dofinansowanie można ubiegać się w ramach priorytetów *Narodowe kolekcje sztuki współczesnej* i *Regionalne kolekcje sztuki współczesnej*.

O dofinansowanie w ramach priorytetu mogą ubiegać się państwowe i samorządowe instytucje kultury, będące muzeami wpisanymi do Państwowego Rejestru Muzeów.

Program „Rozwój infrastruktury kultury”.

Priorytet 1 – Infrastruktura kultury

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Departament Szkolnictwa Artystycznego i Edukacji Kulturalnej

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest stworzenie optymalnych warunków dla prowadzenia działalności kulturalnej, poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury instytucji kultury, a także innych podmiotów działających w tym obszarze. Katalog działań priorytetu, obejmujący prace budowlane, zakup wyposażenia niezbędnego dla realizacji celów statutowych, czy sporządzanie dokumentacji technicznej, daje możliwość finansowania zadań generujących istotne zmiany jakościowe, w zakresie sprawności i efektywności funkcjonowania zaplecza materialno-technicznego, podmiotów objętych priorytetem.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań inwestycyjnych służących prowadzeniu działalności kulturalnej:

- 1) budowa, roboty budowlane, przebudowa, remont wraz z zakupem niezbędnych urządzeń budowlanych i wyposażenia na potrzeby działalności kulturalnej;
- 2) zakup wyposażenia na potrzeby działalności kulturalnej;
- 3) przygotowanie dokumentacji technicznej niezbędnej do prowadzenia inwestycji, w tym projektów architektonicznych, studiów wykonalności, analizy oddziaływania na środowisko;
- 4) zadania dotyczące budowy, rozbudowy i przebudowy obiektów budowlanych wraz z zakupem niezbędnych urządzeń budowlanych, współfinansowanych w ramach programów europejskich.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) samorządowe instytucje kultury – z wyjątkiem domów kultury, centrów kultury oraz ośrodków kultury;
- 2) państwowe instytucje kultury;
- 3) jednostki samorządu terytorialnego;
- 4) organizacje pozarządowe;
- 5) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Priorytet 3 – Infrastruktura domów kultury

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Narodowe Centrum Kultury

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest zapewnienie optymalnych warunków dla działalności domów i ośrodków kultury oraz centrów kultury i sztuki w zakresie edukacji kulturalnej i animacji kultury poprzez modernizację i rozbudowę ich infrastruktury. Szeroki katalog działań, obejmujący prace budowlane, opracowywanie dokumentacji technicznej czy zakup wyposażenia niezbędnego dla realizacji celów statutowych, daje możliwość finansowania zadań w obszarze sprawności i efektywności funkcjonowania zaplecza materiałowo-technicznego podmiotów objętych zakresem priorytetu.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań inwestycyjnych służących prowadzeniu edukacji kulturalnej:

- 1) robót budowlanych, w tym rozbudowy, nadbudowy, przebudowy, remontu, wraz z zakupem niezbędnych urządzeń budowlanych, realizowanych wyłącznie w już istniejących obiektach budowlanych oraz zakupu wyposażenia na potrzeby prowadzenia edukacji kulturalnej;
- 2) zakupu wyposażenia na potrzeby prowadzenia edukacji kulturalnej;
- 3) przygotowania dokumentacji technicznej niezbędnej do prowadzenia inwestycji, w tym projektów architektonicznych, studiów wykonalności, analizy oddziaływania na środowisko;
- 4) zadań dotyczących budowy, rozbudowy i przebudowy obiektów budowlanych, wraz z zakupami niezbędnych urządzeń budowlanych, współfinansowanych w ramach programów europejskich.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) domy kultury, ośrodki kultury oraz centra kultury i sztuki posiadające status samorządowej instytucji kultury – z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego;
- 2) jednostki samorządu terytorialnego – wyłącznie jako organy prowadzące dla podmiotów wymienionych powyżej.

10.2. Fundusze strukturalne.

Fundusze Strukturalne Unii Europejskiej⁷¹

Program dla Europy Środkowej.

Priorytet 4 - Podniesienie konkurencyjności oraz atrakcyjności miast i regionów.

Obszar interwencji: P4.3 Wykorzystanie zasobów kulturowych dla uatrakcyjnienia miast i regionów.

Celem priorytetu jest ochrona, rozwój i wykorzystywanie do celów gospodarczych (głównie turystycznych) zasobów kulturowe Europy Środkowej takich jak: parki krajobrazowe i narodowe, zamki, pałace, kościoły, zabytki i inne obiekty związane z kulturą i tradycją miast i regionów Europy Środkowej.

Dofinansowanie obejmuje np. rozwijanie współpracy związanej z wykorzystaniem obiektów zabytkowych i muzeów w różnych krajach Europy Środkowej w celu stworzenia wspólnej oferty turystycznej, promocji, na tworzenie ponadnarodowych i innowacyjnych strategii zarządzania dla ochrony, konserwacji i eksploatacji zasobów kulturowych czy na stworzenie transnarodowych szlaków turystycznych we współpracujących regionach. Współpraca tego typu musi służyć podnoszeniu konkurencyjności partnerskich regionów.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących przykładowych zadań:

⁷¹ <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/PoradnikBeneficjenta/Polis/Strony/11.1-Ochrona-i-zachowanie-dziedzictwa-kulturowego.aspx> [strona Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju, 21.09.2015 r.];

- tworzenie ponadnarodowych i innowacyjnych strategii zarządzania dla ochrony, konserwacji i eksploatacji zasobów kulturowych (miejsc, struktur, krajobrazów, obiektów) zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju (czyli rozwoju gospodarczego z wykorzystaniem zasobów kulturowych, przy jednoczesnej ochronie tych zasobów),
- promowanie kultury i tradycji regionów, krajów (np. reklama w telewizji, radio),
- zintegrowane koncepcje kulturowe i gospodarcze mające na celu generowanie dochodu i zatrudnienia (np. stworzenie programów wycieczek objazdowych promujących zabytki i kulturę regionów współpracujących),
- podejmowanie działań ujętych w strategiach regionów w zakresie wzmocnienia kulturowych aspektów regionów,
- nawiązanie współpracy pomiędzy obiektami zabytkowymi i muzeami w celu np. stworzenia w przyszłości wspólnej oferty,
- ponadnarodowa współpraca nad przygotowywaniem inwestycji w "szlaki kulturowe" w obszarze Europy Środkowej (np. zakup tabliczek informacyjnych, rozbudowa, zagospodarowanie szlaków),
- ponadnarodowe centrum kompetencji zajmujące się utrzymaniem zasobów kulturowych (obiektów kultury, parków krajobrazowych itp. w słabszych, peryferyjnych regionach. Można otrzymać dofinansowanie na zakup i wprowadzenie technologii informatyczno-komunikacyjnych do współpracy np. dostęp do stałego i szybkiego Internetu.

Beneficjentami priorytetu mogą być podmioty z państw objętych programem, takie jak:

- władze lokalne i regionalne,
- instytucje planistyczne i badań stosowanych,
- agencje rozwoju,
- grupy interesu,
- firmy transportu publicznego,
- spółdzielnie mieszkaniowe i korporacje mieszkaniowe,
- grupy inicjatyw kulturowych,
- organizacje ponadnarodowe działające w obszarze kultury,
- wszystkie zorganizowane grupy obywateli i ich przedstawiciele działający dla uatrakcyjnienia miast i regionu w oparciu o zasoby kulturowe.

Program Infrastruktura i Środowisko.

Priorytet 11 - Kultura i dziedzictwo kulturowe.

Działanie: 11.1 Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym.

Celem Działania jest ochrona, zachowanie i efektywne wykorzystanie dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym.

Dofinansowanie obejmuje np. remont i odnowienie zabytku, konserwację zabytkowego budynku, czy przygotowanie dokumentacji pod inwestycję, tworzenie wirtualnych instytucji kultury przy wykorzystaniu w tym celu zbiorów zabytkowych. Ważne, aby zachęcał mieszkańców i turystów do zwiedzania zabytków i poznawania cennych zbiorów zabytkowych, wskazane jest również, aby projekt przyczynił się do utworzenia nowych miejsc pracy w sektorze kultury.

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- rewitalizację, rewaloryzację, konserwację, renowację, restaurację, zachowanie, a także adaptację na cele kulturalne obiektów wpisanych do rejestru zabytków i zespołów tych obiektów wraz z ich otoczeniem,
- zakup i remont trwałego wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej w obiektach będących celem projektu (wyłącznie jako jeden z elementów projektu),

- konserwację zabytkowych muzealiów, starodruków, księgozbiorów, archiwaliów i zbiorów filmowych,
- zabezpieczenie zabytków przed kradzieżą i zniszczeniem,
- rozwój zasobów cyfrowych w dziedzinie kultury, w tym: digitalizację zabytkowych zasobów bibliotecznych, muzealnych, archiwalnych i zbiorów filmowych,
- tworzenie wirtualnych instytucji kultury (dot. wykorzystania w tym celu zbiorów zabytkowych),
- przygotowanie kompleksowej dokumentacji niezbędnej do wnioskowania i realizacji przedsięwzięcia w ramach działania.

Beneficjentami działania mogą być:

- instytucje kultury (państwowe, samorządowe oraz współprowadzone z Ministrem Kultury i Dziedzictwa Narodowego),
- jednostki samorządu terytorialnego,
- kościoły i związki wyznaniowe,
- organizacje pozarządowe,
- archiwa państwowe,
- szkoły artystyczne (dla których organem prowadzącym jest minister właściwy ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego lub jednostki samorządu terytorialnego), wyłącznie w zakresie zadań z obszaru digitalizacji zabytkowych zbiorów, konserwacji zabytków ruchomych oraz ich zabezpieczenia przed kradzieżą i zniszczeniem,
- uczelnie artystyczne (nadzorowane przez ministra właściwego ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego) wyłącznie w zakresie zadań z obszaru digitalizacji zabytkowych zbiorów, konserwacji zabytków ruchomych oraz ich zabezpieczenia przed kradzieżą i zniszczeniem,
- publiczne uczelnie wyższe inne niż artystyczne, wyłącznie w zakresie zadań z obszaru digitalizacji zabytkowych zbiorów, konserwacji zabytków ruchomych oraz ich zabezpieczenia przed kradzieżą i zniszczeniem.

Program Infrastruktura i Środowisko.

Priorytet - 11 Kultura i dziedzictwo kulturowe.

Działanie: 11.2 Rozwój oraz poprawa stanu infrastruktury kultury o znaczeniu ponadregionalnym.

Celem działania jest rozwój i poprawa stanu ważnych dla kraju i regionu obiektów kulturalnych, tak aby umożliwiły zwiększony dostęp do kultury oraz poprawę jakości oferty kulturalnej dla turystów, inwestorów i mieszkańców.

Dofinansowanie obejmuje np. budowę, remont i przebudowę obiektów o znaczeniu ponadregionalnym, takich jak np. muzea, teatry, w tym także na przygotowanie dokumentacji technicznej niezbędnej dla inwestycji.

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- budowa, rozbudowa, remont i przebudowa instytucji kultury,
- zakup i remont trwałego wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej,
- przygotowanie dokumentacji niezbędnej do przeprowadzenia projektu.

Beneficjentami działania mogą być:

- instytucje kultury (państwowe, samorządowe oraz współprowadzone z ministrem właściwym ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego),
- organizacje pozarządowe,
- kościoły i związki wyznaniowe,
- archiwa państwowe,

- jednostki samorządu terytorialnego.

Program Regionu Morza Bałtyckiego.

Priorytet - 4 Promowanie atrakcyjności i konkurencyjności miast i regionów.

Kierunek wsparcia: 4.1 Wzmacnianie rozwoju regionów metropolitalnych, miast i obszarów miejskich.

Celem jest stworzenie silniejszych powiązań pomiędzy dużymi miastami i obszarami wokół nich, co pozwoli na lepsze wykorzystanie ich możliwości i rozwój całego regionu.

W ramach tego kierunku wsparcia można realizować projekty opierające się na współpracy miast i regionów w zakresie rozwoju gospodarczego, które będą przyczyniać się do realizowania ponadnarodowych programów i polityk wyznaczonych dla całego Regionu Morza Bałtyckiego.

Dofinansowanie obejmuje np. wspólne inwestycje, które przyczynią się do poprawy jakości świadczonych usług w całym regionie. Chodzi tu między innymi o usługi związane z sektorem ochrony zdrowia, edukacji oraz transportu publicznego.

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- wspólne działania miast i regionów, dzięki którym będą one realizować założenia programów i polityk dotyczących rozwoju gospodarczego na poziomie całego Regionu Morza Bałtyckiego (np. w zakresie polityki przedsiębiorczości i polityki dotyczącej małych i średnich firm, przyciągania inwestycji zagranicznych, promowania gospodarki opartej na wiedzy, kierowania firmą, wydajności pracy, ochrony środowiska miejskiego, zwiększania aktywności społecznej mieszkańców, strategii dotyczących zatrudnienia),
- przygotowywanie inwestycji i wspólnych, ponadnarodowych rozwiązań pozwalających na świadczenia wysokiej jakości usług społeczno-gospodarczych na poziomie całego regionu (chodzi tu przykładowo o usługi w sektorze usług zdrowotnych, transportu publicznego, edukacji oraz pośrednictwa pracy),
- realizacja planów działania w zakresie zmian gospodarczych w regionie z mniejszym i rozrzuconym zasiedleniem (chodzi tu o projekty realizowane w ramach partnerstwa złożonego z władz regionalnych i krajowych oraz firm oraz organizacji pozarządowych),
- opracowywanie praktycznych rozwiązań na poziomie całego regionu poprawiających współpracę wielkich miast z miastami małymi oraz średnimi,
- tworzenie partnerstw miejsko-wiejskich rozwiązujących wspólne problemy tych obszarów (takie jak: przenoszenie się ludności do strefy podmiejskiej, zwiększająca się liczba osób dojeżdżających do pracy z obszarów podmiejskich, wspólne oszczędzanie energii, gospodarowanie energią, w tym odnawialną taką jak słoneczna, wodna czy wiatrowa, rozwiązania służące lepszemu powiązaniu turystyki miejskiej i wiejskiej).

Beneficjentami działania mogą być:

- władze publiczne (centralne, regionalne i lokalne oraz ich związki),
- instytucje badawcze i szkoleniowe,
- fundacje,
- organizacje pozarządowe oraz instytucje nie działające dla osiągnięcia zysku.

Program Regionu Morza Bałtyckiego.

Priorytet - 4 Promowanie atrakcyjności i konkurencyjności miast i regionów.

Kierunek wsparcia: 4.2 Strategiczne wsparcie zintegrowanego rozwoju BSR oraz spójności społeczno-gospodarczej i terytorialnej.

Celem pomocy jest wyrównanie poziomu społecznego i gospodarczego między poszczególnymi obszarami w całym Regionie Morza Bałtyckiego. Chodzi tutaj przede wszystkim o

tworzenie koncepcji rozwoju na poziomie ponadnarodowym, dzięki czemu inwestycje podejmowane w całym regionie będą służyły tym samym celom.

Dofinansowanie obejmuje np. międzynarodowe projekty dotyczące przygotowywania oraz realizowania wspólnych strategii dotyczących zmiany roli wsi, oszczędzania energii, czystszej produkcji oraz zamówień publicznych dotyczących tworzenia przyjaznych dla środowiska towarów i usług; przygotowanie i realizację ponadnarodowych strategii marketingowych (np. reklamy czy promocji) związanych z atutami całego Regionu w biznesie i otoczeniu biznesu (takich jak: drogi, telekomunikacja, edukacja, kultura, przyroda); opracowywanie programów związanych z przystosowaniem poszczególnych obszarów do zmian demograficznych (np. zmian w liczbie ludności, wykształcenia, wieku, zjawiskach przyływu lub odpływu mieszkańców) lub też przywracania wartości gospodarczej, społecznej i przyrodniczej obszarom bardzo zniszczonym przez przemysł; działania związane z tworzeniem nowych usług i atrakcji turystycznych, takich jak: planowanie i uruchamianie ponadnarodowych tras turystycznych, promocja turystyki przyjaznej dla środowiska oraz turystyki wiejskiej.

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- przygotowywanie i realizację wspólnych strategii dla wsi, dzięki którym rola wsi zostanie zmieniona i dzięki temu łatwiej będzie np. znaleźć tam pracę,
- przygotowywanie i realizacja strategii rozwoju (danego obszaru lub danego sektora), dzięki czemu będzie możliwa zmiana kierunku rozwoju gospodarczego i społecznego na lepszy niż dotychczas (np. likwidacja przemysłu, który bardzo zanieczyszcza dany teren czy zmiana kwalifikacji osób mieszkających tam, zalesianie, mądrzejsze wykorzystanie przyrody, rozwój obszarów chronionych),
- przygotowywanie i realizacja wspólnych strategii w zakresie oszczędzania energii i czystszej produkcji oraz w zakresie zamówień publicznych dotyczących tworzenia przyjaznych dla środowiska towarów i usług,
- przygotowywanie i realizacja strategii marketingowych i działań związanych z atutami całego Regionu w biznesie i otoczeniu biznesu (takich jak: infrastruktura, kultura, przyroda),
- przygotowywanie i realizacja ponadnarodowych strategii, działań i modeli związanych z przystosowaniem poszczególnych obszarów do zmian demograficznych (np. zmian liczby ludności, jej wykształcenia czy wieku) i procesów migracyjnych (przyływu lub odpływu ludności),
- przygotowywanie i realizacja wspólnych strategii w zakresie przywracania wartości gospodarczej, społecznej i przyrodniczej obszarom bardzo zniszczonym przez przemysł,
- opracowywanie produktów turystycznych Regionu w oparciu o dziedzictwo kulturowe tego obszaru i jego walory przyrodnicze (na przykład planowanie i uruchamianie ponadnarodowych tras turystycznych, promocja turystyki przyjaznej dla środowiska oraz turystyki wiejskiej).

Beneficjentami działania mogą być:

- władze publiczne (centralne, regionalne i lokalne oraz ich związki),
- instytucje badawcze i szkoleniowe,
- fundacje,
- organizacje pozarządowe oraz instytucje nie działające dla osiągnięcia zysku.

Program: Program Współpracy Międzyregionalnej.

Priorytet: 2 Środowisko naturalne i zapobieganie ryzyku.

Priorytet ten dotyczy środowiska naturalnego oraz zapobiegania ryzyku, a w szczególności kwestii związanych z zagrożeniami naturalnymi i technologicznymi, gospodarką wodną, gospodarką

odpadami, różnorodnością biologiczną oraz zachowaniem dziedzictwa naturalnego, energią i zrównoważonym transportem, dziedzictwem kulturowym i krajobrazem.

Dofinansowanie można otrzymać m.in. na: wymianę doświadczeń i wiedzy w celu usprawnienia systemu obserwacji i ostrzegania o zagrożeniach ekologicznych, poprawy jakości dostarczania i oczyszczania wody, powtórnego wykorzystywania wysypisk śmieci i miejsc składowania odpadów, poprawy jakości powietrza i rozwoju innowacyjnych metod ochrony gleby i ożywiania gruntów na obszarach skażonych i przemysłowych.

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- wizyty studyjne,
- wspólne sesje szkoleniowe i ćwiczenia,
- wymianę pracowników,
- studia i sprawozdania, analizy danych, porównawcze studia przypadku,
- spotkania i imprezy (międzyregionalne warsztaty, seminaria, konferencje, itd.),
- akcje informacyjne i promocyjne (komunikaty prasowe, broszury, ulotki, biuletyny, strona internetowa, programy w radiu i telewizji, itd.),
- rozwój wspólnych ram koncepcyjnych i metodologicznych,
- opracowanie i wstępne testowanie nowych instrumentów i metod,
- przygotowywanie operacyjnych planów działań.

Beneficjentami działania mogą być:

- władze regionalne i lokalne,
- instytucje zajmujące się ochroną przyrody,
- służby kryzysowe i inne podmioty zajmujące się zarządzaniem zagrożeniami,
- zarząd transportu publicznego,
- organy zajmujące się ochroną dziedzictwa naturalnego i krajobrazu,
- organy zajmujące się sektorem turystycznym,
- uniwersytety, instytuty badawcze i naukowe, placówki edukacyjne,
- inne organy publiczne lub podmioty prawa publicznego istotne dla procesu ochrony środowiska i zapobiegania ryzyku.

Program: Program Współpracy Transgranicznej Południowy Bałtyk

Priorytet: 2 Atrakcyjność oraz wspólna tożsamość

Działanie: 2.3 Zrównoważone wykorzystywanie dziedzictwa naturalnego i kulturowego dla rozwoju regionalnego

Celem działania jest wykorzystanie przyrody i kultury rejonu Południowego Bałtyku zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, czyli ich mądre wykorzystywanie i jednoczesna ochrona zasobów Południowego Bałtyku (krajobrazów, wód, roślin) dziedzictwa kulturowego (tradycji, jedzenia, tańców itp.) do rozwoju gospodarczego obszaru, przy jednoczesnej ich ochronie.

W ramach działania projekty mogą realizować instytucje oświatowe, jednostki samorządowe oraz inne instytucje, które mają pomysł na promocję, tworzenie międzynarodowych produktów i oferty turystycznej oraz ochronę środowiska i kultury na terenach Południowego Bałtyku.

Dofinansowanie można otrzymać m.in. na współpracę z instytucjami z krajów partnerskich w celu zarządzania miejscami dziedzictwa naturalnego (np. parki krajobrazowe, narodowe) i kulturowego (np. zamki, pałace, kościoły), a także na promocję wprowadzania zmian w działalności firm i instytucji w celu ograniczenia negatywnego wpływu na środowisko oraz na promowanie projektów, które udało się wcześniej zrealizować w zakresie turystyki jako wzór dla następnych projektów (tzw. promocja dobrych praktyk).

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- rozwój wspólnych strategii dotyczących ochrony i wykorzystywania miejsc dziedzictwa naturalnego i kulturowego (obszarów, krajobrazów i tradycji) dla rozwoju regionalnego,
- wspólne tworzenie produktów turystycznych (np. trasy tematyczne, wycieczkowe przebiegające przez obszary krajów partnerskich) uwzględniające potrzeby ochrony przyrody i kultury,
- małe inwestycje pilotażowe zwiększające infrastrukturę turystyczną na obszarze Południowego Bałtyku (np. łańcuchy obiektów turystycznych wzdłuż wybrzeża Morza Bałtyckiego, takich jak małe porty lub przystanie jachtów),
- zwiększanie kompetencji władz odpowiedzialnych za zarządzanie miejscami dziedzictwa naturalnego i kulturowego, w tym wspólne kampanie zmierzające do współpracy tych władz z krajów partnerskich,
- wspólna promocja obszaru Południowego Bałtyku jako celu turystycznego,
- wymiana wiedzy i promowanie Systemu Ekozarządzania i Audytu (EMAS-czyli narzędzia stosowanego przez firmy i instytucje, by ulepszyć prowadzoną działalność w celu ograniczenia negatywnego wpływu na środowisko), jak również wspólne działania oznaczające produkty przyjazne dla środowiska,
- rozwój i rozpowszechnianie dobrych praktyk w dziedzinie równego dostępu do oferty turystycznej na obszarze Południowego Bałtyku.

Beneficjentami działania mogą być:

- władze regionalne i lokalne oraz ich związki i stowarzyszenia;
- organizacje pozarządowe, stowarzyszenia;
- szkoły, uniwersytety i instytucje prowadzące działalność edukacyjną lub badawczą, jednostki badawczo-naukowe;
- instytucje wspierające/ promujące zrównoważony rozwój, innowacyjność oraz przedsiębiorczość.

Program: Regionalny Program Województwa Pomorskiego

Priorytet: 2 Społeczeństwo wiedzy

Działanie: 2.2 Infrastruktura i usługi tworzące podstawy społeczeństwa informacyjnego

Poddziałanie: 2.2.2 Rozwój usług społeczeństwa informacyjnego

Celem działania jest umożliwienie dostępu do wszelkiego rodzaju usług elektronicznych dla mieszkańców, przedsiębiorców, inwestorów oraz turystów przebywających na terenie województwa pomorskiego.

Dofinansowanie można otrzymać m.in. na uruchomienie narzędzi, które pozwolą na załatwianie bieżących spraw przez Internet tzw. e-Administracji, e-Edukacji, e-Kultura, e-Turystyka e-Zdrowie. Twój projekt powinien zapewniać ujednoczenie istniejących oraz nowych systemów informatycznych.

Dodatkowo w ramach poddziałania można zrealizować szkolenia dla osób zaangażowanych w świadczenie usług za pomocą Internetu, jednak musi to być element większego projektu. Największe szanse na dofinansowanie mają projekty dotyczące usług elektronicznych świadczonych dla jak najszerszego kręgu mieszkańców oraz przedsiębiorców.

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- uruchomienie platform elektronicznych służących do zarządzania oraz pozwalających na załatwiania bieżących spraw administracyjnych drogą elektroniczną (tzw. e-Administracja), usługi takie mają być dostępne dla przedsiębiorców i obywateli w urzędach wojewódzkich, powiatowych i gminnych zlokalizowanych na terenie województwa pomorskiego;
- sprawny i bezpieczny dostęp do zasobów danych i informacji publicznej (tj. systemy elektronicznego obiegu dokumentów),

- zwiększanie bezpieczeństwa świadczonych usług elektronicznych oraz uruchomienie podpisu elektronicznego w jednostkach administracji publicznej,
- nowoczesne technologie informacyjne w nauczaniu, pozwalające na stosowanie kształcenia na odległość i doskonalenia zawodowego (tzw. e-Edukacja) takie jak: specjalistyczne systemy dla niepełnosprawnych, doskonalenie zawodowe dorosłych, systemy wspierające edukację trzeciego wieku oraz wspieranie edukacji szkolnej i studiów wyższych,
- rozwój regionalnych zasobów cyfrowych promujących turystykę i kulturę regionu, tj. cyfrowe zasoby biblioteczne i archiwalne, zasoby wirtualnych muzeów, systemy informacji turystycznej i kulturalnej, oraz usług elektronicznych w zakresie kultury i turystyki (tzw. e-Kultura, e-Turystyka),
- zastosowanie w ochronie zdrowia technologii informacyjnych i komunikacyjnych poprzez rozwój programów telemedycznych (tzw. e-Zdrowie), w tym m.in. sprawozdawczości medycznej, sprawozdawczości w zakresie rozliczeń finansowych, elektronicznych kart zdrowia, e-Recept, a także usług informacyjnych, np. telekonsultacje, rejestracja przez Internet itp.

Beneficjentami działania mogą być:

- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia,
- szkoły wyższe,
- jednostki naukowe, w tym jednostki organizacyjne Polskiej Akademii Nauk,
- jednostki sektora finansów publicznych w tym m.in. straż pożarna, policja,
- instytucje kultury,
- organizacje pozarządowe,
- kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych,
- zakłady opieki zdrowotnej funkcjonujące w publicznym systemie ubezpieczeń zdrowotnych,
- partnerzy społeczni i gospodarczy,
- podmioty działające w oparciu o umowę o partnerstwie publiczno-prywatnym.

Program: Regionalny Program Województwa Pomorskiego

Priorytet: 6 Turystyka i dziedzictwo kulturowe

Działanie: 6.2 Promocja i informacja turystyczna

Celem głównym Działania jest rozwijanie systemu informacji turystycznej i kulturalnej oraz promocja sieciowych produktów turystycznych.

Dofinansowanie można otrzymać m.in. na tworzenie i promocję nowych atrakcji turystycznych lub kulturalnych (m. in. szlaki turystyczne wyznaczone wzdłuż historycznych miejscowości), rozwoju regionalnego systemu informacji turystycznej (np. internetowej bazy noclegowej), systemu kontroli oferty turystycznej regionu; na promocję regionu w kraju i za granicą, np.: można otrzymać dofinansowanie na udział w targach promujących dany region.

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- opracowanie, rozwój i promocja produktów turystycznych, kulturowych i tradycyjnych charakterystycznych dla Pomorza (m.in. szlaki turystyczne, jarmarki, wydarzenia kulturalne, specyficzne produkty spożywcze, wyroby rzemiosła). O dofinansowanie można się starać również w celu wykonania badań i analiz marketingowych,
- integracja i rozbudowa regionalnego systemu informacji turystycznej (poprzez budowę nowych oraz rozbudowę i przebudowę istniejących centrów informacji turystycznej, w tym rozwój systemów informacyjnych, uruchamianie infokiosków i innych nowoczesnych rozwiązań, rozszerzanie oferty wydawnictw informacyjnych i promocyjnych),

- finansowanie organizacji lub udziału w imprezach wystawienniczych i targowych oraz innych wydarzeniach o randze ponadregionalnej w kraju i poza jego granicami, bezpośrednio powiązanych z promocją walorów turystycznych regionu,
- organizacja kampanii reklamowych promujących walory turystyczne i kulturowe Województwa w kraju i za granicą.

Beneficjentami działania mogą być:

- samorządy- gminy, powiaty leżące na terenie Województwa Pomorskiego lub województwo oraz związki i stowarzyszenia tych samorządów,
- organizacje pozarządowe,
- Parki narodowe i parki krajobrazowe;
- Podmioty wykonujące zadania jednostki samorządu terytorialnego/związku komunalnego,
- Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe i instytucje przez nie założone,
- Kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych,
- inne instytucje sektora finansów publicznych (np.: centrum kultury),
- szkoły wyższe,
- jednostki naukowe (np.: PAN),
- Podmioty działające w oparciu o umowę o partnerstwie publiczno-prywatnym.

Program: Regionalny Program Województwa Pomorskiego

Priorytet: 6 Turystyka i dziedzictwo kulturowe

Działanie: 6.3 Regionalne dziedzictwo kulturowe o potencjale turystycznym

Celem Działania jest renowacja obiektów zabytkowych i ich przystosowanie do celów turystycznych lub kulturalnych np. przekształcenie dworku szlacheckiego w muzeum. W ramach Działania można również otrzymać dofinansowanie na zabezpieczenie obiektów historycznych, w tym obrazów lub innych cennych przedmiotów, przed zniszczeniem lub kradzieżą. Ponadto można uzyskać wsparcie na poprawę dostępu do zabytków (m.in. oznakowanie dojazdu do zabytku, remont drogi) i wykorzystania terenów wokół obiektów zabytkowych (np. na budowę ogrodu w stylu francuskim), ale tylko jeśli inwestycje te będą częścią większego projektu wspierającego przystosowanie obiektów historycznych na cele turystyki.

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- prace restauratorskie, prace konserwatorskie oraz adaptację budynków, budowli i innych obiektów o znaczeniu historycznym, nadanie im nowych funkcji użytkowych, kulturowych oraz turystycznych, w tym także zabezpieczenie obiektów dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożeń;
- prace restauratorskie, prace konserwatorskie oraz adaptacja zespołów fortyfikacyjnych oraz budowli obronnych i nadanie im nowych funkcji użytkowych kulturowych oraz turystycznych;
- prace restauratorskie, prace konserwatorskie i zagospodarowanie zabytkowych, ogólnodostępnych założeń parkowych oraz zabytków sztuki inżynierskiej, kompleksowych założeń przemysłowych i folwarcznych wraz z nadaniem im nowych funkcji kulturowych i turystycznych;
- prace restauratorskie, prace konserwatorskie zabytkowych budynków sakralnych stanowiących atrakcję turystyczną;
- tworzenie nowych oraz przeciwdziałanie niszczeniu istniejących stanowisk i obiektów archeologicznych tworzących własną formę krajobrazowo-turystyczną (np. grodziska, kurhany, kopce) oraz budowa nowych, rozbudowa i przebudowa istniejących obiektów funkcjonalnie z nimi związanych

Beneficjentami działania mogą być:

- Jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia;
- Organizacje pozarządowe;
- Administracja rządowa;
- Szkoły wyższe;
- Instytucje kultury;
- Jednostki naukowe;
- PGL Lasy Państwowe i jego jednostki organizacyjne;
- Kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych;
- Partnerzy społeczni i gospodarczy;
- Jednostki sektora finansów publicznych, posiadające osobowość prawną.

Program: Regionalny Program Województwa Pomorskiego

Priorytet: 8 Lokalna infrastruktura podstawowa

Działanie: 8.1 Lokalny potencjał rozwojowy

Poddziałanie: 8.1.2 Lokalna infrastruktura wspierająca rozwój gospodarczy

Celem poddziałania jest zwiększenie atrakcyjności województwa pomorskiego pod względem inwestycyjnym i turystycznym oraz zachęcenie ludności do osiedlania się na terenie województwa.

Dofinansowanie można uzyskać na budowę, przebudowę lub rozbudowę lokalnej, dostępnej dla wszystkich infrastruktury turystycznej czy turystycznych linii kolejowych. Możesz także utworzyć i rozwinąć system promocji i informacji turystycznej. Twój projekt może również dotyczyć konserwacji i odnowienia budynków o znaczeniu historycznym z możliwością nadania im nowych funkcji (np. turystycznych) oraz odnowienie elementów przestrzeni np. parków.

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- budowę, przebudowę lub rozbudowę lokalnej, dostępnej dla wszystkich infrastruktury turystycznej, w tym m.in. tras kajakowych i rowerowych, szlaków turystycznych i przyrodniczych, portów i przystani jachtowych, stanic, punktów i wież widokowych wraz z oznakowaniem i niezbędnymi elementami, miejsc biwakowania, parkingów,
- tworzenie i rozwijanie podregionalnych i lokalnych systemów promocji i informacji turystycznej,
- budowę, przebudowę i rozbudowę turystycznych linii kolejowych (jednak nie ma możliwości zakupu lub remontów taboru),
- konserwację i odnowienie budynków o znaczeniu historycznym z możliwością nadania im nowych funkcji np. turystycznych,
- uzbrojenie terenów pod inwestycje gospodarcze (z wyłączeniem mieszkań) związane z doprowadzeniem wodociągów, kanalizacji sanitarnej i deszczowej, sieci teleinformatycznej, sieci ciepłowniczej, elektrycznej, gazowej wraz z drogami wewnętrznymi i w uzasadnionych przypadkach drogami dojazdowymi,
- złożone przedsięwzięcia obejmujące m.in.:
 - przebudowę, rozbudowę lub remonty publicznej infrastruktury turystycznej, społecznej, rekreacyjnej,
 - odnowienie elementów przestrzeni publicznej, w tym zakładanie parków i odnowa istniejących terenów zielonych,
 - tworzenie stref bezpieczeństwa i zapobiegania przestępczości.

Beneficjentami działania mogą być:

- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia,
- podmioty wykonujące zadania jednostek samorządu terytorialnego lub związku komunalnego,
- instytucje kultury,
- administracja rządowa,

- inne podmioty zaliczane do sektora finansów publicznych,
- Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe i jego jednostki organizacyjne,
- organizacje pozarządowe,
- kościoły i związki wyznaniowe,
- podmioty działające w oparciu o umowę o partnerstwie publiczno-privatnym.

Program: Regionalny Program Województwa Pomorskiego

Priorytet: 9 Lokalna infrastruktura społeczna i inicjatywy obywatelskie

Działanie: 9.3 Lokalne inicjatywy obywatelskie

Celem Działania jest aktywizacja i integracja społeczności lokalnych na obszarach wiejskich. Pomoc w ramach działania jest skierowana na tereny wiejskie oraz do miast liczących do 5 tys. mieszkańców.

Dofinansowanie można otrzymać na budowę, remont, wyposażenie i adaptację budynków na cele kulturalne (np. domy kultury) oraz społeczne (np. przedszkola); na działania zmierzające do poprawy wyglądu okolicy przez zagospodarowanie przestrzeni na cele publiczne (np. place zabaw), rekreacyjne (np. ścieżki rowerowe), odnowienie pałaców, zamków, organizowanie i promowanie wydarzeń kulturalnych; na opracowanie lokalnych programów rozwoju wsi i miast.

W ramach działania można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań:

- budowę, dostosowanie oraz wyposażenie obiektów komunalnych, w których odbywają się imprezy kulturalne (np. świetlice, domy kultury),
- adaptację oraz wyposażenie budynków, placów itp. na cele społeczne (np. edukacja przedszkolna),
- adaptację oraz wyposażenie takich obiektów jak kluby i świetlice środowiskowe, które pomagających odnaleźć się mieszkańcom na rynku pracy, np. poprzez przekwalifikowania zawodowe (kursy, szkolenia), nabywanie nowych kwalifikacji zawodowych (warsztaty, praktyki), zajęcia w zakresie rozpoczynania i prowadzenia działalności gospodarczej,
- zagospodarowanie terenu (urządzenie placów zabaw, boisk sportowych),
- tworzenie wysokiej jakości przestrzeni publicznej, poprawę wyglądu przestrzeni (np. zagospodarowywanie centrów wsi i osiedli), tworzenie terenów rekreacyjnych (np. zagospodarowanie parku, tworzenie ścieżek rowerowych),
- budowę lub remont zaplecza turystycznego (np. szlaki turystyczne) oraz rekreacyjnego (np. trasy rowerowe),
- zagospodarowanie zbiorników i cieków wodnych,
- konserwację i odnowienie zabytków użytkowanych na cele publiczne (np. zamków, pałaców, kościołów),
- organizację i promowanie wydarzeń kulturalnych związanych z zachowaniem dziedzictwa kulturowego wsi (np. zabytków, kultury ludowej, dawnych obyczajów, obrzędów, walorów środowiska naturalnego wsi).

Beneficjentami działania mogą być:

- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia,
- podmioty wykonujące zadania jednostek samorządu terytorialnego/związku komunalnego,
- instytucje kultury,
- organizacje pozarządowe,
- kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych,
- podmioty działające w oparciu o umowę o partnerstwie publiczno-privatnym.

MECHANIZM FINANSOWY EUROPEJSKIEGO OBSZARU GOSPODARCZEGO i NORWESKI MECHANIZM FINANSOWY

1. Rodzaje projektów podlegających dofinansowaniu:

- rewitalizacja, konserwacja, renowacja i adaptacja na cele kulturalne historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z otoczeniem;
- budowa, rozbudowa, remonty i przebudowa instytucji kultury o znacznym potencjale wpływu na społeczno-ekonomiczny rozwój regionu;
- konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych księgozbiorów, zbiorów piśmienniczych, archiwaliów i zbiorów audiowizualnych, w tym filmowych;
- rozwój zasobów cyfrowych w dziedzinie kultury, w tym: digitalizacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych księgozbiorów, zbiorów piśmienniczych, archiwaliów i zbiorów audio, audiowizualnych i filmowych oraz tworzenie wirtualnych instytucji kultury.

2. Rodzaje podmiotów, które mogą ubiegać się o dofinansowanie:

- państwowe i samorządowe instytucje kultury
- publiczne szkoły artystyczne i uczelnie artystyczne (w zakresie zadań z obszaru konserwacji i renowacji historycznych obiektów, zespołów zabytkowych i zabytków ruchomych oraz rozwoju zasobów cyfrowych w dziedzinie kultury);
- publiczne uczelnie wyższe (w zakresie zadań z obszarów: konserwacji i renowacji historycznych obiektów, zespołów zabytkowych i zabytków ruchomych oraz rozwoju zasobów cyfrowych w dziedzinie kultury);
- archiwa państwowe;
- jednostki samorządu terytorialnego i ich związki;
- kościoły i związki wyznaniowe;
- organizacje pozarządowe ze sfery kultury.

11. Realizacja i finansowanie przez powiat zadań z zakresu ochrony zabytków

Cele określone w *Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Gdańskiego na lata 2016-2019* będą osiągnane poprzez:

- wspólne działania władz Powiatu z Ministerstwem Kultury, Urzędem Marszałkowskim Województwa Pomorskiego, wojewódzkim konserwatorem zabytków, władzami kościelnymi oraz innymi jednostkami samorządu terytorialnego na zasadach porozumień, umów, wspólnych podmiotów,
- inicjatywy własne władz Powiatu Gdańskiego,
- stosowanie instrumentów finansowych /dotacje, prowadzenie instytucji, nagrody, zachęty, itp./,
- funkcje programowe /programy lokalne i projekty, kontrakty, itp./,
- inne działania stymulujące.